MAHMÛD-I ŞEBÜSTERÎ

GÜLŞEN-İ RÂZ

(METNİ VE ŞERHİ)

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

FARSÇA ASLINDAN ÇEVİREN VE ŞERH EDEN:
ABDÜLBÂKİ GÖLPINARLI

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Genel Yayın: 2102

Hümanizma ruhunun ilk anlayış ve duyuş merhalesi, insan varlığının en müşahhas şekilde ifadesi olan sanat eserlerinin benimsenmesiyle başlar. Sanat şubeleri içinde edebiyat, bu ifadenin zihin unsurları en zengin olanıdır. Bunun içindir ki bir milletin, diğer milletler edebiyatını kendi dilinde, daha doğrusu kendi idrakinde tekrar etmesi; zekâ ve anlama kudretini o eserler nispetinde artırması, canlandırması ve yeniden yaratmasıdır. İşte tercüme faaliyetini, biz, bu bakımdan ehemmiyetli ve medeniyet dâvamız için müessir bellemekteyiz. Zekâsının her cephesini bu türlü eserlerin her türlüsüne tevcih edebilmiş milletlerde düşüncenin en silinmez vasıtası olan yazı ve onun mimarisi demek olan edebiyat, bütün kütlenin ruhuna kadar işliyen ve sinen bir tesire sahiptir. Bu tesirdeki fert ve cemiyet ittisali, zamanda ve mekânda bütün hudutları delip aşacak bir sağlamlık ve yaygınlığı gösterir. Hangi milletin kütüpanesi bu yönden zenginse o millet, medeniyet âleminde daha yüksek bir idrak seviyesinde demektir. Bu itibarla tercüme hareketini sistemli ve dikkatli bir surette idare etmek, Türk irfanının en önemli bir cephesini kuvvetlendirmek, onun genişlemesine, ilerlemesine hizmet etmektir. Bu yolda bilgi ve emeklerini esirgemiyen Türk münevverlerine şükranla duyguluyum. Onların himmetleri ile beş sene içinde, hiç değilse, devlet eli ile yüz ciltlik, hususi teşebbüslerin gayreti ve gene devletin yardımı ile, onun dört beş misli fazla olmak üzere zengin bir tercüme kütüpanemiz olacaktır. Bilhassa Türk dilinin, bu emeklerden elde edeceği büyük faydayı düşünüp de şimdiden tercüme faaliyetine yakın ilgi ve sevgi duymamak, hiçbir Türk okuru için mümkün olamıyacaktır.

23 Haziran 1941
Maarif Vekili
Hasan Âli Yücel

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

MAHMÛD-I ŞEBÜSTERÎ
GÜLŞEN-İ RÂZ
-METNİ VE ŞERHİ-

ÖZGÜN ADI
GÜLŞEN-İ RÂZ

FARSÇA ASLINDAN ÇEVİREN VE ŞERH EDEN
ABDÜLBÂKİ GÖLPINARLI

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2011
Sertifika No: 11213

EDİTÖR
ALİ ALKAN İNAL

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

DÜZELTİ
MÜGE KARALOM

GRAFİK TASARIM VE UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASKI, ŞUBAT 2011, İSTANBUL

ISBN 978-605-360-106-7 (CİLTLİ)
ISBN 978-605-360-105-0 (KARTON KAPAKLI)

BASKI
YAYLACIK MATBAACILIK
LİTROS YOLU FATİH SANAYİ SİTESİ NO: 12/197-203
TOPKAPI İSTANBUL
(0212) 612 58 60
Sertifika No: 11931

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, NO: 144/4 BEYOĞLU 34430 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

MAHMÛD-I ŞEBÜSTERÎ

GÜLŞEN-İ RÂZ

-METNİ VE ŞERHİ-

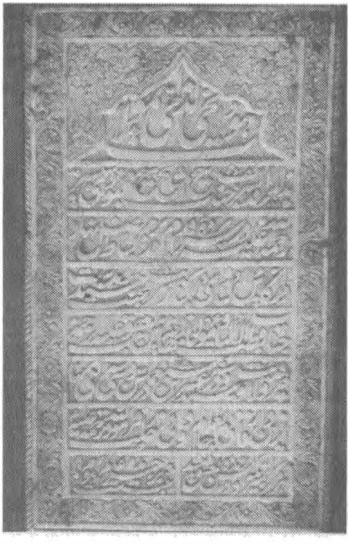
FARSÇA ASLINDAN ÇEVİREN VE ŞERH EDEN:
ABDÜLBÂKİ GÖLPINARLI

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Mahmûd-ı Şebüsterî'nin ve şeyhi Bahaeddin Yakub'un Şebüster'deki türbesi.

Mahmûd-ı Şebüsterî'nin merkadindeki Farsça kitâbesinin Türkçesi

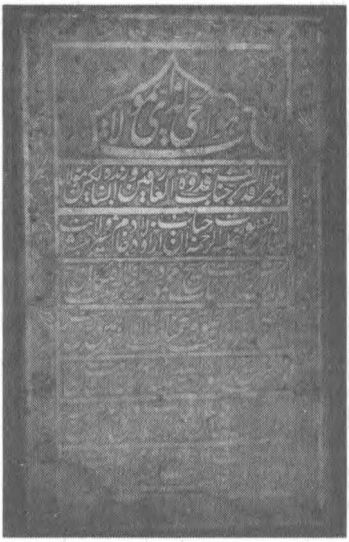
O'dur ölmez diri

Burası, şeyhlerin şeyhi Şeyh Mahmûd-ı Şebüsterî'nin yüce merkadidir; Allah ona rahmet etsin. Önüne ön olmayan makamın halvet yerinde üstünlük yaygısına ayak basmış, büyük velilerin kadehinden sevgi şerbetini tatmış, Allah rahmet etsin, veliler kutbu efendimiz Bahaeddin Yakub'un elinden vilayet hırkasını giymiş, yedi yüz yirmi yılında otuz üç yaşında bu fanî evden ebedîlik âlemine göçmüştür. Allah'ın rahmeti ona olsun.

Gönlü aşkla diri olan asla ölmez;
Ebedîliğimiz âlem cerîdesine kaydedilmiştir.*

Bu beyit Hâfız'ındır. Hâfız Dîvânı; çeviren: A. Gölpınarlı. M.E.B. Yayın, İkinci Basılış, İst. M.E. Basımevi-1968, s. 2; beyit. 11.

Şebüsterî'nin şeyhinin mezar taşındaki kitâbenin Türkçesi

O'dur ölmez diri

Burası, ariflerin uydukları, saliklerin özü, özeti olan efendimiz Bahaeddin Yakub'un yattığı yüce yerdir; rahmet olsun ona. O yüce zat, vilayet ormanının arslanının (Hz. Ali'nin) hizmetçisi Mâlik-i Eşter'in evladındandır ve Şeyh Mahmud, o mertebesi yüce, büyük kişinin yetiştirdiklerindendir. Şeyh Mahmud gibi birisi, onun terbiye eteğinden kalkmış yücelmiştir.

Güneşe delil gene güneştir.*

Bu iki yüce taş levha, bin iki yüz altmış yedi yılında bu yüce makama konmuştur.

"Güneşe" sözüyle başlayan mısra, Mevlânâ'nın "Mesnevî"sindendir. Bize bu fotoğrafları temin eden İran'ın Ankara Büyükelçiliği eski kültür Ataşesi, aziz dostumuz Prof. Dr. Muhammed Emîn Reyâhî'ye teşekkürlerimizi sunmayı bir borç biliriz. A. Gölpınarlı

Sunuş

Mahmûd-ı Şebüsterî yahut sadece Şebüsterî diye tanınan Sadeddin Mahmûd b. Emîneddin Abdülkerim b. Yahya, Tebriz'e sekiz fersahlık bir mesafede bulunan Şebüster'de doğmuş, 718, 19, 20, yahut 25 Hicrî'de (1318-1325), otuz üç yaşında aynı şehirde vefat etmiştir. Son tarih ölüm yılı olarak kabul edilirse 692'de (1292-1293) doğmuş olması icap eder.

"Gülşen-i Râz"ı Emîr Huseynî'nin (16 Şevval 718 H.-1318), 717 Hicrî'de (1317) kendisine gönderdiği manzum sorulara cevap olarak yazdığını bildiğimize göre Tasavvuf edebiyatında değerli bir mevkii olan bu eseri vefatından bir yahut son tarihe göre sekiz yıl önce, otuz iki yahut yirmi beş yaşında yazmıştır. Bu yaş, belki bugünün düşüncesiyle, bilhassa baş tarafları, devrinin iskolastik bilgilerini tamamiyle bildiğini gösteren ve bütünü bakımından tefsir, hadis, kelâm gibi İslamî bilgilere iyiden iyiye vukufunu belirten böyle bir eseri meydana getirecek yaş olarak kabul edilmezse de Şeyh Galib'in dîvânını yirmi dört yaşında tertip ettiği, "Hüsnü Aşk"ı yirmi altı yaşında yazdığı düşünülürse o zamanlara göre bunu tabiî görmek iktiza eder.

Şebüsterî'ye on beş soru sorulmuştur ki bu sorular, "Mefâîlün mefâîlün feûlün" veznindedir ve Bombay Üniv. Kataloğunda, 1315 Ramazan ayının 24. günü (16. 11. 1898) istinsah edilen metnine göre yirmi sekiz beyittir (A Descriptive

Catalogue of the Arabic, Persian and Urdu Manuscripts in The Library of The University of Bombay, s. 162-167). Biz bu metni tam olarak Türkçeye çevirdik, "Gülşen-i Râz" metninde ve şerhlerde bulunmayan beyitlerin yanlarına birer yıldız koyduk. Bu beyitler, belki Huseynî'nin sorularında yoktu; sonradan eklendi; belki de vardı, metinlerde noksan yazıldı. Soruların on yedi olduğu da rivayet edilmişse de metinlerde bulamadığımız için biz, on beş kabul edenleri haklı görüyoruz.

***

Şebüsterî, yetmiş bir beyitlik dibacede bu olayı kaydetmekte, sorulara hemen cevap verdiğini, sonradan bu cevapların biraz daha genişletilmesini isteyenlerin isteklerine uyup genişlettiğini, kitabın bu suretle meydana geldiğini anlatıyor.

"Gülşen-i Râz"ın baş tarafı, tamamiyle ilmî bir mahiyet arz eder. Şebüsterî, bu kısımlarda mantıka, devrindeki felsefeye, Hukema kanaatlerine, "Vahdet-i Vücud"un ilmî izahına dalmakta, vecdinden, aşkından ziyade ilmine dayanmaktadır. Kendisine en fazla Mevlânâ ve Attar tesir etmiş olan, İbn Arabî'yi de okuduğu anlaşılan "Gülşen" şairi, birçok yerde ondan ayrı mülahazalarda bulunmuş, bazen de onun fikirlerini benimsediğini belirtmiş, fakat hiçbir yerde bu sûfilerin, yahut başka sûfilerin isimlerini anmamış, sözlerini, ayet ve hadisten başka, herhangi bir sûfînin sözüyle teyide kalkışmamış, bu eseri kendisinin bir ibdaı olarak sunmuştur ki özlü bir nefis itimadını gösteren bu ruhî halette yaşının tesiri bulunduğu muhakkaktır sanırız.

"Gülşen-i Râz" yazıldığı tarihten beri tasavvufu benimseyen, yahut tasavvufa meyleden birçok kimseler tarafından şerh edilmiştir. Said Nefsîrî merhum, "Târîh-i Nazm u Nesr der İran ve der Zebân-ı Fârisî tâ pâyân-ı karn-ı dehum-i hicrî" adlı değerli eserinin I. cildinde sekiz şârihin adını anmakta (s. 169-170, 341), II. cildinde, bunlardan başka daha on dört şerhten bahsetmektedir ki böylece andığı şerhler yirmi ikiyi

buluyor (s. 742-743). Bunlardan, 1106'da (1694-1695) vefat ettiği bildirilen ve Fânî mahlasını kullandığı kaydedilen Hâce Muîneddin Muhammed b. Mahmûd-ı Şîrazî (s. 242), aynı ciltte adı geçen ve 1010'da (1601-1602) vefat ettiği bildirilen Hâce Ahmed-i Fânî-i Şîrazî-i Dehdâr mıdır? Bilemiyoruz (s. 655-656).

"Gülşen-i Râz"ın şerhleri, basımları, bu kitaptan faydalanılarak yazılan kitaplar hakkında en güzel araştırmayı, Ahmed Gül-çîn-i Maânî yapmıştır (Nushahâ-yı Hattî; Defter-i çhârum; Neşriyye-i Kitâb-hâne-i Merkezî-i Dânişgâh-ı Tehran; İrân-şinslar, ilk kongre dolayısıyla; Tahran-1344 Ş. H., s. 53-124).

Bu çok değerli makaledeki şerhleri, şarihlerin zamanlarına göre hulasa yollu arz edelim:

1) Şebüsterî'nin oğlunun şerhi (Dâniş-mendân-ı Azerbaycan'dan naklen).

2) Şebüsterî'nin müridlerinden Emîneddin-i Tebrîzî Şerhi (Aynı kitaptan).

3) Şeyh Rûh-Bahşân-ı Bedahşî 869'da; (1464) vefat eden Seyyid Muhammed Nûr-Bahş'ın halifesi olan bu zatın şerhinden Ayneddin "Gonce-i bâz"da bahsetmiş; Âgaa Bozorg-i Tehrânî diye tanınan merhum Muhammed Muhsin, "E'z-Zerîa ilâ Tasânîf'iş-Şîa"da bu şerhi Seyyid Muhammed Nûr-Bahş'a atfederek yanılmıştır (cüz. XIII, Necef-1378 H.-1959, s. 271).

4) Seyyid Muhammed Medeniyy-i Nîşabûrî (Mîr Mahdûm diye tanınan ve Herat'ta tavattun edip 830'da (1426-1427) şehit edilen ve Kasım-ı Envâr'ın müridi olan bu zatın şerhi de "Gonce-i bâz"da geçmektedir).

5) Ayneddin Seyyid Huseyn b. Seyyid Rızâ'nın "Gonce-i bâz"ı ("Gülşen-i Râz"ı müstezat haline getirerek nazmen şerh etmiş ve "Zerîa"ya göre 1308'de (1890) bitirmiştir; aynı c. 9, 269. Terbiyet'in Emîneddin-i Tebrîzî'ye atfettiği şerh budur).

6) 843'te (1439-1440) vefat eden Şâh Nimetullah-ı Veli (Bu şerhi Muhammed Takıyy-i Dâniş-pejuh ve İrec-i Afşâr aramışlar, bulamamışlar).

7) 835'te (1431-1432) vefat eden Ziyaeddin Ali Tereke-i Hocendî-i Sipâhânî.*

8) 844'te (1440-1441) vefat eden Ahmed b. Musa.

9) Şarihi malûm olmayan bir şerh (İst. da Veliyüddin Câ-rullah K.'de bulunan ve Şefîzâde Mîrzâ Hasan'ın gördüğü, Zerîa'da kayıtlı bulunan; s. 269; bu şerh Ahmed b. Musa'nın olacak).

10) 859'da (1454-1455) vefat eden Abdürrahim Halvetî'nin şerhi.

11) 867'de (1462-1463), yahut 869'da (1464-1465) vefat eden Nizâmeddin Mahmûd-ı Huseynî-i Şîrazî'nin "Nesâim-i Gülşen"i.

12) 868'de (1463-1464) vefat eden Seyyid Yahyâ-yı Şir-vânî'nin şerhi (Dâniş-mendân-ı Azerbaycan'a göre bir nüshası Manisa'da Murâdiye K.'dedir).

13) Şucâ'ud-din-i Kürbâlî'nin "Hadîkat'ül-Maarif" adlı şerhi (873'te yazılmış bir nüshası, Kitâb-Hâne-i Saltanatî'de 2724, diğer bir nüshası Kitâb-Hâne-i Millî'de 422 No.da kayıtlı).**

14) "Gülzâr-ı Dem-Sâz", Seyyid Şihâb'üd-din Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ebu'l-Mevâhib Atâullâh-ı Kırımî'nin olup, İst. Ayasofya K.'dedir (Ez'Zerîa, XIII, s. 268).

15) 912'de (1506) vefat eden ve Esîrî mahlasıyla şiir de yazan Şemseddin Muhammed b. Yahyâ b. Aliyy-i Lâhicî'nin "Mefâtîh'ul-İ'câz fî Şerhi Gülşen-i Râz"ı.

---

* Saîd Nefisî'nin Sâyin'üd-din Alî b. Afdal'üd-din Muhammed b. Sadr'üd-din Ebu-Hâmid Muhammed-i Tereke diye aldığı zat bu olacak ("Târîh-i nazm u nesr der İran"; II, s. 742. Aynı ciltte Sâyin'üd-din'in 835 zilhiccesinin 4. yahut 14. günü vefat ettiği kaydediliyor (s. 779). E'z Zerîa, adını Sâ-bir'üd-din diye almakta ve 830'da öldüğünü bildirmektedir (XIII, s. 270).

** Zerîa, Şefîzâde'nin, İst. da üç nüshasını gördüğünü kaydediyor (XIII, s. 270). İleride bu şerhten biz de bahsedeceğiz.

16) IX. asra (XV) ait başı ve sonu eksik bir şerh.

17) Aynı yüzyıla ait başı noksan diğer bir şerh.

18) 920'de (1514) vefat eden Baba Nimetullah-ı Nahcuvânî'nin şerhi.

19) 908'de (1502-1503) vefat eden Celâleddin-i Devvânî'nin, "Gülşen-i Râz"ın bazı müşkül beyitlerini şerhi.

20) 909'da (1503-1504) vefat eden Kadı Mir Huseyn b. Muîneddin-i Meybudî-i Yezdî'nin şerhi ("Macâlis'ül-Mü'minîn"de geçiyor).

21) 896'da (1490-1491) vefat eden Ahmed İlâhî'nin "Şakaayık" adlı şerhi (Topkapı Sarayı'nda bir nüshasını Şefîzâde görmüş; Zeriâ, XIII, s. 268).

22) Muzaffereddin Ali b. Muhammed-i Şîrazî (820'de (1417) yazmış. Keşf el-Zunûn, Hediyyet'ül-Ârifin, Dânişmendân-ı Azerbaycan ve Zerîa'da var; Şefîzâde, İst. da iki nüshasını görmüş).

23) 950'de (1543-1544) vefat eden Kemâl'üd-din Huseyn b. Şerefüddin Abdül-Hakk-ı Erdebîlî'nin, Lâhicî'nin "Mefâtîh'ul-İ'câz"ından iktibaslarla yazdığı ve 908'de (1502-1503) bitirdiği şerh.

24) 930'da (1523-1524) vefat eden İdris-i Bitlisî'nin şerhi.

25) Celâleddin Mahmûd adlı birinin şerhi (984'te yazılmış bir nüshası var).

26) Başı ve sonu olmayan, "Gülşen-i Râz" sahibinin hâl tercümesini bile bilmeyen birinin X. yüzyıla (XVI) ait kötü bir şerhi.

27) Muîneddin Muhammed b. Mahmûd-ı Dehdâr-ı Fânî'nin "İ'câzu Mefâtîh'ul-İ'câz"ı.

28) 1019'da (1610-1611) şehit edilen Kadı Nurullah Şusterî'nin (Böyle bir şerhin mevcudiyeti şüpheli).

29) Abd'ür-Razzak Feyyâz-ı Lâhicî'nin 1051'de yazdığı şerh (Zerîa, bu şerhin matbu olduğunu da söylüyor; XIII, s. 270; fakat böyle bir şerhin mevcudiyeti de şüpheli).

30) Âstân-ı Kuds K.'de 3844 No.da kayıtlı ve 1052 Saferinde (1642) yazılmış, Lâhicî şerhinin telhisi olan ve şarihi meçhul bulunan şerh.

31) Şarihi meçhul bir başka şerh.

32) 1091'de (1680) vefat eden Munlâ Muhsin-i Feyz'in "Risale-i Misvak"ı (Tahran'da 1325 Şemsî Hicrî'de basılan bu şerhte bilhassa ıstılahlar alınmıştır).

33) Muzaffereddin Ali b. Muhammed-i Şîrazî'nin şerhine benzeyen ve şarihi bilinmeyen bir başka şerh.

34) Meclis K.'de, bir mecmuada 1108'de (1696-1697) yazılmış şarihi meçhul diğer bir şerh.

35) Mahmûd-ı Hulvî'nin, "Mefâtîh'ul-İ'câz"ın telhisinden meydana getirdiği "Câm-ı Dil-nüvâz"ı.*

Bunlardan başka 1303'te (1885-1886) Tahran'da taşbasmasıyla basılan bir mecmuanın haşiyesinde sonu eksik bir şerh, Lâhicî şerhinden alınan "Şerh-i Gülşen yâ Şerh-i fen, Mecmûat'ül-Fevâid" adlı şarihi bilinmeyen başka bir şerh, XIII. yüzyılda (XIX) Muhammed Bâkır b. Muhammed Huseyn tarafından yazılmış noksan bir şerh. Ârif-Alîşâh diye anılan Mîrzâ Abdülkerîm Radıyy'üd-din-i Zincânî'nin (1299 H.- 1881-1882), Lâhicî şerhinden alınarak tertiplenen ve 1335 Ş. H.'de Tebriz'de basılan diğer bir şerh de vardır. Ayrıca Seyyid Huseyn b. Muhammed Rızâ, 1308'de (1890-1891), Ayneddin'in "Gonce-i Bâz"ını kendisine mal ederek Mîrzâ Aliasgar Han Atabek'e sunmuş, aynı şerhi Celâleddin Ali Ebu'l-Fazl Anka-yı Tâlkanî de (1333 H.- 1905-1906) kendisine mal etmiştir. Munlâ Hâdî-i Sebzvârî'nin (1289 H.-1873) talebesinden İbrahim b. Aliyy-i Sebzvârî "Gülşen-i Râz"a bir şerh yazdığı gibi Assâr diye anılan Seyyid Muhammed b. Mahmûd-ı Huseynî-i Tehrânî'nin "Hayr'ür-Resâil" adlı bir şerhi, Hâlî mahlasını almış olan Mirza Muhsin İmâd-ı Erdebîlî'nin de 1333 Ş. H.'de basılmış bir haşiyesi vardır.

---

* Şarihin adı, yanlışlıkla Muhammed yazılmıştır.

Bombay kataloğunda bunlardan başka Reşîdeddin-i İsferâyînî adlı birinin de bir şerhi kaydedilmekte, Câmi'nin, "Gülşen-i Râz"ın yirmi sekiz şerhini gördüğü bildirilmektedir.

Kaynakların hemen hepsi, Nur-Bahşiyye tarikatından olup 912'de (1606-1807), Keşf'e göre 892'de (1486-1487) vefat eden Lâhicî'nin "Mefâtîh'ul-İ'câz"ının en mükemmel bir şerh olduğunda müttefiktir.

Bu şerhi, Muhammed Nâzır-ı Feyzâbâdî Urdu diline çevirmiş, bu çeviri 1334'te (1915-1916) "Meşhd-i Nâz" adıyla basılmıştır. Muîneddin Muhammed b. Mahmûd-ı Dehdâr-ı Fânî'nin "İ'câz-ı Mefâtîh'ul-İ'câz"ı, Lâhicî şerhinin telhisidir. Aynı adda muhtasar bir şerh daha vardır ki 1312'de (1894-1896) Bombay'da, 1330'da (1911-1912) Lahor'da basılmıştır. Hulvî Cemaleddin Mahmûd'un (1064 H.- 1653-1654) "Câm-ı Dil-nuvâz"ı, Lâhicî şerhinin telhis edilerek Türkçeye çevirisidir ki bu değerli şerhin 1045 Cumâdelahiresinin 25. günü (1635) şarih tarafından yazılmış nüshası İst.'da, Süleymaniye K.'e mülhak Şehit Ali Paşa kitapları arasında 1353 No.da kayıtlıdır.

Kürbâlî şerhinin bir nüshası, Süleymaniye K. mülhak Fatih kitaplarında, 2608 No. da kayıtlıdır. Çok güzel bir talikle yazılmış olan bu nüsha, ortası şemseli, kenarları köşebentli, mıklaplı güzel bir ciltle ciltlenmiştir. Cilt ebadı 26.5x17, yazı ebadı 18.5x7'dir. Başında Selçuk tarzında geçme altın cetvelli, laciverdi fazla, içinde beyaz boyayla ve kûfî yazıyla besmele yazılı güzel ve müzehhep bir başlığı vardır. Sayfa kenarları lacivert ve altın cetvelle çevrilidir. Kürbâlî, 3.a da adını, "Fakir-i hakir-i hâksâr Şucâ Kemâl-i Kürbâlî" diye anar. Şerhe, mensup olduğu Kasım-ı Envâr-ı Tebrîzî'nin emriyle 856 yılı baharında başladığını (1452), 867 baharında (1463) bitirdiğini söyler ve eserini "El-mücâhid fî sebîl'illah Ebu'l-Muzaffer Sultan Cihanşâh"a ithaf eder, şerhe "Hadîkat'ül-Maârif" adını verdiğini bildirir (4. b). Di-

bacede, "Hazret-i imâmiyy-i hümâmiyy-i Kasımî selâmullahi aleyh" diye övdüğü ve "âstân-ı vilayet-âşiyân"ında bulunduğunu söylediği Kasım-ı Envâr-ı Envâr'ın, "Ezel şarabının küpü, daima arınmış bir haldeydi; ama bizim gönül kadehimize dökülünce daha da arı duru bir hale geldi. Rahmet hazinesinin kapısı hikmet kilidiyle kilitliydi; bizim devlet çağımız erişince kapısı açıldı" mealindeki

Hemîşe humm-ı şerâb-ı ezel musaffâ bûd
Veli be câm-ı dil-î mâ resîd asfa şod

Der-î hızâne-i rahmet be kufl-ı hikmet bûd
Zamân-ı devlet-i mâ derresîd der vâşod

beyitlerini alıyor (3. b). Bu beyitler, Kasım-ı Envâr'ın, "Ezel sabahı doğuşunun aksi, görününce dostun cemâli, varlık zerrelerinden belirdi" mealindeki

Çü aks-i maşrık-ı subh-ı ezel huveydâ şod
Cemâl-i dûst zi zerrât-ı kovn peyda şod

matlalı gazelinin ikinci ve üçüncü beyitleridir (İst. Üniv. K. Farsça Yaz. No. 579. Muhammed'ül-Herevî tarafından 857 Recebinde (1550) yazılmış nüs. 62. a).

Kasım-ı Envâr, Seyyid Muîneddin Ali b. Nasr b. Harun b. Ebu'l-Kasım'dır ki Seyyid Safiyyüddin-i Erdebîlî'nin oğlu Sadreddin Musa'ya mensuptur ve onun vefatı dolayısıyla bir kıta da yazmıştır. Dîvânından başka risaleleri de vardır. Kürbâlî, dibacede, "Der fasl-ı behâr-ı sene-i sitte ve hamsîne ve semânemie ki... der meclis-i behişt-sirişt-i dervîşân suhan ez Gülşen-i Râz ve kelimât-ı ehl-i şovk o niyâz mîguzâşt, işâret-i hidayet-beşâret-i Ve ammâ bi ni'meti rabbike fehaddis be in fakir fermûdend ki..." cümleleriyle şerhe, bizzat Kasım-ı Envâr'ın emriyle başladığını açıkça bildirdiğine göre Kasım-ı Envâr'ın vefat tarihinin 835, 837, yahut 838 olduğunun yanlışlığı da meydana çıkıyor (Reyhânet'ül-Edeb, c. III, 1329 Ş. H., s. 260-261). Anlaşılıyor ki 856'da Kasım-ı

Envâr sağdır. Sondaki "Yumn-ı ruhâniyyet-i Şeyh ve işâret-i aliyye-i dervîşân"la bittiğini kaydettiğine göre (240, a) Kasım-ı Envâr, bitim tarihinden önce vefat etmiştir; şu halde vefatı, 856'dan sonradır. Şerhin, adına ithaf edildiği Cihanşâh, 841-872 H.'de (1437-1467) hüküm süren Karakoyunluların hükümdarıdır. Bu nüsha, 867 Şabanının 7. günü Şîraz'da yazılmıştır (1463). Bu tarih, şerhin tamamlandığı tarihtir. Tezhibine, yazısına, cildine, yazılış tarihine, hele Fatih kitapları arasında bulunmasına bakılırsa bu nüsha, Cihanşâh'a sunulan nüshadır. Tavşanlı Kütüphanesi'nde de Kürbâlî'nin şerhi var. Bu nüsha, sonunda aynı tarihi ihtiva etmekle beraber bir de "Temmet'il kitâb alâ yedi az'afu ibâd'illâh Abd'ül-Vâsi b. Abd'ür-Rahîm fî şuhûrı seneti 874" ketebesini hâvî. Bu ketebede, yazanın adını belirten sözlerin üstüne, eski bir yazıyla "Şucâ" sözü yazılmış. Son sayfada, "Kitâb-ı Şerh-i Gülşen-i Râz-ı Şeyh Şucâ'ud dîn-i Kürbâliyy-i Kasımî rahmet'ullâhi aleyh" kaydı var. Bu kayda göre Kürbâlî, 874'ten (1469-1470) önce vefat etmiştir ve herhalde Kasım-ı Envâr'ın halifelerindendir.

Kürbâlî'nin Fatih nüshasının ilk yaprağında Celâleddin-i Devvânî'nin, "Şeyh Şemseddin Muhammed, yücelikte öyle bir güneştir ki mana âleminde onun gibi ışıklar veren (Nur Bahşeden) güneşi kim görmüştür? Gerçekleri iyiden iyiye, inceden inceye arayıp eleştiren tabiatı, karihası Gülşen'e öylesine manevî bir şerh yazdı ki gerçekten de hiçbir kimse bu gülbahçesinde onun gibi bir gül veremedi" mealindeki şu kıtası yazılmıştır:

Şeyh Şems'üd-din Muhammed âftâbî kez şeref
Nûr-Bahşî hemçu o der âlem-î mâ'nî ki dîd

Tab'-ı vakkaadeş zi Gülşen şerh dâde ma'nevî
Fi'l hakika kes gulî çun o derin Gülşen neçîd

Bu kıta, hem Lâhicî'nin Nur-Bahşiyye'den olduğunu göstermekte, hem de şerhinin Celâleddin Devvânî gibi

cidden büyük bir âlim tarafından bile ne kadar beğenildiğini belirtmektedir.

Baba Nimetullah-ı Nahcuvânî'nin 906 Cumâdelahir gurresinde (1500), yani vefatından on dört yıl önce yazılmış bir nüshası, İst. Üniv. K. Farsça Yaz.'larının 907 No.da kayıtlıdır. Bu nüshanın sonundaki ketebede, istinsah edenin adının bulunmaması, ayrıca altı beyitlik mesnevi tarzında ve müstensihe ait Farsça bir şiirin yazılması, yer yer, yazılırken unutulmuş, yahut yanlış yazılmış sözlerin kenarda aynı yazıyla düzeltilmesi, imla yanlışını ihtiva etmemesi, şarihin elyazısı olması ihtimalini artırmaktadır. Ayrıca bu nüshada kenarlara, gene aynı yazıyla "Kaide, temsîl, işaret be çeşm u leb, işaret be ruh u hat, işaret be zulf..." gibi yazıların surhla yazılmasına nazaran, sonraki nüshalarda başlık tarzında yazılan bu yazıların evvelce ve çok eskiden beri bahsi belirtmek için "matlab düşünülerek" haşiye tarzında yazıldığını göstermektedir.

***

"Gülşen-i Râz"ın klasik İslam edebiyatında, yazıldığı devirden itibaren büyük bir tesiri olmuştur. İmâd-ı Fakih (772 yahut 73 H.- 1370-1372), "Misbâh'ul-Hidâye"sini, bu kitabı örnek edinerek yazmıştır. Halveti şeyhlerinden İbrahim Tennûrî (887 H.- 1482-1483), Türkçe ve mesnevi tarzında yazdığı "Gülzâr-Nâme"nin bilhassa son kısımlarında bu kitaptan ilham almıştır; esasen vezni "Gülşen" vezninde olduğu gibi, adı da "Gülşen"den mülhemdir; bütün bunlardan başka "Gülzâr-Nâme"de, yer yer "Gülşen-i Râz"dan aynen tercümeler de vardır.

Melâmiyye-i Bayramiyyeden (Hamzâviyye) Reis'ül-Küttâb Sarı Abdullâh (1071 H.- 1660) "Gülşen-i Râz-ı Ârifân" adlı kısa bir mesnevi yazdığı gibi "Semerât'ül-Fuâd"ında da yer yer "Gülzâr-Nâme"den istişhadlarda bulunarak "Gülşen-i Râz"ın tesirini gösterir.

IX. asr-ı hicrî (XV) sûfîlerinden Elvân-ı Şîrazî, aynı vezinle ve mesnevi tarzında "Gülşen-i Râz"ı Türkçeye çevirmiştir.

Gerçekten de çok muvaffak bir çeviri olan bu eserde Elvân-ı Şîrazî, Hâtem-i Vilayet bahsinde İbn Arabî'den müteessir olmuş, zuhur alametlerini, zuhurdan sonra olacak şeyleri anlatır; başka yerlerde de birçok eklentiler vardır. Bu tercümenin 2779 beyit olduğunu söylersek eklentiler hakkında bir fikir vermiş oluruz sanırım.

"Gülşen-i Râz", Tahran, Tebriz, Isfahan, Şîraz, Bombay'da defalarca basılmıştır. Ayrıca İst.'da da, 1287'de Muhammed Aliyy'ül-Horasânî'nin güzel bir İran talikiyle taşbasması olarak tab edilmiştir. Pakistan şairi İkbâl de "Gülşen-i Râz"ın 11 sorusuna cevap olarak, önsöz ve bitimle 324 beyitlik bir nazire meydana getirmiştir ki "Gülşen-i Râz-ı Cedîd" adını taşıyan bu eser. Prof. Dr. Ali Nihat Tarhan tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

Lâhicî şerhi de Tahran'da, Bombay'da basılmıştır. Rahmetli Ahmed Avni Konuk'un (1937), "Gülşen-i Râz"ın 160 beytini Lâhicî şerhinden faydalanarak Türkçe şerh ettiğini, fakat şerhi tamamlayamadığını duyduk; fakat bu şerhi göremedik ve kimde olduğunu da öğrenemedik.

* * *

"Gülşen-i Râz"ı batıya Dr. Tholuch tanıtmıştır; "Sufismus" adlı eserinde bu kitaptan bahsetmiş, 1825'te de kısmen Almancaya çevirmiştir. 1838'de Hammer-Purgstall tarafından Almancaya çevrilmiş, bu çeviri Arapça ve Farsça birer önsözle Budapeşte'de basılmıştır. 1880'de Whinfield tarafından İngilizceye çevrilmiş, notları da ihtiva eden bu tercüme aynı tarihte basılmıştır. Mevlevî Ahmed tarafından Urdu diline çevrilmiş, Delhi'de metniyle Mat. Süleymânî'de basılmıştır.

"Gülşen-i Râz" tarafımızdan Türkçeye çevrilmiş, Millî Eğitim Bakanlığı'nın Şark-İslam Klasikleri serisinde 8. kitap olarak İst.'da Maarif Mat.'da 1944'te basılmış, ikinci basımı da 1968'de yayınlanmıştır.

Çevirdiğimiz her eserde tuttuğumuz yolu "Gülşen-i Râz" tercümesinde de tuttuk; son eklediğimiz "Açıklama"da be-

yitlerde manen, lafzen iktibaslarda bulunulan ayetleri, hadisleri, eserde eski bilgilere, yahut tasavvufa dayanan mazmunları, adları geçen tarihî kişileri, mitolojiden mülhem olan ve izahı gereken şeyleri, mümkün olduğu kadar izah ettik. Fakat bir zaman sonra dostlardan bazıları, bu kitabı şerh etmemizi teklif ettiler. Şerh denince iki rahmetlinin iki hikâyesini hatırladım; dostlara da anlattım.

Rahmetli üstdadım büyük insan, değerli düşünür Prof. Ferid Kam buyururdu ki: Bir eserin anlaşılmamasını temin etmek isteyen, onu şerh eder.

Tâhir'ül-Mevlevî (Olgun) de şöyle bir hikâye anlatmıştı:

Bir şiir yazmıştım, üstadım Esad Dede'ye götürdüm; gençtim, nev-niyazdım, benim demeye utandım; efendim dedim, bir gazel buldum. Oku dedi. İlk beytini okudum. Güzel, yahut şurası şöyle olsaydı gibi bir mülahaza beklerken, nâzım-ı fâhım buyuruyorlar ki, diye başladı. Beyitteki tasavvufî esasları, işaret edilen ayet ve hadisleri uzun uzun anlattı. Sözü biter gibi olunca, ikinci beyti oku demesine meydan bırakmadan, efendim dedim, bu şiir fakirin, fakir, hiç de sizin söylediklerinizi düşünmedim. Esad Dede yüzüme baktı da, pekâlâ dedi, sen bu şiiri yazarken bana danıştın mı? Hayır dedim. Öyleyse dedi, ben de anlarken, nasıl anlayayım diye sana danışmam.

Gerçekten her iki söz de doğrudur. Eski şarihler, şerh ettikleri eseri kendi anlayışlarına, kendi zevklerine, kendi mezheb ve meşreblerine göre şerh etmişler, eser sahibine düşünmediğini düşündürmüşler, bilmediğini söyletmişler, hatta inanmadığını inanç olarak dile getirmişlerdir. Bu hususta örnek getirmeye kalkarsak yeni bir önsöz yazılmış, bazı şarihlerin de şöhret yapıları kökünden yıkılmış olur. Ama Esad Dede'nin sözünün de gerçekten payı yok diyemeyiz. İnsan, bazı kere söylediği sözün nereye gittiğini, nereye gideceğini pek düşünmez; kendisine anlatılınca anlar. "Dinleyenden söyleyen arif gerek" mısraı herhalde bu yüzden atasözü olmuştur.

Biz şerhimizde, eski şarihlerin yollarını tutmadık. Şerhimiz, "Açılama"mızın genişletilmesidir; buna lüzum duyan dostlara hak verdik; biz de lüzumlu bulduk. Gereksiz, etraflı izahlardan, başka bir bahsi açacak bahislerden kaçındık. Önceden de belirttiğimiz gibi Lâhicî şerhi "Gülşen-i Râz"ın en uygun şerhidir; Sûdî'nin Hâfız şerhi gibi. Hulvî, Lâhicî şerhini lüzumundan fazla telhis etmiş. Kürbâlî şerhine, adeta geniş bir tercüme diyebileceğiz. Baba Nimetullah'ın şerhi, fazlaca ilme ve tasavvufa gömülmüş bir şerh. Biz de şerhleri göz önünde bulundurmakla beraber tam olarak onların yollarını tutmadık. Bu şerhlerde kısaca değinilen, zamanlarında muayyen bir zümrenin değil, okumuş yazmış bir vasatta bulunan herkesin bildiği şeyler var ki bugün onları biraz etraflıca anlatmak gerek. Bu şerhlerde ve bütün şerhlerde ayetlerin hangi surenin hangi ayeti olduğu, bu ayetlerin çeşitli tefsir ve tevilleri belirtilmemiştir; hele kaynak vermek, o devrin ilminde gerekmeyen, akla bile gelmeyen bir şeydir. Hadis, doğru mudur, mevzu mudur; bu da düşünülmez. Hind-İran, Roma-Bizans mitolojisi, bu mitolojinin devir devir, zaman zaman büründüğü şekiller, hele tasavvufa tesirleri belli bile değildir. Biz bütün bunların üstünde durduk. Eserde adları geçen ehemmiyetli kişilerin hal tercümelerinden de kısaca bahsettik. Metinde Konya nüshasını, şerhlerdeki metinleri göz önünde tuttuk; 1287 İst. basımından da faydalandık; bazı nüshalarda bulunmayan beyitleri not olarak gösterdik. 990 beyit olan metin, 15 soruyla 1005 beyit olmakta. Şerhe, faydalandığımız kitaplara ait bir bibliyografya, şerhte geçen bahislere ait alfabetik bir fihrist, adı geçen kişileri ve yerleri gösteren bir indeks ekledik. Bibliyografyadan anlaşılacağı veçhile faydalandığımız kitapların bir kısmı ilim âlemine ilk tanıtılan kitaplardır.

Şerh, 1388 Cumâdelûlâsının 12. günü (7.VIII.1968) tamamlanmış, bazı engeller yüzünden basılmamıştı. Bu kere yeniden gözden geçirdik, gereken düzeltmeleri yaptık; böylece bu şerh tekemmül etti. Okuyucularımıza sunmakta,

Allah'tan tevfik ve hidayet, Resûlünden ve Ehlibeytinden lütuf, himmet ve şefaat beklediğimizi arz ederek önsözümüze son vermekteyiz.

12 Şaban 1390-14 Ekim 1977
Abdülbâki GÖLPINARLI

GÜLŞEN-İ RÂZ

Metni ve Şerhi

(EMİR HUSEYNÎ'NİN SORULARI)

* Bilgi ve mana ehlinden, manaya dair sorularım var.

* Hakikat sırlarına ait birkaç müşkülüm var; onları her akıl sahibine, her aklı erene var, arz et.

1. İlk olarak beni düşündüren, şaşırtan şu: Düşünce denen şey nedir?

* Düşüncenin başlangıcının alameti nedir, sonu hakkında ne dersin?

2. Bizim için yol şartı olan düşünce, hangi düşüncedir? Düşünce, neden bazı kere kulluktur, bazı kere suç?

3. Kimim ben? Bana benden haber ver; kendinden kendine sefer et derler; bu sözün manası nedir?

4. Yolculuk nasıl olur; yola düşen, yol alan hangi yolcudur; kime tam, olgun kişi diyeyim?

5. Birlik sırrına kim vâkıf olur; irfan nedir; arif neyi bilir, neyi anlar?

6. Bilinen de, bilen de her şeyden münezzeh, her noksandan mukaddes Tanrı'ysa şu bir avuç toprağın başındaki bu sevda nedir?

7. Hangi durakta, "Ben Hakk'ım" denir? Ne dersin; o mutlak remiz, saçma mıydı ki?

8. Yaratılmışa neden ulaşmış derler; onun yol alışı nasıl olur; nasıl yol alır da ulaşır?

* Yoksa mümkün, imkân sınırını mı aştı? Bu mananın çevresinde nasıl ve nerden dönüp dolaşabilir ki?

9. Mümkünle vacibin birleşmesi nedir; yakınlık, uzaklık, çokluk, azlık nedir; bu sözler ne demektir?

10. Hangi denizdir o deniz ki kıyısı sözdür; o denizin dibinden nasıl bir inci çıkar?

* Sedef, bu inciyi nasıl anlar, bildir; bu denizin dalgası nereye vurur? Açıkça söyle.

11. Külden daha da fazla olan cüz, hangi cüzdür; o cüzü aramanın yolu, yordamı nasıldır?

* Âlem, Allah'tan, şüphe yok ki ayrı; şu halde bu meydandaki her varın, gerçek bir varlığı var.

* Ama şu da meydanda ki buna imkân yok; çünkü birlik âleminde ne birleşme olabilir, ne ayrılma.

* Fakat âlemin de bir varlığı yoksa, her söylenen, her duyulan söz, bir hayal oldu gitti.

12. Varlığına bir evvel olmayanla sonradan meydana gelen, birbirinden nasıl ayrıldı da bu, âlem oldu, öbürüne Tanrı dendi?

13. Mana eri göze, dudağa işaret eder durur; bu sözlerle ne kasteder?

* Makamlara vasıl, hallere nail olan kişi, saçtan, yüzdeki sakaldan, bıyıktan, benden ne arar, ne ister?

14. Şarabın, mumun, güzelin ne manası var? Meyhaneye düşmek, sarhoş olmak da ne demek?

15. Bu alanda put, zünnar, Hıristiyanlık, tamamiyle küfürse diyecek yok; ama değilse, bunlardan maksat nedir; söyle.

* Ne dersin? Bütün bu söyledikleri sözler saçma da bunlarda hiçbir gizlenmiş gerçek yok mu?

Gerçeğe ulaşanın mecazla işi mi olur? O çeşit kişinin sözleri, sırların da özüdür; başka türlü sanma.

Bu müşkülümü kim hallederse ona canımı da bağışlarım, gönlümü de.

Huseynî'nin sözleri hasbihaldir ancak; bu sorular, sorulanı sınamak için sorulmamıştır.

(METNİN ÖNSÖZÜ)

Cana düşünceyi öğretenin, gönül mumunu, can ışığıyla aydınlatanın adıyla

Onun lütfuyla iki âlem de aydınlandı; onun feyziyle Âdem'in toprağı gülbahçesi kesildi.

Öyle bir kuvvet, kudret sahibidir ki bir bakışlık, bir görüşlük zamanda, "Kâf"la "Nûn"dan iki âlemi de meydana getirdi.

Kudretinin kafı, kaleme can verip emredince, kalem yokluk levhinde binlerce nakışlar, suretler belirtti.

İki âlem de o soluktan meydana geldi; Âdem'in canı da o soluktan belirdi.

Bu akıl, bu her şeyin ne olduğunu anlayış kabiliyeti, Âdem'de zuhur etti de bu kabiliyetle her şeyin aslını bildi.

Kendisini muayyen bir şahıs olarak görünce de ben kimim diye düşünceye daldı.

Cüzî âlemden küllî âleme bir sefer etti; oradan da tekrar döndü, bu âleme geldi.

Dünyayı itibarî bir şey gördü; sanki "bir" sayısı gibi tek varlık, bütün sayılara yayılmıştı.

Emîr ve Halk âlemi, o bir soluktan meydana geldi; dönüp aslına giden o soluk, gelen soluktu ancak.

Ama burada gelip gitmek de yoktur; dikkat edersen görürsün ki gelmek, gitmekten başka bir şey değildir.

Her şey aslına gitti, de gizli, açık, hepsi de bir şey oldu gitti.

Ne yücedir o önüne ön olmayan Allah ki bir solukta iki dünyanın da önünü, sonunu izhar eder.

Halk ve Emir âlemi, o durakta birleşti; bir çoğaldı; çok da azalıp bir oldu.

Bu ayrı sanış, tamamiyle senin vehminden meydana gelen bir şey; çünkü pek hızlı dönüş yüzünden nokta, daire şeklinde görünmede.

Önden sona dek dönüp duran, tek bir noktadan meydana gelen bir hat; âlem halkı da, görünüşte var olan daireyle dönmede.

Bu yolda peygamberler, kervanbaşlarına benzerler; kervana kılavuzluk ederler, yol gösterirler.

Onların içinde Efendimizse, kervanbaşlarının başıdır; bu işte o hem evveldir, hem ahir.

Ahad, Ahmed'in "mîm"inde göründü; bu dönüşte evvel ahirin ta kendisi oldu.

Bu yolun sonu onunla bitti; "Halkı Allah'a çağırmadayım" ayeti ona indi.

Onun gönüller açan durağı "Cem'ul-Cem" durağıdır; canlara can katan yüzü, güzelliği, toplumun mumudur, ışığıdır.

O ilerdedir, canların hepsi de onun ardında; bütün gönüller, onun eteğini tutmuş, onun eteğine yapışmış.

Bu yolda yürüyen velilerin geride kalanları da duraklarından bir nişane gösterirler, ileriye gidenleri de.

Onlar kendi derecelerini anlayınca, bilinene, bilene dair sözler söylemişlerdir.

Birisi birlik denizinde "Ben Hakk'ım, demiştir; öbürü bu denizde kayığın yakınlık, uzaklık mertebelerini nasıl seyrettiğini anlatmıştır.

Birisi zahir bilgisini elde etmiş, kıyının kuruluğunu söylemiştir.

Öbürü inci elde etmiş, halk ona yönelmiştir; öbürüyse inciyi bırakmıştır, sedefe yüz tutmuştur.

Biri bu söze cüzden, halden bahsederek girişmiş, öbürü evveli olmayanla sonradan yaratılandan söze başlamış;

Biri saçı, beni, sakalı, bıyığı konu edinmiş, şarabı, mumu, güzeli açıklamaya, bunlardan söz etmeye girişmiştir.

Bir başkasıysa kendi zannını söylemiş, öbürü de puta, zünnara dalmış, kendinden geçmiştir.

Söylenen sözler, söyleyenlerin duraklarına uygun olduğundan, halk bu sözlerin manalarını anlamakta müşküle düşmüştür.

Bu sözleri duyup şaşıran kişilerin bu sözlerdeki manaları anlamaları, bilmeleri mutlaka lazımdır.

***

(KİTABIN NAZMEDİLİŞİNİN SEBEBİ)

Hicretin yedi yüzüncü yılından on yedi yıl geçmişti ki Şevval ayında, ansızın,

Horasanlılar tarafından gönderilen bir elçi, binlerce lütuf ve ihsanla çıkageldi.

Orada çeşitli hünerlerle nur kaynağı gibi tanınmış bir ulu kişi vardı ki

Bu zamanda büyük, küçük, bütün Horasan halkı, ona ulu demişti, onun yüceliğini tanımıştı

O cihanın canı, canın gözünün nuru, saliklerin imamı Seyyid Huseyn'di.*

Manaya ait bir mektup yazmış, mana erbabına göndermişti.

O mektupta, söz sırasında işareti ihtiyâr edenlerin sözlerinde geçen anlaşılması güç bazı ibarelerini

Şiirle yazmış, söz bakımından pek az, mana bakımından bir âlem olan o müşkülleri bir bir sormuştu.

Elçi, o mektubu okuyunca mektuptaki sözler, sorular, hemencecik dillere düştü.

O mecliste bulunan yüce kişilerin hepsi de bu yoksula yüz tuttu.

İçlerinden iş görmüş, bizden bu manaları yüz kere duymuş biri,

---

* Bu beyit, Konya nüshasında yoktur.

Bana dedi ki: Mektuba hemen cevap yaz da bütün âlem ehli o cevaptan faydalansın.

Ben, ne hacet dedim; bu meseleleri risalelerimde kaç kere yazdım.

Bir başkasıysa, doğru ama dedi; senden sorulara göre manzum cevap vermeni umuyoruz.

Onların bir hayli ısrarları üzerine söz bakımından kısa olmak üzere cevap vermeye başladım.

O kalabalığın içinde düşünmeden, tekrarlamadan bir solukta cevap verdim.

Artık onlar da lütuflarından, keremlerinden kusurlarımıza bakmasınlar.

Herkes de bilir ki ben bütün ömrümce şiir söylemeye kalkışmadım.

Tabiatımda şiir söyleme kudreti de vardı; fakat pek nadir olarak şiir söyledim.

Nesirle birçok kitap yazdım; fakat mesnevi tarzında bir kitap yazmadım.

Mana aruza, kafiyeye sığmaz; mana her kaba sığışmaz.

Manalar harfe asla sığmaz; uçsuz bucaksız deniz bir kabın içine girmez.

Biz manayı sözle ifade ederken bile daralmaktayız; artık ona bir başka şey de katmaya ne diye kalkalım?

Bu sözle övünmüyoruz; şükretmek için söylüyoruz; bu söz, din ehline özür getirmektir ancak.

Şairlikten, iyi şiir söyleyememekten utanacak değilim ya; yüz asır içinde Attar gibi bir şair gelmez.

Bu çeşit sözlerle yüzlerce sırlar âlemi meydana getirsem, hepsi de Attar'ın dükkânından bir kokudan ibarettir ancak.

Ne Attar'dır o; cihanın Attar'ıdır; sözleri canın bile özündedir.

Fakat şu da meydanda ki sözlerim ilhama dayanmaktadır; şeytanın, melekten haber çalmasına benzemez.

Hasılı, mektubun cevabını artıksız, eksiksiz, bir solukta yazdım.

Elçi o mektubu hürmetle alıp geldiği yola revan oldu.

Bir aziz bu sefer bana, o cevaplara bir şeyler daha kat dedi; o iş buyuran böyle bir teklifte bulundu.

Söylediğin her manayı biraz daha açıkla, anları bilgi âleminden açıklık âlemine getir dedi.

Ama o vakitler ona hal zevkinden bir şeyler katarak genişletmeye kudretim yoktu.

Zaten hal zevkini sözle anlatmaya imkân yoktur; bu ne biçim bir haldir, hal sahibi bilir.

Fakat dini tebliğ edenin sözüne uyup dine ait bir şey satanın sorusunu, bir şey isteyenin isteğini reddetmedim.

Sırlar daha fazla açığa çıksın diye natıkamın dudusu söze geldi.

Tanrı'nın yardımıyla, lütfuyla, başarı ihsan etmesiyle hepsini de birkaç saatin içinde söyledim.

Gönül, Tanrı tapısından bu kitaba bir ad istedi; o tapıdan da gönüle, "Bu bizim Gülşen'imizdir" diye cevap geldi.

Değil mi ki kitabın adı, o tapıdan "Gülşen" kondu; bütün gönüllerin gözleri, elbette onunla aydın olur.

***

B1. Mahmûd-ı Şebüsterî, "Gülşen-i Râz - Sır Gülbahçesi" adını verdiği manzum ve mesnevi tarzında, Huseynî'nin manzum suallerinin vezni olan "Mefâîlün, mefâîlün feûlün" vezninde yazdığı eserine, Allah'ın adıyla başlamakta, aynı zamanda Mevlânâ'nın "Mesnevî"si, Attar'ın "Esrâr-Nâme, Gül u Hosrov, İlâhî-Nâme" adlı mesnevîleri gibi "be" harfiyle başlamak suretiyle "besmele"yi de eda etmektedir. Tanrı'yı "cana düşünceyi öğreten" diye vasfedip insanın düşünen bir mahlûk olduğunu belirtmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de II. suresinin (Bakara) 219 ve 266., III. surenin (Âli İmrân) 190-195., VI. surenin (En'âm) 50., VII. surenin (A'râf) 176., X. surenin (Yunus) 24., XIII. surenin (Ra'd) 3., XVI. surenin (Nahl) 11-13., 44. ve 69., XXX. surenin (Rûm) 21., XXXIX. surenin (Zümer) 42. ayetlerinde Allah'ın delilleri, göklerin ve yeryüzünün yaratılışı, görenle görmeyenin bir olmayışı, geçmiş zamanlardaki toplumların halleri, Tanrı'nın nimetleri, hatta aile müessesesi anlatılarak insanlar düşünmeye çağrılmakta, çeşitli vesilelerle düşünmeleri buyurulmaktadır. Hz. Peygamber (s. m.), "Bir an düşünmek, yetmiş yıl (nafile) ibadetten hayırlıdır" buyurmakta (Künûz'ül-Hakaaık, II, s. 27), Kur'ân'ı, manasını düşünerek okumanın lüzumunu belirtmektedir (aynı, s. 198). Gene Kur'ân-ı Kerîm'in IV. suresinin (Nisâ) 82., X. suresinin 31. XII. suresinin 2., XXIII. suresinin (Mü'minûn) 68., XXXVIII. suresinin (Sâd) 29. ve XLVII. suresinin (Muhammed s. m.) 6. ayetlerinde tedebbürün lüzumu belirtilir ki bu da düşünceden ibarettir, yahut düşüncenin sonucudur.

"Düşünce"yi, "apaçık olmayan bilgiyi, insana o bilgiyi elde ettirecek ve ondan faydalandıracak mukaddimelerle aramak, istemek" diye tarif etmişlerdir. Düşünce, başlangıçlardan sonlara, maksatlara doğru bir seyr-i bâtınîdir diye de tarîf edilmiştir.

Tanrı'nın kudretini, azametini, eserlerini ve her şeyini düşünmek, hadiste emredilmiş, ancak zatını düşünmemek gerektiği bildirilmiştir (Câmi'us-Sagir; I, s. 111).

Manevî sırların tercümanı olan Mevlânâ (672 H.- 1273), "Mesnevî"nin II. cildinde, dibace ve başlangıçtan sonraki 8. bölümde, insanın, düşünceden ibaret olduğunu, sözün, düşünceden doğduğunu bildirir ve bu beyti, "Fîhi mâ-fîh"te etraflıca anlatır (Bölüm 52; s. 170 ve devamı).

B2. Kur'ân'ın birçok yerinde, mesela VII. surenin 12., XX. surenin (Tâhâ) 5., XXIII. surenin 12., XXXII. surenin (Secde) 7., XXXVII. surenin (Sâffât) 11. ve XXXVIII. suresinin 71. ayetlerinde Âdem'in ve insanların topraktan yaratıldığı bildirilmektedir. Âdem hakkında hususî, bütün insanlar hakkında umumî olan bu hükmü sûfiler şu suretle izah etmişlerdir:

İnsanın bedeni, yenen, içilen, hatta nefesle alınan şeylerden meydana gelmiştir ki onlar da cansızlar, nebatlar ve hayvanlardır; yani insan baba beline, ana rahmine gelmeden önce kainatta neşir halindedir; her cüzü bir varlıkta ve dağınık bir âlemdedir. Cansızlar, nebatlar ve canlılar âleminden önce dört unsurda, yani toprak, su, yel ve ateştedir. Bu dört unsur insan varlığına nispetle ana, unsurlar âleminden önce bulunduğu kuvvetler, göklerse baba sayılır. Göklerden önceyse Tanrı bilgisindedir. Tanrı'nın zatının muktazası olan bilgisinden insan âlemine kadar, bütün zerrelerden süzülerek, bütün âlemlerden devrederek geldiği için insan kainatın hulasasıdır; âlemlerin zübdesidir; Tanrı sıfatlarının tümüne, fakat ölçülü olarak ve yaşadığı müddetçe mazhardır ki bu, XXXIII. surenin 72. ayetinde, göklere, yeryüzüne, dağlara arz edildiği, onların yüklenmekten çekindikleri, ürktükleri, sonunda insana yüklendiği bildirilen "emanet"tir. II. surenin 30. ayetinde bildirildiği gibi insan Tanrı halifesidir; 31. ayette beyan buyurulduğu gibi Tanrı adlarını o bilir, yani o adlara mazhardır.

Âdem'den maksat da, bütün varlığın sebebi ve gayesi olan Hz. Muhammed'dir (s. m.). Hz. Muhammed "Ben peygamberdim, Âdem'se balçık âlemindeydi, ruhla ceset arasındaydı" buyurmuştur (Fadâil'ül-Hamse min Sıhâh'ıs-Sitte; I, s. 8-9). Bütün peygamberler onu müjdelemişlerdir; onun peygamberliği peygamberlik sıfatlarını hatmetmiştir; peygamberlik onunla bitmiştir. 2. beyit, Hz. Muhammed'e salat ü selamı da şamildir ve onun insanlığın zübdesi olduğunu bildirmektedir.

Lâhicî, bu beytin şerhinde zuhura ait tecellinin iki çeşit olduğunu, birinin umumî olup bütün mazharlara ait bulunduğunu, buna "tecelli-i Rahmanî" dendiğini, ikinci tecellinin "Rahîmî" olup müminlere, gerçeklere, gönül ehline ait olduğunu, bu tecelli ile müminin kâfirden, itaat edenin isyan ehlinden ayrıldığını anlatarak "Mesnevî"nin I. cildinde, bir yağmur esnasında Hz. Peygamber'in elbisesinin ıslanmaması bölümündeki, "Hasetçi kör olsun diye Hak, dostların gönüllerinde bağlar, bahçeler bitirir; gönülde bitip açılan, serpilip kokan her gül, kül âleminden sırlar söyler; o güllerin kokuları münkirlerin burunları kırılsın diye, perdeleri delerek âlemin çevrelerini kaplar" mealindeki beyitleri alıyor (Reynold A. Nicholson basımı; Leiden, 1925, s. 123; beyit: 2021-2024).

B3. Kâf, Nûn, Arapçada "ol" manasını veren "kün" sözünü meydana getirir. II. surenin 117. ayetinde, VI. surenin 73., XVI. surenin 40., XXXVI. surenin son ayeti olan 82. ve XL. surenin 68. ayetlerinde Tanrı'nın, bir şeyin olmasını dileyince "ol" dediği, o şeyin de oluverdiği bildirilir ki bu, bir şeyin yaratılmasına Tanrı iradesinin taallukunu ifade eder.

B4. Kur'ân-ı Kerîm'in LXVIII suresi, "Kalem" adıyla anılır ve "Nûn, ant olsun kaleme ve yazdıklarına" diye baş-

lar; bu yüzden sureye "Nûn suresi" de denir, Nûn, Rahman, yani rahmeti dünyada her şeye ve herkese şamil manasına gelen Tanrı adının harflerinden bir harftir; surenin adıdır; hokkadır; levhtir; cennette bir nehirdir, balık anlamınadır denmiştir. XXI. surenin (Enbiya) 27. ayetinde Yunus Peygamber'e, "Zü'n-Nûn - Balık sahibi" dendiğini delil tutanlar, "nûn"a balık demişlerdir. "Kalem"den maksat da, doğrudan doğruya bilgiyi, hesabı, kitabı tesbît eden kalem, yahut levha, kıyamete dek olacakları yazan keyfiyetini bilmediğimiz ilahî kalem demişlerdir (El-Müfredat, s. 412, 510). Hz. Peygamber'den kalem'in cennette suyu baldan tatlı, sütten beyaz bir nehir olduğu hakkında bir hadis rivayet edilmiştir. Kalem'in yazdıkları da, meleklerin kendilerine vahyedileni ve insanların yaptıklarını yazmalarıdır denmiştir (Sefînet'ül-Bihâr; II, S. 443-444).

Sûfîlerce Kalem, mutlak Varlık olan, her türlü kayıt ve vasıftan, hatta mutlak oluştan da yüce ve münezzeh bulunan Tanrı'nın bilgisinde sabit olan şeyleri imkân âlemine izhar eden zatî iktizasıdır ki bu da zuhura olan meyli, diğer deyimle yaratışıdır. Bu ilk taayyün, vücûb âlemiyle imkân âlemi arasında bir berzahtır. Her şey bu ilk taayyün âleminde sabit olduğundan "Levh" ve "Akıl", her şey bu âlemde adeta yazıldığından "Kalem", her şey hayat âlemine bu vasıtayla geldiğinden "Ruh-ı A'zam", her şey o âlemde mücmel olarak bulunduğundan ve oradan tafsîl âlemine geldiğinden "Ümn'ül-Kitâb" ve "Nefes-i Rahmanî" adlarıyla anılır. "Sen olmasaydın cennet yaratılmazdı, cehennem yaratılmazdı; sen olmasaydın dünyayı yaratmazdım" mealindeki hadislerde hilkata sebep Hz. Muhammed'in yaratılması olduğundan (Mevzuat'ta "Levlâke lemâ halaktu'l-eflâk" dolayısıyla; s. 67-68) çeşitli adlarla anılan bu ilk taayyün âlemine "Hakikat-i Muhammediyye" de denmiştir.

Beyitteki "kudret" sözünün "kâf"ı, yani ilk harfi ile kudretin taalluku ile irade edilen her şeyin zuhuru, "yokluk lev-

hi" ile de izafî ademe işaret edilmektedir; çünkü bilgi suretleri halinde ve birbirinden temyiz edilmeyecek mücmel tarzda Tanrı bilgisindeki varlıklara, "Ayan-ı Sabite", yani özellikleri bakımından bilgi suretleri olarak sabit olan varlıklar denmiştir ki bunlar haricî varlığa nazaran izafi bir yokluk sıfatıyla sıfatlanırlar; bu yüzden onlara "adem", yani yokluk denebilir. Nefes-i Rahmanî, bunları Tanrı iradesiyle, Tanrı kudretiyle izafî varlık âleminde izhar eder.

B5. "Soluk"tan maksat, Nefes-i Rahmanî, yani zatî iktizadır.

B6. Akıl hakkında, "Allah aklı yaratınca gel dedi, geldi akıl. Dön, git dedi, gitti. Sonra otur dedi, oturdu. Sonra konuş dedi, konuştu. Sonra sus dedi, sustu. Allah, senden fazla sevdiğim bir şey, senden daha üstün bir mahlûk yaratmadım; seninle tanınırım; seninle övülür bana; seninle itaat edilir. Seninle alırım, seninle veririm; ancak sana darılırım; sevap da sanadır, azap da sana..." mealinde bir kudsî hadis vardır (El-İthafat, s. 178.179). "Kişinin dini, aklıdır; aklı olmayanın dini de yoktur" (Câmi, II, s. 13) hadisi mucebince akıl, şeriatta teklif şartlarındandır. Marifet, yani Hakk'ı tanımak akılladır.

Sûfîler aklı, geçim, yaşayış işlerini tedbir eden akıl (Akl-ı Maâş), ahiret işlerini tedbir eden akıl (Akl-ı Maâd) diye ikiye ayırmışlardır. Akl-ı Maâş, Tanrı sırlarına eremez; Akl-ı Maâd, insanın ilahî sırlarda hayrete varmasını sağlar. Doğrucası, bu ikilik aklın iki mertebesidir. Akıl, yani insandaki anlayış ve tedbir melekesi madde âlemine taalluk ederse "Akl-ı Maâş", ilahî âleme, mana âlemine taalluk ederse "Akl-ı Maâd" adını alır. LI. surenin (Zâriyât) 56. ayetinde, "Ben cinleri ve insanları, ancak bana ibadet etsinler diye yarattım" buyurulmuş, Hz. Peygamber tarafından "Ümmetin bilgini" anlamına "Hibr'ül-Ümme" diye övülen İbn

Abbas, bu ayetteki, "ibadet etsinler diye" sözünü, "tanısınlar diye" tarzında tefsir etmiştir; çünkü ibadet, tanımak, bilmek olmadıkça mümkün değildir. Tanrı'yı tanımak da iki yolla olabilir: 1) Eserden müessiri istidlal. Kur'ân'ın birçok ayetleri Tanrı'nın varlığını, birliğini, kudretinin eserlerini bildirerek belirtir. Bu yola akıl, istidlal ve nazar yolu denir. 2) İnsanın özünü temizlemesi, gönlünü Tanrı'dan başka varlıklardan arıtması, kendi varlığından da geçmesi. Bu yola işraak, ilham yolu denir. Bu yoldan gidenler de ikiye ayrılmışlardır. Bir kısmı, kendini ibadete vermek, riyazata sarılmak, yani az yemek, az uyumak, takva yolunu tutmak, yani şüpheli şeylerden çekinmek ve bilhassa Tanrı adlarını anmakla yol aldığına inanır. Bu yola Tanrı adlarını zikretme yolu anlamına "Esma yolu" derler. Tasavvufî bilgiyi ve olgunluğu esas tuttuklarından bu yola "tasavvuf yolu" da denir. Mevlevîler, bu yolu tutan tarikatlara, şeyh ve dervişlere, tekkelerine "Sûfî tarikatları, sûfî şeyh ve dervişleri, sûfî tekkeleri" derler ki bu sözlerdeki "sûfî" deyimi dilde "sofu" şekline dönmüştür. Bunlar daha ziyade Irak'ta temerküz ettiklerinden hepsine birden "Irakiler" denmiştir. Bu yolu tutanların ayrı şekillerde kisveleri, taçları, vakfa dayanan tekkeleri vardır. İkinci kısımsa, aşk ve cezbeyi esas tutmuş, tasavvufu ve tarikatı, şeriatla hakikat arasında bir berzah olarak kabul etmiştir. Bunlarca aşk cezbeyi meydana getirir; cezbe saliki yokluğa ulaştırır. Esma insanın keşfini açar; buysa insana varlık verir ve yolunu keser. Mevlânâ "Mesnevî"sinde Tanrı bağındaki, Tanrı bahçesindeki ay yüzlülerin akislerini, velilerin tuzağı olarak belirtmiş (I, s. 6, 72. beyit); istidlalde yol almak isteyenlerin, takma tahta ayakla yürüdüklerini, körün bir gözü açık kişiye sığınmasının daha doğru olacağını bildirmiştir (s. 130, beyit, 2125-2153). Aşk ve cezbeyi esas tutanlar, Horasan'da temerküz ettiklerinden bunlara, "Horasanîler, Horasan Erenleri" denmiştir. Halktan ayrı bir kisve kabul etmedikleri gibi vakfa bağlı olsun,

olmasın, tekke de kabul etmediklerinden, aynı zamanda halkın kınamasına aldırış etmediklerinden, hatta derecelerini gizledikleri için hem manen ve hal diliyle onları, dereceleri, hem de halk kınadığından, yollarına "Melâmet", kendilerine "Melâmetî" denmiş, Esma yoluna karşılık bunların yoluna "Müsemma yolu" adı verilmiştir.

B7. "Nefsini bilen rabbini bilir" sözü, hadis olarak rivayet edilmiştir (Sefîne; II, s. 603). Bu sözü Hz. Ali'nin olarak kabul edenler de vardır (Fîhi mâfîh; Bölüm 12, s. 47). Aliyy'ül-Kaari, Yahya b. Mâaz-ı Râzî'nin (258 H.- 871-872) sözü olduğunu, fakat meal itibariyle hadis sayılacağını söylemektedir (Mevzuat; s. 83).

B8. Cüzî âlem taayyün âlemidir, maddi âlemdir; bu âlemde bir bedene bürünmektir; bu âlem kayıtlar âlemidir ve Mutlak Varlık âlemine nispetle cüzîdir. Cüzî âlemden küllî âleme varmak, nefsi âleminden, yani cansızlar, nebatlar ve canlılar âleminden Tanrının bütün adlarının tümden mazharı olan şuurlu, konuşan mahlûk olan insan suretine gelmek, bu insanlık âleminde kâinatın ve kendinin yokluğunu bilerek, bu bilgide tahakkuk ederek ferdiyetinden, benliğinden, bencilliğinden geçmek, sonra da tekrar bu manevî seyre başladığı yere gelmektir ki buna, bu manevî yolculuğa "Sülûk" denir; sülûk sırasındaki manevi hallere mazhar olmak, manevî görüşlere ulaşmak da "Seyir" diye anılır.

İlk zamanlarda Hint tesiri altında gelişen tasavvuf, dünyadan tamamiyle kaçınmak, maddi zevklerden çekinmek, evlenmemek, azıksız olarak çöllere dalmak gibi İslam'da olmayan katı bir şahitlik şeklinde tecelli ederken Yunan felsefesinin tesiriyle Varlık Birliği (Vahdet-i Vücud) inancını benimseyen ve bunu İslam'a tatbike uğraşan bir mahiyet almıştır. Bu inancı güdenler, sülûkte ilk olarak her işin, mazharına ve o mazharın istidadına göre doğru ve

yerinde olduğunu, her işin failinin Tanrı bulunduğunu (Tevhid-i Ef'al), ikinci merhalede, işlerin sıfatların zuhuru olması bakımından bütün sıfatların Tanrı'ya raci olduğunu (Tevhid-i Sıfat), üçüncü merhaledeyse sıfatların bir tek zatın mazharlara ve istidatlara göre zuhuru olup her sıfatla bir tek zatın zahir olduğunu, daha doğrusu, sıfatların zatın aynı bulunduğunu bilir, görür ve bu görüşle de tahakkuk eder (Tevhid-i Zat). Fakat, bu makamlar yokluk (Fenâ) makamlarıdır. Hele son makamda, salikin nazarında ne kendi varlığı, ne de kâinatın varlığı kalır. Bu yokluktan, Tanrı varlığına bürünmesi, geri dönmesi gerektir. Geri dönerken de aynı makamlara fenâ ile değil, Hak varlığıyla uğraması gerektir. Salik, önce Tanrı zatıyla, sonra sıfatlarıyla, sonra da fiilleriyle varlığa erer. Bu makamlara da "Cem, Hazret'ül-Cem, Cem'ul-Cem" denir. Bu inanç, bu terimler, kitap ve sünnette yoktur; esasen, her şeyi Tanrı zuhuru tanımak, vacibin mümkün şeklinde zuhur ettiğine, edeceğine, açıkçası âlemin Tanrı olduğuna inanmaktır. Bu yüzden, şeriattan ayrılmayan sûfîler, bu çeşit "Vahdet"i kabul etmemişler, onlarca Vahdet, her şeyde Tanrı'nın kudretini, kemalini, sun'un-u hikmetini, tedbir ve tasarrufunu görmek, bu azamet karşısında, onun varlığından başka varlıkları yok saymaktan ibarettir. Mevlânâ'nın ve Şebüsterî'nin Birlik inancı bu tarzdadır; ileride bu bahis biraz daha ve etraflıca aydınlanacaktır.

B9. Kemale eren kişi, her şeyde Tanrı'nın kudret ve hikmetini görür, kesret, yani çokluk ve zıtlar âlemi, onca birlik âlemidir ve birbirini izhar eden bir nizam ve kudret manzumesidir.

B10. VII. surenin 54. ayeti, "İyice bil ki yaratış da onun, buyruk da; âlemlerin rabbi Allah'ın şanı ne de yücedir" diye biter. Ayette yaratış, "Halk", buyruk da "Emr" diye geçer.

XVII. surenin (İsrâ) 85. ayetinde "Ve senden ruhu soruyorlar; de ki: Ruh, rabbimin emrindendir ve zaten size pek az bilgiden başka bir şey verilmemiştir" denmektedir. Sûfîler, bu ayetlere dayanarak madde âlemine "Halk âlemi", mana, kuvvetler, melekût âlemine "Emir âlemi" derler. Bu beyitten 16. beyte kadar, her iki âlemin de daima gaybden zuhur edip ayna, yani nisbî ve mecazî varlık âlemine geldiğini ve gene gayb âlemine gittiğini, bütün varlıkların bir "sayruret-oluş" halinde olup âlemin yeniden yeniye her an yaratıldığını bildirmektedir. Başlangıç aynı zamanda sondur ve son da başlangıçtır. Dairenin hangi noktasına başlangıç denirse, o nokta aynı zamanda bitim noktasıdır. Mevlânâ bunu "Mesnevî"nin I. cildinde, "Sözden bir suret doğdu, gene ölüverdi; dalga, varlığını denize götürdü gitti. Suret şerefsizlikten meydana çıktı; gene ona döndü; çünkü bizler, ona dönenleriz. Şu halde sana her solukta bir ölüm, bir dirim var; Mustafa dünya bir andan ibaret buyurmuştur..." beyitleriyle izah buyurur (s. 71, beyit: 1140-11449).

B17. Peygamber, haber veren, haber getiren demektir; Arapçası "Nebî"dir. Peygamberler, vahye mazhar olacak kabiliyette yaratılmış kişilerdir. Vahy, tez bir işaret anlamına gelir; sözle, işaretle, yazıyla, tariz ve remiz yoluyla emre de denir. Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli anlamlardadır. XVI. surenin (Nahl) 68. ayetinde balarısına dağlarda kovan yapmasının vahyedildiği, XLI. surenin (Fussılat) 12. ayetinde, her göğe, memur olduğu işin vahyedildiği bildirilmektedir ki bu ayetlerdeki vahiy, onlara verilen insiyaki hareket ve iş anlamını ifade eder. Musa Peygamber'in anasına çocuğunu emzirmesinin vahyedilmesi ise ilhamdır (XXVIII, Kasas, 7). Zekeriya Peygamber'in, kavmine Tanrı'yı tenzih etmelerini vahyetmesi, işaretle yahut yazıyla bu hususu bildirmesidir (XIX, Meryem, 11). Meleklere olan vahiy, levh vasıtasıyladır (VIII, Enfâl, 12). Havâriyyûn'a olan vahiy de

İsa Peygamber vasıtasıyla emirdir (V, Mâide, 111). Şeytanların dostlarına vahyi (VI, 121), insan ve cin şeytanlarının birbirlerine vahiyleri (VI, 112) birbirlerinin gönüllerine vesvese sokmalarıdır. XLII. surenin (Şûrâ) 51. ayetinde, hiçbir insanın vahiyden başka bir yolla, yahut manevî bir hicab ardından olmadıkça, yahut bir elçiyle, yani Cebrail ile dilenen buyruk bildirilmedikçe Allah'la konuşmasına imkân bulunmadığı bildirilmektedir (El-Müfredat, s. 515-516). Peygamberlere olan vahiy, Allah tarafından ve melek vasıtasıyladır. Peygamberlik vehbîdir, Allah vergisidir. Peygamber göndermek, Allah'ın bir lütfudur, bir nimetidir (V, 20). Peygamberler, halka müjdeci ve korkutucu olarak gönderilmişler (VII, 94), onlardan mîsak alınmıştır (III, 81); onlar gönderildikten sonra insanların Allah'a karşı "bilmiyorduk" dememeleri, özür getirememeleri sağlanmıştır (IV, 165). Peygamberlerin sözlerinin, buyruklarının anlaşılması için de her kavme kendi içlerinden ve dilleriyle konuşan kişiler gönderilmiştir (XIV, İbrahim, 4). Peygamber gönderildikten sonra da onu dinlemeyenler azabı hak etmiş olurlar (VII, 94). Akıl iyiyi, kötüyü ayırt etmede yanılabilir; bu yüzden peygamber göndermek, Allah'ın bir lütfudur; hiçbir peygamber yoktur ki kulluktan ileri gitsin de, kullara bana kulluk edin desin (III, 79). Böyle bir dava, peygamberlere iftiradır. Çünkü onlar, tebliğde yanılmamaları, tebliğe kendilerinden bir şey katmamaları için beşerî zaaflardan temiz olarak yaratılmışlardır; onlar insanlığın kemalini temsil ederler; ismet sahibidirler; emindirler. Hatta zahirî yaratılış bakımından da halkın en güzeli, en güzel hareket edeni, en temizi, en güzel söz söyleyeni onlardır.

B18-22. II. surenin 253. ayetinde şeriat sahibi peygamberlerin bazısının bazısından üstün edildiği, XVII. suresinin 55. ayetinde peygamberlerin bazılarının bazılarından üstün kılındığı bildirilmektedir. Nebî, haber veren manası-

nadır; şeriat sahibi de olabilir; bir başka peygamberin şeriatına uyup onun ahkâmını da yürütebilir. Resûl, gönderilmiş manasına olup terim olarak şeriat sahibi olan peygamberlere denir. Nebî, resûle nazaran daha umumî manadadır; çünkü her resûl nebîdir; her nebî resûl değildir. Imam Cafer'us-Sadık, nebînin meleği rüyasında gördüğünü, uyanıkken sesini duyduğunu, kendisini görmediğini, resûlünse hem rüyasında, hem uyanıkken meleği gördüğünü, sesini duyduğunu söylemiştir (Sefîne, I, s. 522).

Hz. Muhammed, II. surenin 143, 214, 285. III. surenin 32, 53, 81, 86, 132, 135 ve 183. ayetlerinde ve daha birçok ayetlerde resûl olarak anılmış, LXI. surenin (Saf) 6. ayetinde İsa Peygamber tarafından Ahmed adıyla müjdelendiği bildirilmiş, III. surenin 44. ayetinde adı anılarak "resûl" olduğu, XXXIII. surenin (Ahzâb) 40. ayetinde gene adı anılarak "resûlullah" olduğu bildirilmiş, XLVII. surede (Muhammed s. m.) adı anılmış, XLVIII. surede (Feth) "resûlullah" diye adı geçmiştir. XXXIII. surenin 7. ayetinde, Nuh, İbrahim, Musa ve İsa peygamberlerle anılarak bu beş peygamberin peygamberlerin en üstünleri olduğu beyan buyurulmuş, aynı surenin 40. ayetinde peygamberlerin (nebî olsun, resûl olsun) sonuncusu bulunduğu, II. surenin 143. ayetinde ümmetinin bütün insanlara, onun da ümmetine tanıklık edeceği bildirilmiştir. IX. surenin (Tevbe) 33., XLVIII. surenin 28. ve LXI. surenin 9. ayetlerinde "resûl" olarak anılmış, dininin bütün dinlere üstün olacağı, onun dininden başka bir din kalmayacağı anlatılmıştır. XXI. surenin (Enbiya) 107. ayetinde onun bütün âlemlere rahmet, XXXIV. surenin (Sebe) 28. ayetinde insanlara müjdeci ve korkutucu olarak gönderildiği açıklanmıştır.

Hadislerde Hz. Muhammed'in Âdemoğullarının ulusu olduğu, kıyamet günü bütün insanların onun sancağı altında toplanacağı, peygamberlerin efendisi, yaratılışın sebebi bulunduğu bildirilmiş, XVII. surenin 80. ayetinde de kıya-

mette onun şefaatinin kabul edileceği tebşir edilmiştir ki bunu açıklayan hadisler de vardır (Câmi, I, s. 89-90; Fadâil'ül-Hamse, c. I, s. 42-50, 164-171; Mecma'ul-beyân, VI, S. 434-435; Sefine, I, s. 706-707).

B19. Beyitte, "Ahad, Ahmed'in mîm'inden göründü; bu dönüşte ön, sonun ta kendisi oldu" denmektedir. Ahad, ortağı, eşi, eşiti ve örneği bulunmayan, önüne ön, sonuna son olmayıp sıfatlarında da eşi olmayan, tapacak tek bir zat manasındadır; ne zatında, ne sıfatlarında tecezzi kabul etmesine de imkân yoktur. Aynı zamanda Türkçe "bir" ve "tek" manalarındaki "vahid, ferd"in hesapta ve keyfiyette ikincisi ve eşi tasavvur edilebilir; fakat "Ahad"a bir ikinci tasavvur edilemez. Bu yüzden de "Ahad", vücûb âlemine işarettir diyebiliriz; bu takdirde "mim" de imkân âlemidir. Arap yazısında "Ahmed"de, "Ahad"dan fazla bir "m" bulunduğundan beyitte vücûb âleminin, bu âlemdeki kudret ve kemalin Ahmed'de zuhur ettiğini, Hz. Muhammed'in kâinatın özü, özeti, gözü ve gözbebeği olduğu bildirilmektedir. 20. beyitteki "Allah'a çağırmadayım" sözü, Kur'ân-ı Kerîm'in, XII. suresinin (Yusuf) 108. ayetinden alınmıştır. Ayetin meali şudur. "De ki: İşte bu, benim yolum; ben de can gözüm açık olarak sizi Allah'a çağırmadayım, bana uyanlar da o çeşit çağırmada ve Allah'ı tenzih ederim ve ben müşriklerden değilim." Bu meal bir de XIII. surenin (Ra'd) 36. ayetinde geçmektedir.

B22. Tirmizî'deki, "Hiçbir nebî yoktur ki Âdem olsun, ondan başkası olsun, benim bayrağımın altında bulunmasın" hadisine işarettir (Fadâil; I, s. 42).

B23-32. Bu beyitlerde, sülûk ehlinin her birisinin kendi görüşlerine, anlayışlarına göre söz söyledikleri, her birinin sözlerinin kendi derecelerine göre, kendi sınırları içinde ol-

duğu anlatılmaktadır. Herkes ancak bildiğini, duyduğunu, gördüğünü söyleyebilir. Herkesin meşrebi ayrı olduğuna göre, herkes kendi meşrebince söz söyleyeceğinden sözler arasında aykırılıklar da olabilir. Bu yüzdendir ki şeriatta kesin delil ancak kitap ve sünnettir. Rüya, keşif vs. delil ve hüccet sayılamaz. Hatta kıyas bile, hele nassa karşı, hüccet olamaz. Bir de cezbe yüzünden, erişmeden ve vakitsiz söylenen, yahut benlikten doğan sözler vardır; Huseyn b. Mansûr 'il-Hallac'ın, "Ben Hakk'ım" mealini veren sözleri bunlardandır. Burada Huseyn b. Mansûr hakkındaki rivayetleri yazmamız, bilgi bakımından gereklidir fikrindeyiz. Huseyn b. Mansûr, Şîa-i İmamiyye'nin Rical kitaplarında, Onikinci İmam olup 328 Şabanının on beşinci gününden itibaren (26. V. 940) Gaybet-i Kübrada olan Mehdi b. Hasan'ül-Askerî'nin küçük gaybetinde, onun babı, yani naibi ve sefiri olduğunu iddia edenlerdendir. Şîa, Nüvvâb-ı Erbaa, Süferâ-yı Erbaa denen dört kişiden başkalarının yalancı olduğunu kabul etmiştir (A. Gölpınarlı: Oniki İmam; s. 188-191).

Hallac da denen bu zatın Horasan'da Nişabur sehrinde doğduğu, Merv'li, Talkan'lı, hatta Rey'li, yahut Bayza'lı olduğu da söylenmiştir. Şeriata uymayan sözleri ve halleri yüzünden Bağdat'da, 309 yılı Zilkadesinin yirmi dördüncü günü (922), yahut aynı yılın Zilhiccesinin yirmi üçüncü günü dövülüp elleri, ayakları kesilerek öldürülmüş, başı bir kazığa takılıp teşhir edilmiş, cesedi yakılıp külü Dicle'yi dökülmüştür. Kendisini Tanrı tanıyan, şeriat emirlerine uymayan taifeye Hallaciyye adı verilmişti (Tûsî'nin "Kitâb'ül-Gaybe"sinden, Saduk'un "El-Akaaid"inden ve şerhinden, İbn Nedîm'in "Fihrist"inden, İbn'ül-Cevzî'nin "Telbîsü İblis"inden vs.den naklen Sefîne; I, s. 296-297).

Hallac ile en fazla meşgul olan müteveffa Louis Massignon'dur. Onun Arapça dîvânını, Fransızca tercümesiyle 1931'de, "Journal Asiatique"te bastırmış (Librairie Paul Geuthner-1931), "Kitâb'ut-Tavâsîn"ini ve "Akhbar al-Hal-

laj"ı tercümeleriyle ve notlarla tab ettirmiştir (Paris,1957; III. basım).

Sûfîler arasında Hallac, bir fedaîlik sembolü olmuş, tasavvuf edebiyatı, bilerek bilmeyerek onun medihleriyle dolmuştur.

Sûfîlerden çeşitli ruhî sebep ve saiklerle bu çeşit şeriata uymayan sözler söyleyenler, iddialar serdedenler görülmüş, fakat şeriattan ayrılmayan kâmiller, bu hallere tenezzül etmedikleri gibi, böyle sözleri de hoş görmemişlerdir. Bu bahsi Yunus Emre'nin şu beytiyle bitirelim:

Işkıla gelen erenler içer aguyı nûşider
Topuğa çıkmayan sular deniz ile savaş ider

(A. Gölpınarlı: Yunus Emre; Dîvân ve Risalet'ün-Nushiyye; Eskişehir Turizm ve Tanıtma Derneği yayın. İst., 1965; Türk yazısıyla, s. 158).

B29-30. Saç, ben, sakal, şarap, mum... ileride izah edilecektir.

B53-54. Kafiye, şiirde vezinli mısraların son hecelerinin kulağa aynı ahengi vermesidir. Mevlânâ da "Mesnevî"de kafiyeden şikâyet eder (I, s. 106; beyit. 1727-1730).

B60. Şeytanın melekten haber çalması, VI. surenin 16-18. ayetlerinden alınmıştır. Bu ayetlerin mealleri şudur:

"Ant olsun ki gökte burçlar yarattık ve göğü, seyredenlere bezedik ve onu bütün şeytanlardan koruduk; ancak hırsızlama bir şey duymaya kalkışan olursa onun da ardından, apaçık görünen bir ateş yalımıdır gönderdik." Bu beyitte, bu kitabı melek huylu, melekût âlemine mensup kişilerin şiirlerinden, hitaplarından çalmadığını, kendi öz malı olduğunu bildiriyor.

B67. Bu beyitte, XCIII. surenin (Duhâ) 10. ayetine işaret edilmektedir. Ayetin meali şudur: "Ve bir şey dileyeni boş çevirme, azarlama." Aynı zamanda IV. surenin 58. ayetinde, "Gerçekten de Allah emanetleri, ehillerine vermenizi emretmiştir" mealindeki ayete de işaret vardır.

***

(METİN)

Soru 1. "İlk düşünceye daldığım, şaşırıp kaldığım şey şu: Düşünce dedikleri şey nedir?"

***

Bana düşünce nedir, söyle, bunun manasını anlamak hususunda şaşırdım kaldım dedin.

Düşünce, batıldan hakka gitmek, cüzde mutlak olan küllü görmektir.

Buna dair kitaplar meydana getiren hakîmler, düşünceyi tarif ederken şöyle demişler:

Gönülde bir tasavvur meydana geldi mi, önce ona hatırlayış adı verilir.

Düşünceye daldın da bu dereceyi aştın mı, düşüncen örfte ibret adını alır.

Akıllıca düşünce, bir işi etraflıca düşünüp başarmaya yarayan tasavvurdur.

Bilinen şeyler hatırlanır da zihinde bir tertibe tabi tutulursa, anlaşılmayan ve anlaşılması istenen şey bilinir, anlaşılır.

Kıyasta mukaddem, babaya benzer, talî anaya. Netice de çocuk gibidir kardeş.

Fakat bir hükme varmak için yapılan bu tertip, mantık bilmeye bağlıdır.

Ama bir de şu var ki Tanrı yardımı olmadıkça yapılan tertip ve varılan hüküm, ancak taklide uymadır. Taklidin ta kendisidir.

Bu, uzak ve uzun bir yoldur. Bırak bu yolu da, bir zamancağız olsun Musa gibi asayı terk et...

Eymen vadisine gel; ağaç bile sana "Ben Tanrı'yım, Tanrı" desin!

Hakikate erişen, her şeyin hakikatini gören, ilk bakışta varlık nurunu görür.

Marifete sahip olan ve o tertemiz varlık nurunu gören, neyi görse önce Tanrı'yı görmüş olur.

İyi düşünce için gönülden her şeyi çıkarmak, gönlü arıtmak gerek. Ondan sonra da Tanrı yardımı şimşeğinden bir nurdur çakmalı.

Tanrı, birisine yol göstermedi mi, o adama mantıkla hiçbir kapı açılmaz.

Felsefeye düşkün hakîm, şaşırıp kaldığından bu âlemi ancak imkân âlemi olarak görür de

Vacibi mümkünle ispata kalkışır. Bundan dolayı da Vacibin zatında hayrete düşer.

Bazen devre saplanır, ters yüzüne gitmeye başlar... bazen teselsüle kapılır, teselsülde hapsolur gider.

Aklı varlıkla uğraşıp durduğundan ayağı teselsüle bağlanır.

Her şey zıddıyla meydana çıkar. Fakat Tanrı'nın ne benzeri vardır, ne zıddı.

Eşi, benzeri olmayınca da bilmem ki akla uyan, onu nasıl bilebilir?

Mümkün, Vacibe örnek olamaz ki... şu halde mümküne sarılan onu nasıl bilebilir, nasıl?

Ne bilgisizdir akla uyan adam... ovaya düşmüş, ortalığı aydınlatan parlak güneşi mumla aramakta!

Güneş bir halde kalsaydı ışığı da bir çeşit olurdu.

Fakat bu ışığın onun ışığı olduğunu, içle derinin, hakikat âlemiyle bu âlemin arasında hiçbir fark bulunmadığını kimse bilmez.

Âlemi baştan başa Tanrı nurunun ışığı bil. Tanrı, âlemde, meydanda olduğu için gizlenmiştir; meydanda oluşu gizli kalmasına sebep olmuştur.

Tanrı nuru ne bir yerden bir yere gider, ne bir halden bir hale girer. O ne değişir, ne başka bir şekle bürünür.

Sen âlemi daima kendi varlığıyla duruyor sanırsın.

Kimde uzun uzadıya düşüncelere dalan akıl varsa onun önüne pek çok baş döndürecek şeyler çıkar; ne kadar şaşırır o adam!

Bu abes, bu işe yaramaz aklın uzun düşüncelere dalması yüzünden birisi felsefeye düşmüştür, öbürü hulûle inanmıştır.

Akılda o nuru görmeye kudret yok... yürü, onu görmek için başka bir göz ara!

Felsefenin iki gözü de şaşı da onun için Tanrı'yı bir göremez.

Teşbih görmezlikten ileri gelir; tenzihe ait anlayış da tek gözlü olmadan.

Tenasuh, görüş darlığından meydana çıkar, onun için küfürdür, aslı yoktur.

İtizal yolunu tutan, anadan doğma kör gibi bütün yüceliklerden nasipsizdir.

Tevhit zevkini tatmayan kelâmcı, taklit bulutuyla örtülmüş, karanlıklarda kalmıştır.

Zahir ehlinin iki gözünde de kuru ağrı var... onlar, âlemde görünen şeylerden başka bir şey göremezler.

Onun için Tanrı hakkında az çok söz söyleyenler, hep kendi görüşlerini anlatmışlardır.

Tanrı'nın zatıysa nelikten de münezzehtir, nitelikten de, söylenen sözlerin hepsinden yücedir o!

***

B71-82. Bu beyitlerde "mantık"taki kıyastan bahsedilmekte, fakat bu yolun çıkar bir yol olmadığı anlatılmaktadır. Kıyas, istidlal yoluyla bilinen bir şeyi bilinmeyen bir şeyle karşılaştırıp, bilinmeyeni meydana çıkarmaktır. Sözgelimi, sonradan vücut bulan her şey sonunda yok olur gider; insan da sonradan var olan bir mahlûktur, şu halde insan da yok olur gider gibi. Kıyasta bilinen bir şeyin bulunması gerektir; bu bilgi akılla elde edilebilir; oysa akıl mahlûktur; yaradanını bilmesine imkân yoktur. Soruyu soran Emîr Huseynî de, muhatap olan Şebüsterî de Horasanîlerden oldukları için, onlarca Tanrı varlığında yok olmak akılla mümkün değildir; aşk ve cezbe gerektir.

B82-83. Kur'ân-ı Kerîm'de VII. surenin (A'râf) 107. ve 117. ayetlerinde, XIX. surenin (Meryem) 52., XX. surenin (Tâhâ) 18-19. ve 80. ayetlerinde, XXVI. surenin (Şuarâ) 32 ve 45., XXVII. surenin (Neml) 10., XXVIII. surenin (Kasas) 30. ve 31. ayetlerinde, Musa Peygamber'in Eymen vadisinde Tanrı tecellisine mazhar olduğu, bir ağaçtan Tanrı nurunu gördüğü, kendisine elindeki sopayı atması emredildiği, sopayı atınca da yılan olduğu bildirilir. Musa Peygamber bu mucizeyle Firavun'a gitmiş, büyücülerin büyü yaparak iplerini, sopalarını yılan şeklinde göstermelerine karşılık Musa'nın yılan olan sopası onları yutmuş, Musa, sopayı eline alınca sopa olmuş, fakat büyücülerin sopaları, ipleri ortadan kaybolmuştur.

Beyitteki Eymen Vadisi, birlik ilidir; sopadan maksat da mevhûm varlıktır. Nitekim bundan sonraki beyitlerde gerçeğe ulaşan kişinin her şeyden Tanrı varlığını göreceği söylenmektedir. Bu görüş, ya eser vasıtasıyla müessiri, sanat vasıtasıyla sani'i idraktir; yahut da her şeyin varlığının Tanrı varlığıyla olduğunu, her şeyin varlığının Tanrı varlığına

nispetle adeta yok olduğunu, bilgi, görgü ve oluşla bilip, görüp mazhar yüzünden zahirî anlayıştır.

B90-99. Mantıkta vacibi, yani varlığı kendinden olan ve var olması gerekli bulunan varı bulmak, onu ispat etmek yolu şöyledir: Mümkün, yani var olabildiği gibi yok da olabilen, varlığı başka bir varlığa muhtaç olan şey, mutlaka bir sebebin, bir illetin sonucudur ve mutlaka bir vardan var olmuştur. Mümkünün varlığına sebep vacipse ne âlâ; fakat mümkünse, o da bir sebep, bir illet yüzünden var olmuştur. O da mümkünse, onun da varlığına bir sebep vardır ve bu böylece ulanır gider; sonu gelmez. Buna "Teselsül", yani ulanıp gitme denir ve batıl sayılır; çünkü mutlaka bir sonuca dayanması gerektir. Bir varın varlığına sebep, mümkün bir şeyse, onun varlığına bir ikinci mümkün de sebep olabilir, varlığa sebep ilk mümkünse, onun varlığı da ikinci mümküne bağlıdır; fakat ikinci mümkün de birincinin varlığına bağlıdır. Birinci mümkün olmasa, onun da olmaması icap eder. Bu düşünce, gerisingeriye, ters yüzüne bir gidiştir; bir "devir"dir. Şu halde mümkünün vücudu, mutlaka "vacib"e dayanır. Ancak bütün bunlar, akla bağlıdır; akılsa zamanının, çevresinin, bilgisinin tutsağıdır; her şeyi zıddıyla, yahut eşitiyle, örneğiyle bilebilir. Varlığı vacip olan Hakk'ınsa ne zıddı vardır ne eşiti, örneği. Bu bakımdan istidlal yolu, akılla gidilen felsefî yol, insanı gerçeğe götüremez.

B100. Bir çay, bir ırmak nasıl akıp giderse ve bir an sonraki ırmak, bir an öncekinden tamamiyle başkaysa, giden su, tekrar nasıl geri gelmezse âlem de boyuna değişmededir. Tecellide tekerrür yoktur, zuhur daimîdir ve varlık, ancak var olan tek ve bir Tanrı'nındır. XIV. surenin (İbrahim) 48. ayetinde "O gün yeryüzü ve gökler, bir başka yeryüzüne, bir başka hale döner; her şeyi kahreden bir Allah'ın kud-

reti görünür" denmektedir. İradî ölümle, ölmeden önce benliğinden, varlığından geçen kişinin de adeta kıyameti kopar; bu ayetin mazmunu zahir olur.

B102. "Hulûl, bir şeyin başka bir şeye girmesidir. O iki şey, bir şey haline gelirse "İttihad" denir. Allah'ın bir kuldan zuhuruna, bir kulda Allahlık sıfatının zahir oluşuna inanan kişiye "Hulûlî", bu inancı güden yola "Hulûliyye" denir. Gerçek sûfîlerce bu, batıldır.

Felsefe, evvelcede söylediğimiz gibi akla dayanan bir yoldur. Sözgelimi, Fahr-i Râzî (606 H.- 1210) ve onun yolunda gidenler, Kur'ân-ı Kerîm'i zamanlarının geçer bilgisi olan Yunan felsefesiyle, onların yaratılışa, astronomiye ait bilgileriyle tefsire, daha doğrusu Kur'ân'ı zamanlarındaki bilgiye tatbike uğraşmışlardır. Oysa o gün akılları tatmin eden tefsir ve tevil yolları, bugünün ilmî inkişaflarıyla iflas etmiştir. Bugün de aynı yolda yürümek isteyenler var. Fakat bu yol tehlikeli bir yoldur; hizmet adına ihanettir.

B105. Teşbih, benzetmek, tenzih de arıtmak, münezzeh bilmek manasınadır. Terim olarak Allah'ı kula benzetmeye, onu insan şeklinde tasavvur etmeye, bazı ayetlerin manalarını mecazî olarak kabul etmeyip gerçek saymaya, cismi olduğuna inanmaya, ancak keyfiyetini bilemeyiz, fakat eli vardır gözü vardır, arş üstünde oturur inancını gütmeye "teşbih", onu her varlıktan münezzeh bilmeye de "tenzih" derler. Hıristiyanlık teşbih, Musevîlik tenzih esasına dayanır. Müslümanlık, teşbih ile tenzih arasında "Tevhid" dinidir. Allah, zatıyla her şeyden münezzehtir, fakat her şeyde kudreti, yaratışı, tedbir ve tasarrufu görünmektedir, her şey onun varlığına, birliğine delildir.

"Varlık Birliği"ni, kâinat Allah'tır tarzında anlayanların inancı gerçek sûfîlerce batıldır. Çünkü ne Allah kâinat olur, ne de kâinat Allah'tır. Kâinat, Allah'tır inancı "Vahdet-i Vü-

cûd" değil, "Vahdet-i Mevcûd"dur. "Vahdet-i Vücud"da kâinat Allah'la kaimdir; hatta Allah'a nispetle kâinat yoktur. Güneşin ziyası güneşle kaimdir; güneş olmasa ziyası olmaz; fakat güneşin ziyası güneş değildir. Kâinat da Allah'ın eserlerinin, hükümlerinin, sıfatlarının mazharıdır ama zatı her şeyden müzzehtir; hiçbir şey O değildir.

B106. Tenasuh, çok eski bir inançtır. Eski Çin, Hint, Yunan dinlerinde de vardır. Lügatte bozulmak manasına gelen bu söz, terim olarak, tekâmül etmeyen bir insanın ruhunun ölümden sonra gene doğacak bir insanın cesedine girerek dünyaya geleceğine, tekâmüle erinceye dek bunun böyle sürüp gideceğine inanmaktır. İnsanın ölümden sonra yalnız insan cesedine girip dünyaya geleceğine inanmaya "Tenasuh", kendisinde hayvanlık sıfatı üstünse, üstün sıfatın sahibi olan hayvanın cesedine girebileceğine inanmaya "Temasuh", daha geriyse nebata düşebileceğine inanmaya "Terasuh", cansızlara da reddedilebileceğine inanmaya "Tefasuh" denmiştir. Gariptir ki zamanımızda, dine inanamayanlar ve kendilerini aydın sananlar arasında ruha ve tenasuha inananlar, hayallerle geçinenler var. Tenasuh, İslam dininde batıldır ve küfürdür. Tenasuha inanmak, tecellide tekerrüre inanmayı icap eder ki bu, Allah'a aciz isnadıdır. Onun tecellisinde, hilkatinde tekerrür olmadığı gibi hilkatinde son da yoktur. Ruh, berzah âleminde tekemmül eder, ahireti inkârsa küfürdür.

B107. İtizal, ayrılmak anlamına gelir. Terim olarak kaderi tevil edip kulda irade ve ihtiyârı kabul eden mezheptir; bu yolu gündenlere "Mutezile" denir. Onlara göre iyilik, kötülük, akılla bilinir ve kul, kendi aklıyla, kendi iradesiyle hayrı, şerri işler; Allah da işlediğine göre ona mükâfat ve mücazatta bulunur. Mutezile, bu inanca "Adl" derler; bu mezhebin en görünür ayrılışı, bu inançtadır. Mute-

zile'nin tam zıddıysa kulda irade ve ihtiyâr kabul etmeyen inançtır ki buna da "Cebr", bu inancı güdenlere "Cebriyye, Ceberiyye" denir. Gerçek sûfîlerce her iki inanç da batıldır; kulda mutlak irade ve ihtiyâr kabul edilemez; çünkü kul yaptığını Tanrı'nın kuvvet ve kudretiyle yapar ve Tanrı kulunun yapacağını da bilir; kulda irade ve ihtiyâr yoktur demekse, Tanrı'ya zulüm isnat etmektir. Kul, benliğinden, benciliğinden geçip iradesini Tanrı iradesine vermedikçe ihtiyâr ve iradeden bahsetmesi de saçmadır, cebirden bahsetmesi de. Varlığından geçen, esasen Tanrı iradesine tabi olur ve böylesi kul mahfuzdur. İradeden bahsederse Tanrı iradesini ispat etmiş olur; iradeyi inkâr ederse de kendi vehmi iradesini inkâr etmiş olur. 108. beyitte Kelâmcılara, yani inancın felsefesini yapanlara da tariz vardır; çünkü inançtan tahlil eden, tenkit eden ve mezhepleri inceleyen Kelâm bilgisi de felsefeye ve akla dayanır.

Şebüsterî, bütün bu bahislere temas ettikten sonra XVII. surenin 45. ayetinden iktibasta bulunarak Tanrı'yı bu sözlerden tenzih etmekte ve bahsi bu suretle bitirmektedir.

***

(METİN)

Soru 2. "Yolumuzda şart olan hangi düşüncedir? Neden düşünce bazen ibadettir, bazen günah?"

***

Tanrı sıfatlarını, Tanrı nimetlerini düşünmek yol şartıdır. Fakat Tanrı'nın zatını düşünmek, günahın ta kendisidir.

Tanrı'nın zatını düşünmek boştur, saçmadır. Eldekini elde etmeye çalışmak bil ki, olmayacak bir şeydir!

Âlemdeki şeyler, Tanrı'nın zatından nurlanan, zatına delalet eden şeylerdir. Fakat zatı onlarla nurlanmaz ki!

Bütün âlem onun varlığından meydana gelmişken, varlığı nasıl olur da âlemden görünür?

Tanrı zatının nuru görünen şeylere sığmaz; onun ululuk nurları her şeyi kahreder.

Aklı bırak da Hak'la bulunmaya bak... yarasanın gözünde güneşi görmeye kudret yok.

Tanrı nurunun kılavuz olduğu yerde Cebrail'in sözü mü olur?

Melek de Tanrı tapısına yakındır, o yakınlığa erişmiştir, ama "Öyle bir zamanım olur ki Tanrı'yla beraber olurum" makamına giremez ki.

Tanrı nuru, meleğin bile kanadını yakarsa, artık aklı haydi haydi baştan ayağa kadar yaktı gitti!

Tanrı'nın pek parlak, pek nurlu olan zatına karşı aklın nuru, güneşe bakmaya çalışan göze benzer.

Göz, güneşe bakmaya kalkıştı mı kamaşır, kararır, bir şey görmez olur.

Fakat bir bilsen... karanlık, Tanrı zatının nurudur. Âb-ı Hayat o karanlık içindedir.

O kara nur, ancak göz nurunu alır. Sen bakışı bırak... zaten burası bakış yeri değil!

Tertemiz âlemin toprakla ne münasebeti var? Anlayış, anlamdaki aczi anlamaktan ibarettir.

Tanrı doğrusunu daha iyi bilir ya... yüz karalığı, mümkün olan şeylerden iki âlemde de ayrılmaz.

Derviş, iki âlemde de yüz karası olan yokluk yok mu... eksiksiz, artıksız aradığını bulacağın ulu şehir, o yokluktur işte!

Ne diyeyim? Bu nükte pek ince: Apaydın gece kapkara gündüz içinde!

Tecelli eserlerinin göründüğü bu makama dair söyleyecek sözlerim var... var ama söylememek daha doğru.

Güneş kaynağını görmek istiyorsan başka bir göze ihtiyacın var.

Çünkü baş gözünde o kudret yok. Yalnız aydın güneşin suya aksini görebilir.

Zira güneşin sudaki aksi, güneş kadar nurlu değildir. Bu yüzden onu görebilirsin. Bu suretle görüşün, anlayışın da birazcık artar.

Yokluk Mutlak Varlığın aynasıdır. Tanrı nurunun aksi yoklukta görünür.

Yokluk, varlıkla karşı karşıya gelince hemencecik onda bir akistir, göründü...

Birlik, şu çokluk âlemiyle zuhur etti. Biri sayarsan çoğalır ya.

Sayı, önce birdir. Ama saydın mı, sonu gelmez.

Yokluk esasen tertemizdir. Onda hiçbir şey yoktur. Ondan dolayı gizli hazine yoklukta zahir oldu.

"Ben bir gizli hazineydim" hadisini oku da o gizli hazineyi açıkça gör.

Yokluk aynadır, âlem o aynadaki akis; insan da o aksin gözü gibidir. Ayna karşısındakiyse o göz içinde gizlenmiştir.

Sen aynadaki aksin gözüsün. Tanrı, o gözün nuru, gözbebeği. Tanrı, bu gözle o gözbebeği olan nuru... bu gözle kendi kendisini görür.

Âlem insan olmuştur, insan da âlem. Bundan daha temiz, bundan daha güzel bir anlatış da olamaz.

Bu işin aslına iyice bir bakarsan anlarsın ki gören de odur, göz de o, görünen de o!

Hadisi kudsî, "Benimle görür" diye bu manayı anlatmıştır.

Âlemi baştan başa bir ayna bil, her zerrede yüzlerce güneş parlamakta.

Bir katrenin yüreğini yarsan ondan yüzlerce arı duru deniz coşar.

Toprağın her cüzüne baksan binlerce insan görürsün.

Âza bakımından sivrisinek, filin aynıdır (onun da ağzı burnu var, öbürünün de). Ad bakımından katre, Nil'in eşidir (o da su, bu da).

Bir habbenin içinde yüzlerce harman var... bir buğday tanesine bir âlem sığmış!

Sivrisineğin kanadında bile can var... gözbebeğinin içinde bile koca bir gökyüzü gizli.

Yürekteki o kara noktacık, küçüklüğüyle beraber iki cihan Tanrısının konağı!

O noktacıkta iki âlem de toplanmış, birikmiş... insanı kâh Şeytan etmekte, kâh Âdem!

Bak hele... âlemde her şey, her şeyle yoğrulmuş, karışmış, birleşmiş. Melek Şeytan'da gizli. Şeytan melekte!

Bütün ağaç nasıl tohumdaysa, tohum nasıl ağaçtan meydana geliyorsa her şey de her şeyle bir... kâfirden mümin meydana gelmede, müminden kâfir!

Bütün devir... günler, aylar, yıllar, tek bir noktanın içine toplanmış, bir ana sığışmış!

Ezelle ebet birbirinin aynı. (Son zamanda) İsa'nın gökten inişiyle (ilk yaratılışta) Âdem'in icadı bir içinde.

Başladığı noktadan itibaren dönüp duran şu devran, binlerce şekle bürünüp görünmekte.

Her noktadan bir dönüş başlamakta, yine o noktada bitmekte, merkez de o, bu dönüşte dönen de o!

Bir zerreyi bile yerinden oynatsan baştan başa bütün âlem bozulur gider.

Her şey başı dönmüş, hayran bir halde... bir zerre bile imkân sınırından dışarıya ayak atmamış.

Varlıkları, kendilerini cüzîlik âlemine hapsetmiş, küllî âleme ulaşmakta yeise düşmüşler.

Sanki daima dönmekteler, fakat daima hapis içindeler. Varlıklarından soyunup duruyorlar, daima da varlığa bürünmekteler!

Hepsi de daima harekette, hepsi de daima varlık âleminde sakin. Hiçbirinin ne başlangıcı görünmede, ne sonu belirmede.

Hepsi de daima kendi varlığını bilmekte; bu varlıktan Tanrı tapısına doğru yol almakta.

Sevgilinin cana canlar katan yüzü her zerreyi perde etmiş, her perdenin altında gizli olan o yüz!

Sen âlem diye ancak bir sözdür duydun... fakat hele bir gel de âlemden ne gördün, onu söyle!

Suretten ne gördün, manadan ne anladın? Ahiret nedir? Dünya nasıl bir âlemdir?

Söyle bakalım, Simurg nedir, Kafdağı ne? Cennet, Cehennem, A'râf ne demek?

O görünmeyen, o bir günü bir yıl olan âlem, hangi âlem?

Âlem, bu gördüğün âlemden ibaret değil ya... ayette "Görmediğiniz şeyler" denmekte; işitmedin mi?

Gel, göster hele. Câbelkâ hangi âlem, Câbelsâ şehrinin bulunduğu cihan, hangi cihan?

Bir düşün bakalım... doğular ne demek, batılar ne demek? Çünkü bu âlemde bir doğudan, bir batıdan başka doğu, batı yok.

Abbasoğlu'nun "Tanrı, onlara benzer ve eşit olarak yeryüzünü yarattı" ayetinin tefsirinde söylediği sözü duy da kendini iyi tanı!

Sen uykudasın, bu gördüklerin de hayal. Ne görüyorsan misalden ibaret!

Mahşer sabahı uyandın mı anlarsın ki gördüklerinin, bildiklerinin hepsi vehimden, zandan başka bir şey değilmiş!

Şaşı göz düzeldi de gördüğü hayal ortadan kalktı mı, yeryüzü de değişir, gökyüzü de.

Âlem güneşi yüz gösterdi mi, ne Zühre'nin nuru kalır, ne Ay'ın, ne Güneş'in.

O güneşten kayaya bir ışık vursa kaya bile boyanmış yün kumaş gibi paramparça olur.

Şimdi kudretin varken davran... kudret elinden gitti mi bilmişsin, ne fayda?

Ey baş aşağı çamura düşmüş, ayağı balçığa batıp kalmış adam, sana gönül âlemine dair ne söyleyeyim ben?

Âlem senin de, sen aciz kalmışsın. Senden daha mahrum kimseyi kim görmüştür ki?

Mahpuslar gibi bir konakta oturmuş, aciz eliyle ayağını bağlamışsın!

Karılar gibi devletten yüz çevirmiş, alçaklık bucağında oturmuşsun... bilgisizliğinden utanmıyorsun bile.

Âlemdeki erler kanlara bulanmış... sen başını örtmüşsün, dışarıya bir adım bile atmıyorsun.

Şu kocakarılar dininden ne anladın da sence bilgisizlik caiz oluyor?

Kadınların aklı da eksiktir, dini de. Niçin erkekler onların yolunu tutsun?

Erkeksen dışarı çık da bak... önüne çıkana dalıp kalma, geç onlardan!

Konaklarda bir an bile dinlenme... yoldaş ve binek kaygısına düşüp bekleme!

Halil gibi yürü, Tanrı'yı iste... geceyi gündüze kat, gündüzü geceye!

Yıldızla Ay ve yüce Güneş, histir, hayaldir, aydın akıldır.

Yolcu, bunların hepsinden geç, yürü... daima "Ben batanları sevmem" de!

Yahut da İmran oğlu Musa gibi bu yolda "Ben Tanrı'yım" sesini duyuncaya kadar git!

Varlık dağın, yerinde durdukça "Rabbim, bana görün" sözünün cevabı "Sen beni göremezsin" sözüdür.

Hakikat kehribardır, varlığın saman çöpü. Ortada varlık dağın kalmadı mı yol da nedir ki? Ulaştın gitti!

Tecelli nuru, varlık dağına vurdu mu, o dağ yoldaki toprak gibi alçalır, ezilir, yok olur.

Yoksul, bir cezbeye uğradı mı, padişah olur, sultanlık eder de koca dağı bir anda saman çöpü sayıverir.

Yürü, Peygamber'in ardına düş de miraca var... Tanrı'nın büyük ve yüce delillerini seyret.

Ünmehanî'nin konağından çık da "Beni gören Hakk'ı görmüştür" de.

İki âlemden de geç... Kabekavseyn yakınlığına kon, orayı yurt edin.

Bu takdirde Tanrı, ne dilersen verir. Eşyayı sana olduğu gibi gösterir.

Canı tecelli nuruna dalan kişiye bütün âlem ulu Tanrı'nın kitabıdır.

Araz, bu Kur'ân'ın irabına, cevher de harflerine benzer. Mertebeler, okunurken sonlarında durulacak ayetler gibidir.

O âlem içindeki her âlem de ayrıca bir suredir... birisi Fatiha, öbürü İhlas.

O Kur'ân'ın ilk ayeti Akl-ı küldür. Akl-ı kül, bu kitabın besmelesine benzer.

İkinci ayet Nefs-i küldür. Nefs-i kül Nûr ayetine benzer, pek aydındır, adeta bir kandil gibidir.

Üçüncü ayet Tanrı Arşıdır, dördüncü de Kürsi. Bu Ayet'el-kürsi'yi oku dur!

Onlardan sonra gökler gelir. Gökler, bu Kur'ân'da Seb'al-Mesanî'ye benzer.

Onlardan sonra da üç mevlit gelir... bu üç mevlidin ayetleri sayılamayacak kadar çoktur.

En son inen ayet, insandır. Bu suretle Kur'ân, insanla hatmolmuştur.

Unsurlarla tabiatlara mahpus kalma da onlardan çık, Tanrı sanatlarına bak.

Göklerin yaratılışını düşün de Tanrı, seni ayetlerinde methetsin.

Bir bak da gör. O ulu Arş, iki cihanı da nasıl kaplamış.

Neden ona Arş dediler; insanın kalbiyle ne münasebeti var?

Neden Arş da daima dönmekte, kalp de... neden bir lahza bile durmuyorlar ki?

Gönül, sanki şu bütün âlemi kaplamış olan Arşın merkezi... gönül, merkezdeki nokta gibi. Arş da onun çevresinde dönmekte.

Ey derviş, Arş, aşağı yukarı bir gün bir gece içinde senin etrafında bir kere döner.

Neden şu yuvarlak cisimler, Arşın hareketiyle harekete gelmekte, bir iyi bak hele!

Hepsi de doğudan batıya doğru uyumadan, dinlenmeden kendilerinden geçmiş bir halde dönüp duruyorlar.

Bu ulu gök, bu Arş, her gün, her gece âlemin etrafında bir kere tam bir devir yapmakta.

Onun hareketiyle öbür gökler de aynen onun gibi dönerler.

Fakat sekiz gök, Atlas dediğimiz bu göğün aksine olarak batıdan doğuya doğru döner.

Sekizinci gök, "Zatülburuç burçların bulunduğu gök"tür. Bu göğü kaplayan gök, sanki sekizinci kat göğün kürsüsüdür. Bu gök ne yarılır, ne de yarığı onulup birleşir!

Hamel, Sevr, Cevza, Seretan, Esed ve Sünbüle gibi bu gökte salkım salkım yerleşmiştir.

Sonra Mizan, Akrep... daha sonra Kavs, Cedi, Delv, ve Hut hep bu göktedir.

Sabiteler bin yirmi dört tanedir. Hepsi de Kürsüde, yani burçların bulunduğu bu göktedir.

Yedinci kat göğün bekçisi Keyvan-Zühal'dır. Altıncı kat gök Bercis-Müşteri'nin yeridir.

Beşinci kat gökte Mirrih, dördüncüde âlemi bezeyen Güneş vardır.

Üçüncü gök Zühre'nin, ikinci Utarid'in mekânıdır. Ay da dünya göğündedir.

Zühal'in nurlandığı burçlar, Cedi ve Delv'dir, Müşteri'nin önde, sonda nurlandığı burçlar da Kavs'le Hut'tur.

Behram-Mirrih'in yeri Hamel'le Akrep, Esed'in Güneş'tir.

Zühre, Sevr'le Mizan'ı yurt edinmiş, Utarid Cevza ile Sünbüle'yi kabul etmiştir.

Kamer, Seretan'ı kendisine eş görmüş, orayı yurt edinmiş... zeneb, reis gibi bir ukdeyi seçip almıştır.

Kamer'in yirmi sekiz konağı vardır. Bunları dolaştıktan sonra Güneş'le karşılaşır.

Ondan sonra da eskisi gibi eğri hurma dalı şekline girer, hilal olur. Bu her şeyi bilen tek ve yüce Tanrı'nın takdiridir.

Düşüncede kemale erersen mutlaka her şeyi yerli yerinde bulur, hiçbir şeye aslı yok demez, hepsini hak görürsün.

Tanrı buyruğu olan Kur'ân da, batıl görüşün, yakın zayıflığından meydana geldiğini söyler durur.

A ham kişi, sivrisineğin varlığında bile bir hikmet var... artık nasıl olur da Utarid'le Mirrih'in varlığında bir hikmet olmaz?

Fakat şu varlık âlemine iyice bir dikkat edersen görürsün ki gökler bir kırıp saran kudret sahibinin hükmü altındadır.

Fakat imandan nasibi olmayan müneccim, olan şeyler, yıldızların şu veya bu şekilde bulunuşunun tesiriyle olur der.

Görmüyor ki şu yuvarlak gök, Tanrı'nın hükmüne kapılmış, Tanrı'nın emrine tabi olmuştur.

Sen şu dönüp duran gökleri çömlekçi tezgâhı gibi gece gündüz dilediği kabı yapar sanırsın ama

Bu felekleri döndüren bir bilgi sahibi var ki her an balçıktan başka bir kap yapan o.

Zamanda ve mekânda ne varsa bir ustanın elinden çıkma, bir tezgâhın malı.

Yıldızlar kemal sahibiyse neden zaman zaman nurları azalmakta, neden vebale düşüyorlar?

Neden hepsi de dönüşte, renkte, şekilde biribirine aykırı?

Niçin bazen alçalıyor, bazen en yücelere çıkıyor, bazen tek kalıyor, bazen yan yana geliyorlar?

Feleğin gönlü neden ateşlerle dolu... bu yanıp yakılması kimin iştiyakıyla?

Hepsi de bir sevgilinin aşkıyla yaya olarak yola düşmüş, kâh yücelerde, kâh inişlerde koşup dönmekte.

Unsurlar... yel, su, ateş ve toprak... göklerin altında mekân tutmuşlar.

Her biri yerinde karar kılmış... bir zerre bile ayağını ne ileri atar, ne geri.

Birbirine zıt olan bu dört unsur, merkezleri olan dört tabiatla öyle birleşmişler ki... kimse böyle bir şey görmemiştir.

Her biri varlığı ve görünüşü bakımından öbürüne aykırı olduğu halde zorla Tanrı hükmüne uymuş, birleşmiş, bir şey olmuşlar.

Onlardan üç çocuk doğmakta: Cemat, sonra nebat, sonra da hayvan.

Unsurlar, heyulayı ortaya almışlar, sûfîler gibi kendi suretlerinden çıkmışlar, arınmışlar, tek bir surete bürünmüşler.

Hepsi adalet ve kudret sahibi Tanrı'nın hükmünü, emrini canla başla kabul etmiş, o hükme, o emre uymuş...

Cemat, onun kahrıyla yere düşmüş... nebat, onun sevgisiyle ayak üstüne kalkmış.

Bütün canlılar, sıtkı bütün olarak kendilerinin, cinslerinin, nevilerinin varlığı kaydına düşmüş.

Hepsi de adalet sahibi Tanrı'nın hükmüne uymuş, gece gündüz onu aramakta.

Aslın olan Akl-ı külle dikkatle bir bak hele... Nefs-i kül, Akl-ı külden meydana geldi; Akl-ı kül, bu yüzden ona baba oldu, fakat Nefs-i külü doğurduğundan da anadır.

Âlemi baştan başa kendinde gör. Varlığın son mertebesi olan insanı ilk ve en üstün mertebe bil.

İnsan sureti, varlığın en sonunda meydana geldi, ama iki âlem de onun hizmetçisi oldu, onun nimetini yemekte.

İnsan, üstünlük bakımından son değildir, gaî illet olduğundan en son zuhur etmiştir. İnsan, kendi varlığıyla zahirdir, başkasının varlığıyla değil.

İnsanın sıfatları olan zalimlik ve cahillik, nurun zıddıdır ama nurun zuhurunda da tam mazhardır.

Aynanın bir yüzü bulanık olursa insan öbür yüzünde görünür.

Güneşin nuru, dördüncü kat gökten yalnız yeryüzüne, toprağa vurur.

Meleklerin ibadet ettikleri Tanrı aksi sensin... o yüzden sana secde ettiler.

Her tenin canı sende... her şey sana bağlı.

Ondan dolayı her şey sana tabi; çünkü her şeyin canı senin bedeninde gizli.

Sen âlemin içisin, ruhusun; ondan dolayı da âlemin merkezisin... kendini bil; sen canın da canısın.

Yürek, bedenin sol tarafındadır... onun için senin yurdun da dünyanın kuzey bölgesinin mamur olan dörtte bir bölümündedir.

Akıl ve can âlemi, senin sermayen... yer, gök, senin ziynetin.

Varlığın ta kendisi olan o yokluğa bak... zahirî varlığın aşağı ise de sen hakikatteki yüceliğini gör!

Tam on bin tane tabiî kuvvetin var; iradî kuvvetlerinse sayıya sığmaz.

O kuvvetlerin her biri uzuvlarından, damar ve sinirlerinden ibaret olan aletlerle zuhur eder.

Doktorlar bile insanı teşhiste aciz olmuş, hayrete düşmüşlerdir.

Hiç kimse bu büyüklüğü inkâr edememiş, herkes aczini ikrar eylemiştir.

Bu âzanın, bu damarların, bu sinirlerin her birine Tanrı'nın hususî bir tecellisi var. Her birinin zuhuru bir isimden... yine de o ada varıp ulaşmada.

Varlıklar, hep o adlarla var... o adları tespih edip dururlar.

O adların her biri, var olan bir şeyin hakikati. O şey ondan zuhur ettiği gibi, dönüp o ada ulaşınca da o ad ona bir kapı olmakta.

Var olan şey, bu zuhur âleminde derbeder olsa bile yine döner, evvelce çıktığı kapıdan girer, sırrolur.

Ey insan, varlığın, müsemmanın aksinden meydana gelen bir suret... onun için bütün isimleri bildin.

Ey kutluluk ısısı kul, kudret, ilim, irade, hep seninle zuhur eder.

İşitirsin, görürsün, söylersin. Bâkisin de; fakat bu bâkilik, sana senden değildir, o âlemdendir.

Ne kutlu bir evveldir insan ki en son zuhur etti... ne gizli sırdır ki meydana çıkanın ta kendisi oldu.

Böyle olduğu halde sen gece gündüz kendinden, kendi hakikatinden şüphe edip duruyorsun. Zaten akılla kendini bilmene imkân yok. Şu halde bilmemen daha iyi.

285 Düşüncenin sonu hayretten ibaret... işte düşünce bahsi burada tamamlandı.

B112-117. "Allah'ın yarattıklarını düşünün, yaratılışı düşünün; Allah'ı düşünmeyin; sonra helak olursunuz", "Halkı düşünün, haliki düşünmeyin; çünkü onu başaramazsınız", "Allah'ın nimetlerini düşünün, lütuflarını düşünün; zatını düşünmeyin" mealinde hadisler vardır (Câmi, I, s. 111). Zat, esasen düşünceye sığmaz.

B118. Cebrail. Zorla olgunlaşmak manasına gelen "cebr" sözüyle Allah anlamına "İl" sözünden meydana gelmiştir; Tanrı kulu, Tanrı kudreti demektir. Cebrail ve Cibril de denir. Tanrı indinde dereceleri en yüce dört meleğin biri ve onların en ulusudur. LXXXI. surenin (Tekvîr) 19. ve 20. ayetlerinde, Arş sahibi Tanrı katında en yüce mertebeye nail olmuş yüce elçi diye anılır. II. surenin 97. ve 98. ayetlerinde adı Cibril diye geçer ve Allah'ın izniyle Kur'ân'ı Peygamber'in gönlüne indirdiği bildirilir; Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cibril'e ve Mikail'e düşman olanların kâfir oldukları, Allah'ın da onlara düşman olduğu beyan olunur. LIII. surenin (Necm) 5. ayetinde Peygamber'e Kur'ân'ı öğreten güçlü, kuvvetli melek diye tavsif edilir. Aynı surenin 6. ve 7. ayetlerinde Hz. Muhammed'in onu yüce ufukta kendi suretiyle gördüğü, 9. ayetinde aralarında iki ok kadar, hatta daha da yakın bir mesafe bulunduğu, 13-15. ayetlerinde Sidre'nin yanında bir kere daha gördüğü bildirilir. II. surenin 87. ayetiyle 253. ayetinde, V. surenin 110. ayetinde adı "Ruh'ul-Kudüs" diye, XVI. surenin 2. ayetinde "Ruh" diye anılır. XXVI. surenin 193. ayetinde "Ruh'ul-Emîn", XI. surenin 15. ayetinde ve LVIII. (Mücadile) surenin 22. ayetinde adı gene "Ruh" diye geçer. LXVI. surenin (Tahrîm) 4. ayetinde Peygamber'in yardımcısının Allah, ondan sonra da Cibril ve inananların en temiziyle melekler olduğu beyan buyurulur.

Hukema, yani Yunan felsefesini İslamîleştiren filozoflar Cebrail'i yaratıcı kudretin aktif kabiliyeti olan "Akl-ı kül" olarak kabul etmişlerdir;. fakat bu telakki, İslam'a aykırıdır; çünkü bu takdirde vahyin, akıldan doğmuş olduğu kabul edilir ki bu, risalet ve nübüvveti inkârdır.

B119. Hadis olarak "Allah'la bir vaktim olur ki o vakte ne Tanrı'ya yakınlaştırılmış bir melek sığar, ne şeriat sahibi bir peygamber" mealindeki sözü nakledegelmişlerdir. Aliyy'ül-Kaarî, bunun mevzu olduğunu, sûfîler tarafından çok zikredildiğini, Kuşeyrî Risalesi'nde de, "Öyle bir vaktim olur ki o vakitte rabbimden başkası bulunamaz" tarzında nakledildiğini söyler; bu sözdeki şeriat sahibi peygamber'den maksadın Hz. Muhammed, melekten maksadın da Cebrail olduğunu bildirip bu sözle istiğrak ve fenâ haline işaret edildiğini sözlerine ekler (Mevzuat; s. 68).

B123. Âb-ı Hayat, içenin ölmeyeceği su. Âb-ı Hayvan Âb-ı Zindeğî, Âb-ı Zindeganî, Âb-ı Cavidanî de denir; hepsi de aynı manayı ifade eder. Türkçede adı "Bengisu"dur.

Kur'ân-ı Kerîm'in XVIII. suresinin (Kehf) 60-65. ayetlerinde Musa Peygamber'in, genç arkadaşıyla iki denizin kavuştuğu yere vardığı, orada bir kaya dibinde Musa'nın uyuduğu, yanlarında bulunan ve bazı tefsirlere göre kızartılmış, bir kısını da yenmiş bulunan balığın, Musa'nın yahut arkadaşı Yûşa'nın oradaki kaynaktan abdest alırken, üstüne sıçrayan suyla dirilip denize atladığı, izinin de bir zaman sonra kaybolduğu anlatılır. Musa bunu duyunca, aradığımız buydu der ve geri dönüp suyun bulunduğu yere varır. Orada, kendisine Tanrı katından bilgi (ilm-i ledün) verilmiş birisiyle buluşur, bildiğini kendisine de öğretmesini ister. O zat, sen buna dayanamazsın; ancak yaptığım işleri ben söylemedikçe sorma der, Musa bu şarta razı olur; yola düşerler. Deniz kıyısına varırlar; bir gemiye binerler, sahibi bunları parasız götürmeyi kabul eder. Adının Hızır ol-

duğu rivayet edilen ve Musa'yı yanına almış olan bu zat, yolda gemiyi delmeye koyulur. Musa, bu adam bize iyilik etti; sen gemisini deliyorsun deyince Hızır, şartı hatırlatır; Musa susar. Gemiden indikleri zaman Hızır yolda oynayan çocuklardan birini tutup öldürür. Musa gene itiraz edince Hızır şartı hatırlatıp onu susturur. Bir müddet giderler, bir köye varırlar. Karınları acıktığı için köylülerden ekmek, yiyecek isterler. Köylüler vermezler. Hızır yolda, yıkılmak üzere olan bir duvarı eliyle düzeltir. Musa, bunu parayla yapsaydın bir şeyler alır, yerdik deyince Hızır, artık bu, seninle benim aramda ayrılıktır der ve şimdi sana dayanamadığın şeylerin hikmetlerini anlatayım deyip söze başlar:

— Gemici bize iyilik etti. İlerde zalim bir padişah vardı, kusursuz gemileri zaptediyordu; gemiyi deldim, zaptedilmekten kurtararak ben de ona iyilikte bulundum, öldürdüğüm çocuk kötü bir adam olacaktı; anası, babasıysa iyi kişilerdi. Çocuğu öldürerek günahtan, onları da dertten kurtardım; Allah onlara, buna karşılık hayırlı bir evlat ihsan edecek. Düzelttiğim duvarın altında iki yetim çocuk için konmuş bir define vardı; duvar yıkılsaydı define başkalarının eline geçecekti. Onu düzelttim; çocuklar büyüyünce bulurlar ve mallarına sahip olurlar (aynı sure, 65-82).

En üstün beş peygamberden biri olan Musa'nın, kendi çağında, kendinden üstün bir kimsenin bulunmaması gerektiği kanaatini güdenler, Hızır'la buluşanın Yakub oğullarından Mîşa oğlu Musa olduğunu, Musa Peygamber olmadığını söylemişlerse de İbn Abbas bir hadise dayanarak bunu şiddetle reddetmiştir.

Hızır, Ehlibeyt imamlarına göre sağdır. Her hac mevsimi hacceder. Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'nin vefatlarında gelmiş, Ehlibeytee başsağlığı vermiştir. Hz. Ali'den sorular sormuş, faydalanmıştır. İmam Huseyn'in şehadetinden sonra mersiye okumuştur. Onu görenler vardır; nereye ayak basarsa orası yeşerir (Sefîne; I, s. 389-391).

Sûfîlere göre de Hızır sağdır, birçok kimseler onu görmüştür (Nefehat terc. s. 29 ve devamı).

Batı eleştirmecileri Hızır'a ve Âb-ı Hayat'a ait rivayetlerin Gılgameş destanıyla İskender hikâyesinden ve İlyas'la Tahaim Yaşua ben Levi arasında geçtiği söylenen Musevî efsanesinden meydana geldiğini söylerler. Halk rivayetlerindeyse Âb-ı Hayat'ı İskender'in aşçısı Andreas, tuzlu balığı bir kaynakta yıkarken balığın dirilip suya atlamasıyla bulmuş, balığı tutmak için o da suya atlamış, ölümsüzlüğe ermiş, bunu İskender'e anlatmış, İskender de bu kaynağı aramış, fakat bulamamıştır (İslam Ansiklopedisi, Hızır mad. cüz. 44; s. 547-471).

Âb-ı Hayat inancı Batı'da da vardır. "Fountaine de Jouvence", yani gençlik kaynağı bu inanca pek benzer (Muhît'ül-Maarif, s. 72).

Sûfîlerden tevil yolunu tutanlara göre, bu olayın zahirini inkâr mümkün olmamakla beraber bâtınî mana da taşır. Musa kalptir, arkadaşı nefistir. İki denizin kavuştuğu yer bedendir; Hızır, kudsî akıldır. Kalp, nefisle beraber, insan suretine bürünerek ruh âlemine ve kalp makamına dek gider. Balık, kalp ve nefsin insan suretine gelmeden önceki varlıklarıdır; iki denizin kavuştuğu yerde, yani bedenle akıl ve nefis insan suretine bürününce cisim denizine dalmış olur; izleri vardır, kendileri görünmez. Musa'nın çektiği sıkıntı, doğum sancısıdır. Kayanın yanında konaklamaları, meme emerek yetişmeleridir. Böylece yola düşüp ana rahmine varan akıl ve nefis, insan suretinde ruh ve ceset âlemini bulmcaya dek yorulurlar; nihayet bu âleme gelirler, ana sütüyle gelişirler; kudsî akla ulaşırlar (Abdürrazzak-ı Kâşânî; ölm. 735 H.- 1334: Tevilat, Mısır; s. 202-203). "Lâtâif'ül-İ'lâm fi İşârât'il-İlhâm" adlı ıstılahat kitabında da Âb-ı Hayat'ın Tanrı'nın "Hayy - daimî diri" adının mazhariyeti bulunduğu, bu mazhariyete ulaşan kişinin Âb-ı Hayat içmiş sayılacağı bildirilmektedir (Üsküdar; Selim Ağa K. Hüdayî kitap-

ları; No. 519. 963 H.'de Aliyy b. Abdül-Mu'tıyy b. Hassan'ış-Şâfiî tarafından yazılmış nüs. 150 a-b. Keşf el-Zunûn bu kitabı "Lâtâif'ül-A'lâm fi İşârât'il-ifhâm" adıyla anar, müellifini zikretmez. Altına aynı adı alıp Ab. Kâşânî'nin olduğunu yazar, cümle nakletmez. Maarif V. basımında ilk kitabın 720 H.'de ölen Fergaanî'ye ait olduğu not edilmiş, ikinci kitabın bir kere daha yazıldığı görülerek zeyl sahibi İsmail Paşa tarafından çizildiği halde gene not olarak ilave edilmiştir. İst. Maarif Mat. c. II, s. 1512. Selim Ağa'da kitabın adı bizim yazdığımız gibidir. Maddeler, izahlar, Kâşânî'nin Arapça Istılahat'ına çok benzer; adeta onun genişletilmesinden meydana gelmiştir); iki denizin kavuştuğu yer de gerçek varlıkla mecazî varlığın, Tanrı adlarının mazharı olması bakımından varlık âleminin remzidir (aynı; 163. b). Seyyid Şerîf de (816 H.- 1413) iki denizin kavuştuğu yeri aynı tarzda tevil eder (Ta'rifat, s. 88).

Âb-ı Hayat, Şark-İslam edebiyatında, tasavvufa dayanılarak, mazmunlaştırılarak şu anlamlara kullanılır:

1. Manevî feyiz ve neşe, 2. Manevî hayat, 3. Aşk ve irfan, 4. Ledün bilgisi, 5. Sevgilinin yüzü, dudakları, vuslatı, ağzının yarı, 6. Şarap, 7. Arı duru, içimi güzel su.

B126-127. Yüzkaralığı, büyük karalık, büyük şehir. "Köylerde oturmayın, çünkü köylerde oturan, kabirlerde oturana benzer" mealinde bir hadis rivayet edildiği gibi (Câmi; II, s. 190) Sevad-ı azam'da, yani büyük şehirlerde oturmayı emreden bir hadis de vardır (Ahâdîs-i Mesnevî; s. 75). Bu hadisler, Hz. Peygamber'in içtimaî düşüncelerini gösterir.

Fakr, yokluk, yoksulluk demektir. "Yokluk benim övüncümdür, onunla övünürüm" mealinde ve bilhassa sûfilerce söylenegelmiş sözü Aliyy'ül-Kaarî, İbn Teymiyye'ye dayanarak mevzu sayar (s. 57). Sefînet'ül-Bihâr, sahîh olduğunu bildirir (II, s. 378). Şüphe yok ki buradaki "yokluk"tan maksat, benliği, benciliği bırakmaktır.

B138. Davud Peygamber'in, "Yarabbi, halkı niçin yarattın" sorusuna, "Ben bir gizli defineydim; halkın beni bilmesini diledim, sevdim de bu yüzden halkı yarattım" cevabı verildiği rivayet edilmiştir. A. Kaarî, bunun mevzu olduğunu, fakat LI. surenin (Zâriyat) 56. ayetinin meali bakımından manasının doğru bulunduğunu yazar (s. 62).

B143. "Bir dostumu aşağılatan, benimle düşmanlığa girişmiş, savaşa kalkışmış olur. Âdemoğlu, benim katımdaki lütuflara, ancak ona farz ettiğim şeyleri yapmakla ulaşır. Kulum, nafilelere devam ettikçe boyuna bana yaklaşır durur; sonunda onu severim de (adeta) duyduğu kulak, gördüğü göz, söylediği dil, düşündüğü gönül olurum; beni çağırınca icabet ederim; benden bir şey dilerse veririm; yardım isterse yardım ederim ona." (El-İthafat; s. 91). Bu mealde daha başka hadisler de vardır. Sûfîler, bu makama "Kurb-ı Nevafil makamı" derler.

B152. Eskiler, kalbi ve kalbin içinde bulunan ve "süveyda - karacık" denen siyah noktayı, düşüncenin, temyizin, anlayışın merkezi sayarlardı.

B155. Ezel, zamanın, önüne ön tasavvur edilemeyen önüdür. Ebed de sonuna son olmayan ilerisidir. Her ikisi de zihnî birer mefhumdur; çünkü zamanda zihinde var olan ve hadiselerin kıyaslanmasından doğan bir mefhumdan ibarettir. Mazi ancak hatırada vardır; gelecek zamansa, ufuk gibi, insan gittikçe gider; içinde bulunduğumuz zaman hiç durmaz; şu halde zamanın hakikati "an"dır; yani içinde bulunduğumuz zamandır ve her an âlem yeni bir an içindedir. Âlemde duruş yoktur, oluş vardır. İsa Peygamber'in gökten inişi kıyamet alametlerindendir; fakat bu son da başlangıç sayılır.

B166-167. Dünya, yakın yer, ahiret, son yurt manalarına gelir. Şer'î terim olarak bu âleme dünya, kıyametten sonraki âleme ahiret denmiştir. Ölümden kıyamete dek süren âlemse, XXIII. surenin (Mü'minûn) 100. ayetinde bildirildiği gibi Berzah âlemidir. Kur'ân-ı Kerîm'de dünya yalnız dünya için yaşayanlar, dünyaya tapanlar dolayısıyla kınanır. Fakat İslam, II. surenin 143. ayetinde de bildirildiği gibi ifrat ve tefritten kaçan orta bir din olduğundan hiçbir ayette dünyayı tamamiyle terk etmek emredilmez; bilakis çalışmak, kazanmak, insanlara faydalı olmak emredilir. Hatta XXVIII. surenin 77. ayetinde Hz. Peygamber'e ve dolayısıyla inananlara, bütün insanlara, Allah'ın lütuf ve ihsanından faydalanarak ahiret için çalışmaları, fakat dünyadaki nasiplerini de unutmamaları ve Allah kendilerine nasıl ihsan ettiyse, onların da insanlara ihsanda bulunmaları emredilmektedir. Bunu Yunus Emre şu beyitle ifade eder:

Duruş kazan ye yedir bir gönül ele getir
Yüz Kâ'be'den yiğrektir bir gönül ziyareti

(Tıpkı bas. s. 395, s. 144, 1. beyit)

Şu halde dünya, iki tarzda mütalaa edilmelidir: Dünyaya gönül verenlere, ona tapanlara göre, hadiste buyurulduğu gibi lanetlenmiştir; Allah'ı anıştan, bilgi öğretenden, öğrenenden, doğruyu buyurandan, kötüyü nehyedenden başka dünyada ne varsa, onlar da lanetlenmiştir ve dünya kâfirin cennetidir, müminin zindanı (Câmi; II, s. 14). Ama orada hayır ekenler için de ahiretin tarlasıdır (Künûz'ül-Hakaaık; II, s. 67).

Hz. Mevlânâ, "Mesnevî"de, dünyadan bahsederken Hz. Peygamber'in, "Temiz ve iyi mal, temiz ve iyi adama ne de güzel" hadisine dayanarak (Künûz; II, 184), dünyanın kumaş, para, oğul ve kadın olmayıp Hak'tan gaflet olduğunu,

su, geminin içinde dursa gemiyi batıracağını, fakat altında olursa gemiyi yürüteceğini bildirmektedir (I, s. 61; beyit 983-985). Cennet, cehennem, dünyada kazanılır; Hz. Peygamber, bir gün mescitte suya bir şey atılmış gibi bir ses duyulunca, "Cehenneme koca bir kaya attılar, yetmiş yıldır yoldaydı; bugün cehenneme düştü" buyurmuşlardır. (Câmi; I, s. 69) Sahabe, sonradan, o anda yetmiş yaşında bir münafığın öldüğünü anlamışlardı.

B167. Beyitte geçen Simurg, İran mitolojisindeki bir kuştur. Simurg, otuz kuş demektir; otuz kuş büyüklüğünde olduğundan, yahut otuz kuşun alameti rengi bu kuşta bulunduğundan bu adla ve otuz renk demek olan Sireng adıyla anılmıştır. Boynu çok uzun olduğundan, yahut çok yüksek uçtuğundan Arapçada "Anka" ve "Anka-yı Mugrıb" diye anılmıştır. İran'ın mitolojik kahramanı Rüstem'in babası Zal'i bu kuş emzirmiş, büyütmüştür. Yuvası dünyayı çepeçevre çeviren ve ardında devler, ejderhalar bulunan Kafdağı'ndadır. Bir rivayete göre çocukları kapmaya başladığı için zamanının peygamberinin duasıyla soyu tükenmiştir. Anka ile bir sayılmış, hatta devletkuşu da bazı kere bununla birleştirilmiştir. Türkçeye Zümrüdüanka diye geçmiş olan bu ismi var, cismi yok kuş, masallarımızda Keloğlan'ın dostu ve hamisi olmuştur.

Sûfilerce beden Kafdağı'dır, ruh Simurg'dur. Maddenin her sureti kabul etme kabiliyetine, yani "Heyula"ya da Anka denmiştir. Kutba da bu ad verilmiştir.

B167. Beyitte cennet, cehennem ve A'râf'tan bahsedilmektedir. Cennet, lütuf ve mükâfat, cehennem de adalet ve mücazat yurdudur. A'râf, VII. surenin (A'râf) 46-49. ayetlerinde geçer. Yüksek yere, at yelesine, horuz ibiğine denir. A'râfın cennetle cehennem arasındaki sur olduğunu İbn Abbas, Mücahit ve diğerleri rivayet etmişlerdir; Sırat köprü-

südür diyenler de olmuştur. A'râf erlerinin kimler olduğunda ihtilaf vardır. İyilikleriyle kötülükleri eşit ve denk olanlar, müşriklerin ergenlik çağına girmeden ölen evladı, fetret devrinde, yani peygamberler gelmediği, evvelki peygamberlerin eşriatinin de unutulduğu devirlerde ve bilhassa İsa dini bozulduktan sonra Hz. Muhammed'in peygamberliğine kadar süren devirde yaşayanlar A'râf'ta kalacaklar, sonra Tanrı, bunları da cennete sokacak denmiştir. Hasan-ı Bısrî (110 H.- 728), bu sözü duyunca, elini dizine vurup Tanrı onları cennet ve cehennem ehlini tanıtmak için oraya koymuştur; onlar bunları birbirinden ayırt ederler; ant olsun Tanrı'ya, belki de şimdi, onlardan olanlar, bizimle şu evde beraberdir demişti. Yukarıda söylediğimiz ayetlerin mealleri şudur:

"Cennetliklerle cehennemlikler arasında bir örtü var ve A'râf üstünde erler var ki herkesi yüzlerinden tanırlar ve cennet ehline, esenlik size diye nida ederler. Onlar henüz cennete girmemişlerdir ama girmeyi umarlar. Gözleri cehennemlikler tarafına ilişince, rabbimiz derler, bizi zulmeden kavimle beraber etme. A'râf erleri, yüzlerinden tanıdıkları kişilere nida edip derler ki: Ne malınızın çokluğu, ne sayınızın fazlalığı, ne kulluğa tenezzül etmeyip ululanmanız size fayda verdi. Allah onları rahmetine nail etmez diye ant içtiğiniz kişiler, bunlar değil miydi? Sonra bunlara, girin cennete denir; ne korku vardır size, ne de mahzun olursunuz."

Ehlibeyt İmamları, A'râf ricali, Hz. Muhammed ve vasileri olan imamlardır demişlerdir (A. Gölpınarlı: Kur'ân-ı Kerîm ve Meali; II, Açılama;: s. LXIII, Sefîne; II, s. 182).

B168. Beyitte günden, günün miktarından bahsediliyor. XXII. surenin (Hac) 47. ayetinde, "azabın gelip çatmasını hemen isterler senden; Allah vaadinden caymaz kesin olarak ve rabbinin katında bir gün, sizin sayıp durduğu-

nuz bin yıl gibidir" denmekte, LXX. surenin (Maâric) 4. ayetinde de meleklerle Ruh'un elli bin yıl süren bir günde kendilerine emredilen yere çıktıkları bildirilmektedir. VII. surenin 4., X. surenin (Yunus) 3., XI. Surenin (Hûd) 7., XXV. surenin (Furkan) 59., XXXII. surenin (Secde) 4. L. surenin (Kâf) 38., LVII. surenin (Hadîd) 4. ayetlerinde göklerle yerlerin altı günde halkedildiği bildirilir. Yukarıdaki iki ayetten anlaşılmaktadır ki bu ayetlerdeki gün devirdir. Araplarda bin sayısı, son sayıdır ve çocukluğu, aynı zamanda sonsuzluğu gösterir. 169. beyitte, "Gayb âlemi"ne işaret edilmektedir.

B170. Câbelkâ doğuda bir şehirdir; Câbelsâ da batıdaymış. Bu iki şehir hakkında çeşitli laflar edilmiştir. Bazılarına göre bu şehirler Gayb ve Şehadet, yani Melekût – kuvvetler ve Nâsût – madde âlemleri arasında misalî iki şehirdir. İyiler ölümlerinden sonra Câbelkâ'ya, kötüler Câbelsâ'ya giderler. Bazılarına göreyse Câbelkâ'dan maksat, her şeyi kavrayan ve vücûb ile imkân arasında berzah olan ilk taayyün âlemidir; Câbelsâ da Tanrı'nın sıfatlarına, adlarına bir ayna mesabesinde olan insandır. İnsan, adeta Câbelkâ'da doğar, Câbelsâ'da batar; bu yüzden de Câbelkâ doğudadır, Câbelsâ batıda denmiştir.

Burada kısaca, sûfîlerin "Hazarât-ı Hams" dedikleri beş âlemden bahsetmeyi gerekli buluyoruz:

1) Zat âlemi. Bu âleme Lâhut da denir; her türlü kayıt ve vasıftan münezzehtir. Bu âleme Ahadiyyet de derler.

2) İlk taayyün âlemi. Bu âlem, Vâhidiyyet ve Hakikat-i Muhammediyye diye de anılır; Ceberût da denir. Zatî iktiza olan zuhura meyil âlemidir.

3) Bütün varlıkların ilmî suretlerle Tanrı bilgisinde sübut bulduğu âlem. Emr ve Melekût âlemi de denir.

4) Tanrı bilgisinde mücmel olarak ve birbirinden ayrılmaksızın sabit olan varlıkların madde olarak zuhur ettiği

Nâsût. Şehadet âlemi. Madde mananın zuhurudur; mana Tanrı bilgisinde sabittir; Tanrı'nın bilgisi zatî iktizasıdır; fakat şeriata uyan, şeriattan ayrılmayanlara göre Allah âlem olmadığı gibi, âlem de Allah değildir. Her şey onun kudretinin, hilkatinin, hikmetinin, tedbir ve tasarrufunun delilidir; fakat ne o bir şey olarak tavsif edilebilir, ne de bir şey odur; zatı her şeyden münezzehtir; sıfatları her şeyden zahirdir.

5) Bu dört âlemi zatında toplayan insan. İnsan maddesiyle Nâsût, ruhuyla Melekût âlemindendir; kâinatın özü ve özetidir; Tanrı iradesinin zuhurudur; canlılar içinde söz söylemek ve düşünmek, yaradanını sıfatlarının, eserlerinin, yahut onun lütuf ve cezbesinin delaletiyle tanımak ve ona yönelmek kabiliyeti yalnız ona mahsustur.

B171. Doğular-batılar. Kur'ân-ı Kerîm'in VII. suresinin 137. ayetinde, yeryüzünün doğularıyla batılarından bahsedilmekte, XXXVII. surenin (Sâffât) 5. ayetinde Allah'ın göklerle yeryüzünün ve ikisinin arasında bulunanların ve doğruların rabbi olduğu beyan buyurulmakta, LXX. suresinin (Maâric) 40 ayetinde doğularla batıların rabbi adına kasem olunmaktadır. Doğularla batılar sözüyle, güneşin zamana ve bir yere göre derece bakımından doğduğu ve battığı yerlerin değişmesi, başka güneşlerin, ayların doğu ve batılarının kastedilebileceği gibi, insanın tekâmülüne nazaran geçtiği her mertebe, o mertebelerdeki bilgisinin, irfanının batısı, ulaştığı her mertebeyse doğusu sayılabileceğinden bunlara da işaret edilmesi mümkündür.

B172. Bu beyitte, LXV. (Talaak) surenin 12. ayetinden iktibas vardır. Bu ayette göklerin yedi olduğu, yerin de ona eşit bulunduğu, yani yedi olduğu bildirilmektedir. İbn Abbas'ın, "Bu ayeti tefsir edersem beni taşlarlar, yahut kâfir derler bana" dediği rivayet edilmiştir (Lâhicî; s. 98). Gene

İbn Abbas'ın, "Şu gördüğünüz Kâ'be on dört evden biridir ve yedi kat yerin her birinde insan vardır; hatta bunların arasında benim gibi İbn Abbas da mevcuttur" dediği rivayet edilir; buradaki göğün yıldızlara nazaran yukarı, yerin de aşağı olması düşünülebilir (Seyyid Hibetüddin-i Şehristanî: İslam ve Heyet; İsmail Firdovs-i Farâkaanî'nin Farsça terc. Seyyid Hadî-i Hosrovşâhî'nin haşiyeleriyle; Tebriz Kitab-Furûşî-i Sabiri basımı; 1381 H. s. 412. Yedi yer için 205. sayfaya ve devamına bakınız).

Beyitte ayetin tefsirinin duyulması, sonra insanın kendisini tanıması söylendiğine göre yedi yer insana da tatbik edilmektedir sanıyoruz. Belki de bu yedi yerle "mesacidi seba" denen yedi secde uzvu, alın, avuçlar, dizler ve ayak başparmakları kastedilmektedir. Bu takdirde yedi gök de gözler, kulaklar, ağız ve burun delikleriyle bunlarla meydana gelen görmek, duymak, söylemek ve koklamak kastediliyor.

B177. Kıyamette yeryüzünün ve göklerin değişeceği ve hepsinin de kahreden bir Allah'a ait olarak görüneceği XIV. surenin 48. ayetinde bildirilmektedir; beyitte bu ayete işaret vardır.

Bu beyitten önceki beyitte Güneş, Ay ve Zühre'den bahsedilmektedir. Sonraki beyitlerde de gene gökler bahis konusu oluyor.

Eskilere göre yedi gökteki yedi yıldız, sırasıyla şunlardır:

1) Ay, 2) Utarid, 3) Zühre, 4) Güneş, 5) Mirrih, 6) Müşteri, 7) Zühal.

Bu yıldızların mitolojik vasıflarını kısaca yazacağız:

§ Ay, Yunan ve Roma mitolojisinde Artemis (Diana) diye anılır. Apollo'nun, yani güneşin kız kardeşi ve Zeus'la Leto'nun, yani Müşteri ile günün kızıdır. Orman-

larla dağların sahibi sayılır. Eski İran'da hayır meleklerindendir. 21 Ocak'tan 19 Şubat'a kadar olan müddet, bu meleğe aittir; yani Celâlî takvimine göre on birinci ay bu meleğin ayıdır. Yıldız bilgisine göre soğuk ve yaş bir tabiata maliktir. Yedinci iklim, pazartesi günü, cuma gecesi, görmek, çocukluk çağı Ay'a mensuptur. Doğu minyatürlerinde Ay, sağ elinde bir harbe, başında taç bulunan bir insan, yahut dört kişinin kaldırdığı bir öküz şeklinde tasvir edilir. Eski kimyacılar gümüşe Ay derler. Doğu-İslam edebiyatında Ay, yaya, kaşa, yüze benzetilir. Ay ışığının keteni erittiğine inanılırdı.

§ Utarid, Yunanlılarda, Hermes, Romalılarda Merkür diye anılırdı. İlk zamanlarda yel müvekkili iken sonradan hırsızlarla tacirlerin hamisi olmuştu. Zeus'la Atlas'ın kızı Maya'nın oğludur. Lir çalar; Zeus'un postacısıdır. Ayaklarında kanatlar bulunan, elinde yılanlı bir kamçı tutan miğferli, kıvırcık saçlı, güzel bir delikanlı şeklinde tasvir edilirdi. Belagati temsil eder. Doğru ok anlamına da gelen "Tîr" adıyla anılır; kendisine gök kâtibi anlamına "Debîr-i Felek" denir. Düşünce, tat alma duygusu, dil, zekâ, merhamet ona mensuptur. Altıncı iklim, çarşamba günü, pazar gecesi de ona mensuptur.

Doğu minyatürlerinde elinde yuvarlak bir tahta bulunan bir genç, yahut yeşiller giyinmiş, başında taç bulunan, kürsiye oturmuş, elinde Kur'ân tutan bir insan şeklinde tasvir edilir. Kimyacılar Utarid'e cıva demişlerdir.

§ Zühre, İranlılarda Nâhîd, Yunanlılarda Afrodit, Romalılarda Venüs diye anılan bir kadındır. Fenikeliler buna Astarte derlerdi. Tabiatın bitmez tükenmez verim gücünü temsil ederdi. Deniz köpüğüne inen bir alevden doğduğuna inanılırdı. Zeus'la Dione'nin kızı sayılırdı. Bir rivayette de Kronos, yani Zühal, babasını öldürdüğü zaman de-

niz köpüğüne düşen birkaç katre kandan doğmuştu. Bindiği arabayı bir çift güvercin, yahut kuğu çekerdi.

Yıldızbilgisine göre yeşil renkli, soğuk ve kuru tabiatlıdır. Cuma günüyle salı gecesi, beşinci iklim, şehvet, koku almak buna mensuptur. Güzel vücutlu bir kız şeklinde tasvir edilen Zühre, doğu minyatürlerinde iki eliyle bir hopuz tutan genç bir kadın, yeşil veya sarı elbiseli, bileklerinde bilezik, parmağında yüzük, ayaklarında halhaller bulunan bir kız şeklinde tasvir edilmiştir: Doğu-İslam edebiyatında daima çengle, sazla, müzikle, nağmeyle anılır.

§ Güneş, eski Hint ve İran'da Mitra, sonradan Avesta'da Mithra, yeni Farsçada Mihr şeklinde söylenen bu söz, ilk zamanlarda dost ve aydınlık mazharı anlamına gelirdi. Mithra göğün gözüdür, gökten ayrılmasına imkân yoktur. Yunan'da Apollo, Roma'da Phebus olmuştur. Apollo, Leto'nun, yani gecenin oğludur; babası Zeus'tur. Güzel gitar çaldığına, şairlerin ondan ilham aldığına inanılırdı. Saçları kıvırcık, uzun ve dalgalı, elinde bir lir, yahut yay bulunan güzel bir delikanlı şeklinde tasvir edilirdi.

Yıldızbilgisine göre rengi gayet sarı, tabiatı sıcak ve kurudur. Pazar günü, perşembe gecesi, dördüncü iklim, altın, kudret, akıl, utanç, anlayış, şöhret sevgisi güneşe mensup sayılırdı. Bazı İran minyatürlerinde çevresine ışıklar saçan tek bir baş şeklinde temsil edilmiş, Şark-İslam minyatürlerindeyse elinde sopa, yanında dört öküzle iki domuz bulunan, bir öküz yavrusuna binmiş olan bir delikanlı, yahut yere bağdaş kurmuş büyük yüzlü bir genç olarak tasvir olunmuştur.

§ Mirrih, eski İran'da Behram diye anılan bir melekti. Keldanistan'da bir mabut olarak kabul edildi ve Mares diye anıldı. Yunanlılara Ares, Romalılara Mars olarak geçti. İran'da yolcuları ve garipleri koruyan bir melekken Yunan-

lılarda fırtına, sonradan da savaş tanrısı olarak tanındı. Zeus'un kaşı ağrımış, kafasını Prometheus'a yardırmış, yarıktan bu çocuk fırlamıştı; doğumuna dair başka hikâyeler de uydurulmuştu.

Yıldızbilgisine göre rengi ateş kırmızısıdır; hararetli ve kuru tabiatlıdır. Üçüncü iklim, salı günü, cumartesi gecesi, koku alma duygusu, yırtıcı hayvanlar ona mensuptur. Yunanlılarda buluttan bir ata binmiş, yahut elinde mızrak veya kılıç bulunan, bazı kere de postacı kılığında genç ve güzel bir delikanlı olarak temsil edilirdi. Doğuda sağ elinde kınsız bir kılıç, yahut mızrak, sol elinde bir insan kellesi bulunan kırmızı parmaklı güzel bir delikanlı suretinde tasvir edilmiştir. Bazı minyatürlerde başında miğfer de vardır.

§ Müşteri, Yunanlılarda Zeus, Romalılarda Jüpiter'dir. Bu ad, günün, ışığın babası anlamına gelen bir sözden bozmadır. Mitolojiye göre önce şekilsiz, hareketsiz maddenin teşhisinden meydana gelen Kaos'tan Gaea, yani toprak, ondan da Uranos, yani yıldızlı gök doğmuştu. Gaea, Uranos'tan Kronos'u, yani zamanı doğurdu; Zeus da bundan meydana geldi.

Yıldızbilgisine göre Zeus sarı renktedir, hararetli bir tabiatı vardır, mizacı mutedildir. İkinci iklim, perşembe günü ve pazartesi gecesi, alım, gelişme, insan ve ehli hayvanlar, bu yıldıza mensuptur. İri adaleli, saçı sakalı gür ve karışık, kuvvetli bir erkek şeklinde temsil edilmiştir. Doğu minyatürlerinde yürük bir ata binmiş, sağ elinde kınsız bir kılıç, sol elinde yay bulunan güzel bir erkek, yahut çeşitli renkli elbise giyinmiş bir genç suretinde tasvir edilmiştir. Müşteri'ye "Kaadî-i Felek" denir. Edebiyatta adı dolayısıyla alıcı vasıflarla, kadılık, hâkimlik ve kutlulukla anılır.

§ Zühal, Uranos'la Gaea'nın, yani yerin oğlu Kronos'tur ve zamanı temsil eder. Romalılar ona Satürn derlerdi. Do-

ğuda rengi siyaha çalar yeşil, mizacı kurudur. Birinci iklim, cumartesi günü, çarşamba gecesi, ihtiyârlık yaşı, sanat erbabı, padişahlara yakın olanlar bu yıldıza mensupturlar. Yunanlılar Zühal'i yarı beline kadar göğsü açık, yalnız arkasıyla başının ön tarafı kapalı, elinde bir orak, yahut eğri uçlu bir bıçak bulunan bir ihtiyâr şeklinde temsil etmişlerdir. Sonradan yanına yuvarlak bir cisimle timsahlı bir kum saati de eklemişler, timsahla zulmü, kum saatiyle de zamanı anlatmışlardır.

Doğu minyatürlerinde sağ elinde bir insan kellesi bulunan, sol eliyle bir insan avucunu tutan ihtiyâr bir adam, yahut beyaz bir ata binmiş, sağ elinde bir kılıç bulunan bir adam şeklinde tasvir edilmiştir.

Bu yıldızlardan Müşteri en kutlu, Zühal en kutsuz yıldızdır. Güneş kutlu yıldız, Mirrih, küçük kutsuz yıldız diye anılmıştır. Öbür yıldızlar, kutlu yahut kutsuz yıldızlarla bir dereceye gelince kutlu yahut kutsuz olurlar (Dîvân-ı Kebîr tercümemizin 1. cildinin "Açılama"sında daha fazla bilgi vardır; kaynaklar için de aynı kitaba bakınız; s. 472, 478, 485, 497, 516).

Burada şu hadisleri de yazmak lüzumunu duyuyoruz:

"Kim bir yıldıza bakma, bir kâhine, gaybden haller verme davasını güdene başvurur da onun dediğini gerçek bilirse, Muhammed'e inen her şeye kâfir olmuştur." (Câmi; II, s. 140)

"Bir yıldıza bakana, gaybden haber verme davasını güden birine başvurup ondan bir şey soran kişinin kırk gecelik namazı kabul olmaz." (aynı, s. 140)

"Ümmetimde Cahiliyyet devrinden kalma dört şey var ki bir türlü terk edemezler onları: Soy-sopla övünmek, soy-sop bakımından birini kınamak, yıldızlara bakıp hesaplar yaparak yağmur yağıp yağmayacağını söylemek, ölünün ardından şuyunu-buyunu sayıp dökerek ağlayıp feryat etmek." (Câmi; I, s. 31)

"Ya Ali, yıldızlardan hüküm çıkaranlarla oturma, düşüp kalkma." (Künûz, II, s. 206)

Görülüyor ki Hz. Peygamber, yıldızbilgisiyle ve bütün batıl inançlarla savaşmıştır. Fakat eski Hint-İran'dan gelen, Yunan ve Roma'da mitolojik bir inanç olan, Keldanistan'da din haline gelen bu yerleşmiş, kökleşmiş kanaat, İslam'ın sınırları genişledikçe çeşitli şekillerde İslam'a hulûl etmiş, edebiyatta da çeşidi mecazlar meydana getirmiştir. Hz. Ali'nin de yıldızbilgisinin batıl olduğuna dair sözleri vardır (Nehc'ül-Belâga; Muhammed Abduh şerhiyle; III. basım; Mısır, 1321; I, s. 138-139).

B182. Kadınların, bir erkek gelirken sırtlarını dönüp yere oturmaları, erkek geçinceye dek öylece kalmaları âdetine işaret ediyor sanırım. Bu âdet, Anadolu köylerinde hâlâ vardır.

B184. "Kocakarıların dinini seçin" mealinde bir söz hadis olarak rivayet edilmiştir. Bunu hadis olarak kabul edenler, mevzu sayanlar vardır (Ahâdîs-i Mesnevî; s. 225-226). Lâhicî, bu hadisle tevilden sakınmanın emredildiğini, yoksa marifet ve yakın elde etmenin men edilmediğini söylüyor (s. 104-105).

B185. Kur'ân-ı Kerîm'de IV. surenin 34. ayetinde erkeklerin kadınlardan üstün olduğu bildirilmektedir. Sûfîler, kadınlardan da rical mertebesine ermiş olanların bulunabileceğini söyleyip bu ayeti tevil etmişler, erkeklerden de kadın mertebesinde olanların bulunacağına inanmışlardır.

B188-192. Kur'ân-ı Kerîm'in VI. suresinin 74. 80. ayetlerinde, "Hani İbrahim, amcası Âzer'e, putları mabut mu tanıyorsun demişti; şüphe yok ki ben seni de, kavmini de apaçık bir sapıklığa düşmüş görmedeyim. Biz, gerçek ve şüp-

hesiz bilgiye sahip olması için İbrahim'e göklerdeki ve yeryüzündeki kudret ve saltanatı, tasarruf ve hikmeti böylece göstermedeydik. Gece olup karanlık basınca bir yıldız görmüş de budur Rabbim demişti; fakat yıldız batınca demişti ki: Ben batanları sevmem. Sonra Ay'ın doğmakta olduğunu görmüş de Rabbim bu demişti. Fakat batınca, ant olsun ki demişti, Rabbim bana doğru yolu göstermezse sapık kavimden olacağım ben. Derken güneşin ışıklar saçarak doğduğunu görmüş, Rabbim bu demişti; bu daha büyük. Fakat güneş de batıp gidince ey kavim demişti, benim sizin şirk koştuğunuz şeylerle hiçbir ilgim yok. Hiç şüphem olmaksızın mabudumu tek tanıyıp yüzümü, gökleri ve yeryüzünü yaradana döndüm ve ben şirk koşanlardan değilim. Kavmi onunla çekişmeye girişince de, Allah bana doğru yolu buldurduktan sonra da onun hakkında benimle çekişmeye mi kalkıyorsunuz demişti; ben sizin Tanrı'ya eş tanıdıklarınızdan korkmam: Rabbim ne dilerse o olur. Rabbimin bilgisi her şeyi kavramıştır; hâlâ mı düşünmeyecek, öğüt kabul etmeyeceksiniz?"

B189. Beyitte bizzat Şebüsterî, yıldızın, Ay'ın, onlardan büyük olan güneşin, duygu, hayal ve aydın akıl olduğunu bildirdiğine göre başka bir tarzda tevile ihtiyaç yoktur; nitekim Lâhicî ve Baba Nimetullah-ı Nahcuvânî de ona uymuşlar, o suretle şerh etmişlerdir.

B190. Beyitte mezahirden hiçbir şeye kapılmamayı tenbih ve işaret ettikten sonra müteakip beyitlerde, konaklarda durmamayı, Halil gibi yürümeyi, bunlardan yüz çevirip, "ben batanları sevmem" demeyi öğütlemektedir. Kürbâlî, sülûkün tabiat âleminden başladığına göre tabiat âleminin gece, melekût âleminden gelen ışıkların zahirî duygular olduğuna göre de bunların yıldız, Ay ve güneş olarak tabir edildiğini, yıldızın zahirî duygu, Ay'ın hiss-i

müşterek, güneşin de akıl olarak tevil edildiğini, bazı kimselerinse yıldızdan nefsin, Ay'dan kalbin, güneşten de ruhun kastedildiğini söylediklerini kaydediyor ki bu tevcihler de Şebüsterî'nin 189. beyitte işaret ettiğimiz fikir ve hükmüne aykırı değildir. Burada, rahmetli Ayaşlı Şakir'in (1917) bu ayetten lafzî iktibasla tanzim ettiği şu güzel kıtayı yazmadan geçemeyeceğiz:

Her perî-sîmâya bakmaz dîde-î nâdîde-bîn
Her sevâd-ı zülfe meyletemez dil-î sevdâ-karîn
Âftâb-ı hüsn-i hûbân âkıbet eyler üfûl
Ben muhîbb-i lâyezâlim lâ uhibbül âfilîn

B193-197. VII. surenin 143. ayetinde Musa Peygamber'in, Allah'ı görmek istediğini, Allah'ın ona, beni hiç göremezsin sen; fakat şu dağa bak; yerinde durabilirse görebilirsin beni buyurduğu, Rabbi dağa tecelli edince dağın yerle bir olduğu ve Musa'nın yere yığılıp kendinden geçtiği, kendine gelince de, seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbettim ve ben inananların ilkiyim dediği anlatılmaktadır. İbn Abbas dağa Tanrı nurunun, Hasan vahyinin tecelli ettiğini söylemişlerdir. XX. surenin 9-14. ayetlerinde de Musa'nın uzaktan bir ateş görerek ailesine, siz burada eğleşin; bir ateş görüyorum, gideyim, birisi varsa yolu sorup öğreneyim, yahut da bir kor getireyim dediği, ateşe doğru gidince, ya Musa, ayakkabılarını çıkar; sen kutlu Tuvâ vadisindesin; ben senin Rabbinim; seni seçtim, vahyimi dinle... sesini duyduğu bildirilir. Musa, hünnap ağacı olduğu rivayet edilen bu ağacın yemyeşil olduğunu, fakat ağaçtan beyaz bir alevin çıktığını, ağacın yanmadığını görmüş, bunun bir mucize olduğunu anlamış, vahye mazhar olmuştur. Ayakkabıların, ölü eşek derisinden, yahut besmeleyle kesilmiş öküz derisinden olduğu halde, ayaklarının bu kutlu yere basarak feyzinin daha fazla olması istendiğinden, onun gö-

nül alçaklığına alıştırılması murat edildiğinden, yahut da orada ayaklarını kirletecek bir şey olmadığını bildirmek yönünden çıkarılmasının emredildiği söylenmiştir (Mecma'ul-Beyan, VII, s. 5). XXVIII. surenin 30. ayetinde burasının Eymen vadisinde kutlu bir yer olduğu bildirilir. Sûfîler tecelliyi zatî tecelli sayıp Musa'nın varlık dağını yok ettiği şeklinde tevil de etmişlerdir (Tevilat; I, s. 244-245).

B195. Beyitteki cezbe, Tanrı'nın kulu lütfuna çekmesidir. Sûfîler, "Hakk'ın cezbelerinden bir cezbe, iki âlem ehlinin amellerine denktir" mealinde bir söz söylerler. Bu söz, 372 Hicrî'de (982) vefat eden İbrahim b. Muhammed-i Nasrâbâdî'nin sözüdür (İst. 1289 basımı Nefehat terc. İbrahim b. Edhem'in hal terc.'de, s. 96).

B196. "Mirac"a işaret edilmektedir. XVII. surenin 1. ayetinde Hz. Peygamber'in bir gece Mekke'den Kudüs'e götürüldüğü, LIII. surenin 5-18. ayetlerinde de Cebrail'in Hz. Muhammed'e Kur'ân'ı öğrettiği, Hz. Muhammed'in onu yüce tanyerinde gördüğü, aralarında iki yay kadar, hatta daha da az bir mesafe bulunduğu, Tanrı vahyine mazhar olup gönlünün, gördüğünü yalanlamadığı, inerken Cebrail'i bir kere daha gördüğü, Me'vâ cennetinin yanında bulunduğu, Sidre'yi nurlar bürüdüğü, Rabbinin pek büyük delillerinden bir kısmını gördüğü anlatılarak miractan bahsedilir. Hadislerde daha fazla tafsilat vardır (Kur'ân-ı Kerîm ve Meali; Açılama; s. CII-CIV).

Ümmühânî, Hz. Ali'nin kız kardeşidir ve mirac hicretten on sekiz ay önce Ramazan ayının on yedinci gecesi Ümmühânî'nin evinde olmuştur; Recebin yirmi yedinci gecesi de denmiştir (Sefîne; II, s. 173-175).

B199. "Allahım, bana dünyayı temiz kullarına gösterdiğin gibi göster." (Hadis; Künûz; I, s. 51).

B201. "Cevher" kendi varlığıyla kaim olana derler. Bir cevherle kaim olanaysa "araz" denir. Mesela renk arazdır, bir şeyle meydana çıkar. İrab, manaya göre, Arapçada kelimelerin harflerinin okunuş tarzıdır. Kâinat, Tanrı kitabı olunca cevherler, yani sıfatlar, bu kitabın harfleri, onların okunuş tarzlarıysa arazlardır; yani zuhur eden suretlerdir. Bu suretlerin mertebeleriyse ayetleri mesabesindedir. Ayet, delil manasına gelir; Kur'ân-ı Kerîm'de tam söze verilen addır. Ayetlerin tertibe göre; "besmele"yle başlayan ve gene "besmele"yle başlayacak olan başka bir bahse kadar süren ayetlerin tümüne de "sure" denir. Sureleri, Hz. Muhammed, vahye dayanarak tertip etmiştir. Kur'ân'da 114 sure vardır. I. sure, başlangıç ve açış manasına gelen "Fatiha" suresi, 114. sure de "Nâs" suresidir.

B202-206. Kur'ân'ın ilk suresi, yedi ayet olduğu, her namazda okunduğu, tekrarlandığı için "Seb'al-Mesanî", Kur'ân'ın okunmasına, yazılmasına onunla başlandığı için "Fatiha", içinde Tanrı'ya hamdedildiği için "Hamd", hadislere göre Kur'ân'ın şeref bakımından en üstün suresi bulunduğu, Allah'ın vasıflarını, aynı zamanda kulluğu bildirdiği, Kur'ân'ın özeti olduğu için kitabın aslı manasına "Ümm'ül-Kitab" gibi adlarla ve daha başka isimlerle anılan sure, "Rahman ve rahim Allah adıyla" mealindeki "Bism'illah'ir-rahman'ir-rahim" diye başlar. Bazı mezheplere göre bu söz, sureden bir ayet değildir; XXVII. surenin (Neml) 30. ayetinden alınmadır ve bununla sureler ayrılır. VIII. sureyle IX. surenin arasında, yani IX. surenin (Tevbe, Berâe) başında yoktur. Ehlibeyt İmamlarına göreyse "besmele", her surenin ilk ayetidir, yalnız IX. surede yoktur; bu okunmadıkça sureler tam okunmuş olmaz, namaz da batıl olur; içten ve gizli okunarak kılınan namazlarda bile besmeleyi sesle okumak sünnettir. İbn Abbas, Hz. Peygamber'in her şeyin bir temeli var; Kur'ân'ın temeli Fatiha'dır, Fatiha'nın

temeli de besmeledir" buyurduğunu rivayet etmiştir (Mecma; I, s. 17). Besmelenin her kitabın, her yazının anahtarı olduğuna, besmeleyle başlanmayan işin sonu gelmeyeceğine dair de hadisler vardır (Câmi; I, s. 104; 11; s. 77). İhlas ve Tevhid suresi Kur'ân'ın 112. suresidir. Bu sure Kur'ân'ın üçte biri sayılmış, üç kere okuyanın bütün Kur'ân'ı okumuş gibi olacağı bildirilmiştir (Câmi; II, s. 163).

Akl-ı kül, evvelce de işaret edildiği gibi Hukema'ya göre yaratıcı kudretin aktif kabiliyetidir. Onlarca "birden ancak bir çıkar"; bu bakımdan bu aktif kabiliyet pasif bir kabiliyet meydana getirmiştir ki buna "Nefs-i kül" denir. Her ikisinden dokuz gök (yedi yıldızın bulunduğu gökleri kaplayan Burçlar - Sabiteler göğü, onu da kaplayan ve içinde hiçbir şey bulunmayan Atlas göğü) meydana gelmiş, göklerin dönüşünden dört unsur (ateş, su, yel, toprak) ve dört tabiat (hararet, yaşlık, soğukluk, kuruluk) belirmiştir. Dokuz gökle dört unsurun birleşmesinden cansızlar, nebatlar, canlılar vücut bulmuştur ki üç çocuk sayılan bu üç varlığa nispetle gökler baba, unsurlar ana sayılır; bu bakımdan göklere yüce babalar anlamına, "Abâ-ı Ulviyye", dört unsura da aşağıdaki analar anlamına, "Ümmehat-ı Süfliyye" denir. Bu inanç, Allah'tan Akl-ı kül'ün sudûr ettiğine, onun Nefs-i kül'ü yarattığına, ikisinden göklerin, göklerin dönüşünden unsurların, her ikisinin birleşmesinden "Mevalîd-i Selase" denen cansızların, nebatların, canlıların meydana geldiğine, yani Allah'ın" Akl-ı kül'ü bile yaratmadığına, fakat Akl-ı kül'ün onun kudretinin zuhuru olduğuna, kâinatıysa Allah'ın yaratmadığına inanmaktır ki İslam'da küfrün ta kendisidir; esasen Hukema da, kâinatın nakıs bir varlık olduğunu, mutlak kemal olan yaratıcı kudretin, yani Allah'ın böyle noksan bir varlığı yaratmayacağını açıkça söylerler (A. Gölpınarlı: 100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarîkatlar; İst. Gerçek Yayınevi-1969, S. 109-151).

Biz Şebüsterî'nin bu inanca sahip olduğuna inanmıyoruz; esasen o felsefeyi reddediyor. Fakat bu sistem o kadar gelişmiş ve yerleşmiştir ki tasavvuf ehli olsun olmasın, bu inancı gütsün gütmesin, hemen her şairin şiirinde bu çeşit sözlere rastlanır. Sûfilerin Akl-ı kül'ü, "Hakikat-i Muhammediye" olarak kabul etmelerinin de bunda büyük bir tesiri vardır.

Nûr ayeti, XXIV. surenin (Nûr) 55. ayetidir. Meali şudur: "Allah ışığıdır göklerin ve yerin. Işığının örneği, kandil konan yere benzer ki orada bir kandil var; kandil bir sırça içinde; sırça da parıl parıl parlayan bir yıldız gibi; doğuda da olmayan, batıda da olmayan kutlu zeytin ağacından yakılmış; ateş dokunmadan da yağı, hemen ışık verecek; nur üstüne nur. Allah doğru yolu gösterir nuruyla dilediğine ve Allah örnekler getirir insanlara ve Allah her şeyi bilir."

Ayetlere isim verilmediği halde birkaç ayet, içinde geçen konuya göre ad almıştır ki bu ayet onlardan biridir. Işık doğru yolu göstermekten kinayedir denmiştir ki bu İbn Abbas'ın tefsiridir. Hasan, Ebu Aliye, Dahhâk, göklerin güneşle, Ay'la, yıldızlarla ışıklandırılmasıdır tarzında tefsir etmişlerdir. Kâ'boğlu Ubeyy, gökleri meleklerle, yeryüzünü peygamberlerle, bilginlerle süslemiştir demiştir. Işığının örneği sözündeki ışığı, iman, Kur'ân, Hz. Muhammed'in nuru diye tefsir edenler olmuştur; Tanrı buyruklarını tutmaktır diyenler de vardır. Kandil konan yer Hz. Muhammed'in gönlü, kandil peygamberliği, doğuda, batıda olmayan kutlu zeytin ağacı tenzih ve teşbih arasında tevhide dayanan, ifrat ve tefritten mümezzeh İslam dini diye tevil edenler olmuştur (Kur'ân-ı Kerîm ve Meali; Mecma'ul-Beyan'dan naklen; Açılama, s. LXXXVIII).

Mahmûd-ı Şebüsterî, Nefs-i kül'ü, bu ayetteki kandile benzetmektedir.

B205-213. Arş, tavan, bir şeyin üstüne örtülen şey, çardak anlamlarına gelen Arapça bir sözdür. Yüceliği bakımından padişah meclisine de denir ki bu takdirde hüküm ve kudret, saltanat, tedbir ve tasarruftan kinaye olur. Arşı yıkıldı demek, hükmü geçti, gücü-kuvveti kalmadı demektir. Eski inanca göre dokuzuncu kat göğe de denmiştir (El-Müfredat; s. 329-330).

Kur'ân-ı Kerîm'in IX. suresinin 129., XVII. suresinin 42., XXIII. suresinin 86. ve 117., XXVII. suresinin 26., LXXXV. suresinin 15. ayetlerinde Tanrı "yüce ve ulu Arş sahibi", XXI. suresinin 22., XL. suresinin 15., XLIII. surenin 82. ayetlerinde "Arş sahibi" diye övülür. VII. suresinin 54. X. suresinin 3., XXXII. suresinin 3., LVII. suresinin 4. ayetlerinde yerleri, gökleri yarattıktan sonra tedbir ve tasarrufunun Arşı kapladığı, XX. surenin 5. ayetinde rahmeti umumî olan Tanrı'nın Arşı tedbir eylediği beyan buyuruluyor. LXXXL suresinin 9-20 ayetlerinde güç-kuvvet sahibi büyük elçinin, yani Cebrail'in Arş sabibinin katında kadrinin yüce bulunduğu, XI. suresinin 7. ayetinde meleklerin Arşı taşıdıkları, LXIX. suresinin 17. ayetinde kıyamet günü Arşı sekiz meleğin taşıyacağı bildirilir.

Arş, tevili kabul etmeyenlerce mevcuttur; keyfiyetini bilemeyiz. Tanrı'yı cisimden münezzeh bilen İslam çoğunluğuysa, Tanrı'nın kudret ve rahmetiyle her şeyi kaplaması, bilgisiyle her şeyi kavraması, Arş hakkındaki ayetlere tatbik ve bu ayetler buna göre tefsir olunur. Sûfîler, Arşı varlık, beden, tüm cisim olarak kabul ederler (Ta'rîfat; s. 100).

Kürsî, üstüne oturulan şey demektir, "kirs" kökünden gelir, toplu manasını da verir. Yaprakları forma haline getirilip bir araya toplanan kitabın her formasına, "kürrase" derler; kirs bir şeyin aslı manasını da ifade eder.

Kur'ân-ı Kerîm'in II. suresinin 255. ayetinde Tanrı'nın kürsîsinin gökleri ve yeryüzünü kapladığı bildirilmektedir ki bundan dolayı bu ayete "Ayet'el Kürsî – Kürsî ayeti" den-

mıştır. İbn Abbas'a göre kürsî, Tanrı bilgisidir. Saltanat, kudret, hüküm ve tasarruf anlamlarına alanlar da olmuştur.

Eski inanca göre içinde hiçbir yıldız bulunmayan dokuzuncu kat gökten sonraki sabiteler göğü Kürsî'dir de denmiştir (Müfredat; s. 428).

B209-224. Göklerden sonra unsurlar, cansızlar ve canlılar geliyor; bunların nevi ve cinslerini saymaya imkân yoktur. İnsan en son, fakat en olgun mertebedir. Şebüsterî, bütün bunlara temas ettikten sonra insanın unsurlara, onların tabiatlarına tutsak olmamasını, sanata kapılmayıp sanat sahibine yönelmesini öğütlüyor ve gönlün Arş gibi her şeyi kapladığını, Rahman'ın iki parmağı, lütfukahrı arasında bulunuyormuşçasına halden hale dönen gönlü (Câmi; I, s. 78) Hakk'a yöneltmenin gerektiğini bildiriyor.

Eskiler gökleri de cisim sanmışlar, yarılıp tekrar bitişerek eski haline gelip gelemeyeceğini tartışmışlardır. Şebüsterî 221. beyitte bu meseleye temas ediyor. Aynı zamanda bu beyitte LXVII. surenin (Mülk) 3. ayetine de işaret edilmektedir.

B225-234. Sekizinci kat gökte bulunduğu sanılan sabiteleri meydana getiren yıldız kümelerinde her yıldızdan öbür yıldıza zihnen ve hayalen bir çizgi çekilirse bir cisme, bir hayvana benzer şekiller meydana gelir. Bu bakımdan "burç" denen yıldız kümelerine şu adlar verilmiştir:

1) Hamel (Koç), 2) Sevr (Öküz), 3) Cevza (İkizler), 4) Seretan (Yengeç), 5) Esed (Arslan), 6) Sünbüle (Başak), 7) Mizan (Terazi), 8) Akrep, 9) Kavs (Yay), 10) Cedi (Oğlak), 11) Delv (Kova), 12) Hut (Balık).

B225. Beyitte geçen Bercis, Müşteri yıldızıdır. Yedi yıldızın her biri bir burçta daha parlak görünür ve eskilerce

bu burçta kuvveti artar. Bu burca, "Şeref burcu" denir. O burçtan itibaren yedinci burçtaysa sönük görünür; bu burca da o yıldızın "vebal hanesi" derler. Bu beyitlerde yıldızların şeref haneleri anılmaktadır.

Güneşin medarı burçlar arasından geçer ve bu medara "Mantıkat'ül-Burûc" derler. Ay'ın medarı güneşin medarını şimal ve cenup noktalarında kat eder. Kat ettiği noktalara "ukde", yani boğum denmiştir. Ay'ın, şimal ukdesinden geçtiği yere "re'i", yani baş, cenup ukdesinden geçtiği yere de "zeneb", yani kuyruk denir. Çizdiği muhayyel şekil, arslana benzetilmiş ve bu ad verilmiştir. Yıldız bilgisine göre "re'i" kutludur; yani bu zaman kutlu sayılır; "zeneb"se kutsuzdur.

B232-233. Ay'ın yirmi sekiz menzili vardır. Hilal, yani yeniay halinden dairenin yarısı haline gelince "terbî'i evvel", yani (Ayın öbür yüzü de düşünülerek "ilk dörtte bir haline gelmek" denir. Dolunay haline on dördüncü gece girer; bu haldeki Ay'a "bedr-i tam" derler. Sonra öbür yarısı görünmez olur, "terbî'-i evvel"in tam aksi hale gelir; buna "terbî'-i sanî" adı verilmiştir. Sonunda tersine hilal haline girer ve "mahaak" adını alır. Bütün bu seyirde yirmi sekiz gün, küsur saat geçer; fakat İslam'da ayın biri hilalin görülmesiyle sabit olduğundan Ay takviminde Hicrî yılın bazı ayları yirmi dokuz, bazıları otuz olur. Ay menzillerinin her birerinin adları varsa da bunları yazmaya lüzum görmüyoruz. Kur'ân-ı Kerîm'de güneşin karar edeceği, ettiği yerde cereyan ettiği, akıp gittiği, Ay'a da eski kuru ve eğri hurma salkımı çöpüne dönünceye dek menziller (geçeceği konaklar) tayîn edildiği, ne güneşin aya yetişebileceği, ne gecenin gündüzü geçebileceği, hepsinin de gökte yüzüp durduğu bildirilir (XXXVI. Yâ Sîn; 38-40). Bu beyitlerde bu ayetlere de işaret edilmektedir.

B234. Kur'ân-ı Kerîm'in III. suresinin 190-194 ayetlerinde göklerin, yeryüzünün yaratılışında, düşünenlere, aklı erenlere deliller olduğu, bu çeşit kişilerin Allah'ı ayakta, otururken, yanüstü yatarken anıp yaratılışı düşünerek, boş yere yaratılmadığını ikrar edip Tanrı'ya niyazda bulundukları bildirilir. XXXVIII. surenin (Sâd) 27. ayetinde yerin, göğün boş yere yaratılmadığı, XXIII. surenin (Mü'minûn) 115 ayetinde de insanların boş yere halkedilmediği bildirilir.

B240-249. Beyitlerde yıldızbilgisinin aslı olmadığı anlatılmaktadır. 254. beyitte "heba'" ve "heyula" denen ve maddenin her şekli kabul etme kabiliyetinden söz edilmektedir.

B262. Beyitte Tanrı'nın göklere, yere, dağlara arz ettiği, onların çekinip korkarak kabul etmedikleri, insana yüklendiği ve insanın çok zalim ve cahil olduğu bildirilen "emanet"ten bahsedilmektedir (XXXIII, 72). Emanet, yapılması buyurulan, yapılmaması emredilen şeyler, hükümler, farzlar, emanete ve ahde vefa etmektir denmiştir. Göklere, yere, dağlara arz edilmekten maksat, oradakilere arz etmektir diyenler olmuştur. Emanet, bir anlayışa göre de akıldır (El-Müfredat, s. 75-76).

Sûfîlere göre emanet, Tanrı sıfatlarına bir mazhar, bir ayna olmaktır ki bu sıfat ve kabiliyet yalnız insandadır. Fakat insan bu mazhariyeti bilmemekle pek zalim ve bilgisiz olmuştur.

Şebüsterî, ayetteki çok zalim ve bilgisiz olmayı bir başka tarzda tevil ediyor; "Zalimlik, bilgisizlik, ışığın zıddıdır; ama zuhurun da tam mazharıdır" diyor; bundan sonraki beyitte de insanı aynaya benzeterek, aynanın bir yüzü sırlı olursa, insanın yüzü aynanın öbür yanında görünür diyor; aynada sır olmazsa, aynanın arkası kara bulunmaz-

sa ayna camdır; insan dışarıyı görür ama kendini göremez demek istiyor. İnsan kâinatın zübdesidir, sonudur; manası bakımından, bütün kâinat onda görünür; görünmesi de kesafeti yüzündendir. Bundan sonraki beyitlerde Âdem'e meleklerin secde etmesinden, Âdem'in kâinata nispetle bedenin canı mesabesinde olduğundan, insanın âlemin özü, merkezi bulunduğundan bahsediyor. II. surenin 34., VII. surenin 11., XV. surenin 29-30., XVII. surenin 61., XVIII. surenin 50., XX. surenin 116. ayetlerinde, meleklerin Tanrı emriyle Âdem'e secde ettikleri, fakat XVIII. surenin 50. ayetinde açıklandığı gibi, meleklerle beraber bulunmakla beraber cin taifesinden olan İblis'in, beni ateşten yarattın; ben ondan hayırlıyım deyip (XXXVIII, 76) secde etmediği anlatılır. Bu secde, Âdem'in adları bilmesinden, yani Tanrı adlarının ve sıfatlarının nisbî ve izafî mazharı oluşundan dolayıdır ve Âdem, mihrap durumundadır; secdeyse Tanrı'yadır. 281-282. beyitlerde, Tanrı sıfatlarının insanda zahir olduğu bildirilmekte, 283. beyitte LVII. surenin (Hadîd) 3. ayetinin meali geçmektedir. Bu ayetin meali şudur: "Odur her şeyden önce var olan, her şeyden sonra kalan, her şeye üstün olup delilleriyle bilinen ve her şeyi bilen de, duygularla bilinmeyen ve odur her şeyi bilici." İnsan, yaratılışın gayesi olmak bakımından her şeyden önce sayılabilir; zuhur bakımındansa her şeyden sonradır. Görünüşü bakımından zahir, hakikati bakımındansa bâtındır denebilir. Bu zuhur, insanı hayrete düşüreceğinden de düşüncenin sonunun hayret olduğunu bildirerek bu sorunun cevabını tamamlıyor.

***

(METİN)

Soru 3. "Ben kimim? Bana benden haber ver... kendinden kendine git derler; bunun manası ne?"

* * *

Bana, ben nedir diye sordun... bana benden haber ver, ben denilen kimdir dedin.

Mutlak Varlığa işaret edilince bu hakikat, ben sözüyle anlatılır.

Hakikat, varlık suretlerinden bir surete bürününce, söz arasında sen ona "ben" dersin.

Ben ve sen asıl varlığın arızî suretleriyiz... varlık kandilliğinin kafesleri mesabesindeyiz.

Cisimlerle ruhları bir nur bil... o nur, kâh aynadan görünür, kâh kandilden.

Sen söz arasında "ben" dedikçe bu söz, ruha işarettir dersin.

Kendine aklı kılavuz edersen, bir cüzün olan ruha kapılır, kendini bilemezsin.

Hocam, yürü, kendini iyi tanı. Şişmanlık, hastalıktan meydana gelen şişkinliğe benzemez ki.

Ben ve senin hakikati candan da üstündür, tenden de... bu ikisi de gerçek "ben"in cüzleridir.

Ben sözü yalnız insana mahsus değildir ki ruha işarettir diyesin.

Bir yol varlığından da kurtul, imkân âleminden de... âlemi bırak da kendi kendine bir âlem ol.

Hüviyetin vehimden doğan "he"si, görüş zamanı iki göz şekline girer, birken iki görünür.

Fakat he, Allah sözüne katıldı mı, arada ne yolcu kalır, ne yol.

Varlık cennet olur, imkân cehennem kesilir. Benle sen de arada berzah haline gelir.

Önündeki şu perde kalktı mı, ne mezhebin hükmü kalır ne dinin.

Bütün şeriat hükümleri senle benden doğar. Çünkü bu hükümler senin canına, tenine bağlıdır.

Arada benle sen kalmayınca Kâ'be nedir, havra nedir, kilise ne?

Mukayyet varlık, ayn (göz-hakikat) kelimesinin üstüne konan ve vehimden doğan bir noktadır. Aynın arındı mı, gayın ayın olur.

Yolcunun aşacağı yol, bunca tehlikeleri olan bir yol ama iki adımdan fazla değil ki!

Bir adımı zahirî varlıktan geçmek, öbür adımı hakikî varlığa erişmek.

Bu görüş yerinde toplulukla ayrılık aynı şey... çünkü tek sayı bütün sayılara yayılmış, bütün sayıları meydana getiren o.

Sen birliğin ta kendisi olan topluluksun... sen çokluk halinde zuhur eden birsin.

Cüzî âlemden geçip küllî âleme varan kişi bu sırrı bilir.

B287-296. Sûfîlerce "ben", Tanrı'nın ezelî, ebedî varlığına nispetle, iki yokluk arasında ve ancak onun irade ve kudretiyle var olan nisbî ve izafî bir varlığa, insanın Tanrı'ya karşı yok olan varlığına işarettir. Hatta bu yüzden sûfîler ben yerine, yok, yoksul anlamına gelen "fakir" sözünü kullanırlar ve yanılarak "ben" derlerse, derhal "benliğime lanet" sözünü söylerler. Sen ve siz yerine de "nazarım, nazarlarım" derler. Ben, sen, bir tek ışıktır ki mecazî varlık suretlerinden görünür, yahut aynaya vurur, kandilden parlar. Ben ve sen, candan da üstündür, tenden de. Çünkü can ve ten mazharlardır ama Tanrı hepsinden de münezzehtir; üstündür. Mazharın gerçek varlığı yoktur; o bir ışıktır, bir gölgedir ancak. Olgun insan, mecazî âlemden yücelir; vehimden doğan ve kevne tabi olan mekândan kurtulur. Zaman, nasıl hadiselerin zihinde kıyaslanmasından doğan bir mefhumsa mekân da var olana tabidir; oysa gerçekte var olan şey yoktan doğar, her an da yok olur gider.

B297-302. Tanrı varlığı, Tanrı'nın zatı, hakikati anlamına gelen " Hüviyyet" sözünün Arap yazısıyla ilk harfi olan "h" harfine benzetiliyor. "H" harfi, Arap yazısında şu şekildedir: ﻫ Görüldüğü gibi bu şekilde iki göz vardır, iki görüşse ikiliği meydana çıkarır; ikilik kesreti (çokluğu) doğurur. Fakat kesrette de bir vahdet (birlik) vardır. Mesela insanlar çoktur; fakat hepsi de insanlık bakımından birdir; insanlık, birçok insan olarak zuhura gelmiştir. Fakat insan canlılardan bir nevidir; şu halde canlılar da canlılık bakımından birdir. Nebatları ve cansızları da varlık bakımından düşünürsek hepsi de var olanların zuhurudur; varlıkta vahdet vardır, zuhurunda kesret mevcuttur. Varlıkları da Mutlak Varlık'ın kudret, irade, halk ve tedbir ve tasarrufunun aynaları olarak düşünürsek hiçbiri mevcut sayılmaz;

ancak tekrar edelim ki Tanrı hepsinden de münezzeh ve mukaddestir.

İki gözlü olan ه, Allah adına girerse bu ism-i celâlin sonuna eklenir ve yazılışı, yani tek harfken iki gözlü, Allah adına katılınca tek gözlü oluşu, şu şekilde yazılır: اللّٰه Bu "h" harfinin şu iki çeşit yazılışı, yani tek harfken iki gözlü, "Allah" adına katılınca tek gözlü oluşu, insanın mevhûm varlığındayken eşyada kesreti görmesine, mevhûm varlığından geçince vahdet sırrına ermesine benzer. Bu birlik tahakkuk edince ne yol kalır, ne yolcu.

B303-308, "Ayın, gayın", Arap alfabesinin on dokuzuncu ve yirminci harfleridir ve bu iki harf, aynı şekildedir; yalnız ikincisinin üstünde bir nokta vardır: ع - غ Aynı zamanda "ayn", göz, kaynak, varlık, hakikat manalarını ifade eder; "gayn" da bulut, örtmek manalarınadır. Bu iki harfin yazılış şekillerine ve birisinin noktalı oluşuna dayanılarak, bulutun, kesafetin, yani maddenin gözdeki pustan doğan bir noktadan başka bir şey olmadığı, göz arınınca o noktanın ortadan kalkacağı söyleniyor; maddenin mana olarak belireceği bildiriliyor.

Bundan sonraki beyitlerde de birlik yolunun tehlikeli bir yol olmakla beraber iki adımdan ibaret olduğu, ilk adımın benlikten geçmekten, ikinci adımın da mecazî varlıkları aşmaktan ibaret bulunduğu anlatılıyor; bu takdirde vahdete erişilir, bütün varlıklarda aynı kudret, aynı hikmet seyredilir, kesretinde vahdetten doğduğu anlaşılır; fakat bu sırrı cüzî varlıktan küllî varlığa ulaşan kişi anlar deniyor.

* * *

(METİN)

Soru 4. "Yolcu nasıl kişidir, yola giden kimdir? Kime tam ve kâmil kişi diyeyim."

***

Bir de yolcu kimdir dedin. Yolcu, yola düşen ve aslından haberdar olan kişidir.

Yolcu, yoldaki konakları çabucak geçen, dumandan arınmış ateş gibi varlığını yakıp arınan adamdır.

Şöyle bil ki yolcunun yol alması, ayıbı, noksanı bırakarak imkân âleminden vücûb âlemine gitmesidir. Bu da manevî bir yolculuktur.

Birlik âleminden bu âleme nasıl geldiyse, bu sefer de ters yüzüne gider, konakları aşa aşa nihayet hakikatte, birlik âlemine varır ve kâmil insan olur.

İnsan, bu varlığa gelirken başından neler geçti; nasıl doğdu? Önce onu bil.

Evvela cemat halindeydi, sonra izafî ruhla bilgi sahibi oldu.

Derken Tanrı kudretiyle harekete geldi, sonra da Tanrı ihsanıyla, dilediğini yapar bir hal aldı.

Doğdu... çocukluk çağında tekrar bu âlemi duydu, gördü. Bu âleme ait duygularla kuruntular, onda açıkça meydana geldi.

İnsanda bu cüzî şeyler bir araya gelince bu cüzler âleminden küller âlemine yürüdü.

Onda kızgınlık ve şehvet meydana geldi... onlardan da hırs, nekeslik ve ululanma hasıl oldu.

Kötü sıfatlar meydana çıktı, derken şeytandan, canavardan daha kötü bir hale geldi.

Bu insanlık noktası, Mutlak Varlığa nazaran en aşağı noktadır. Çünkü birlik noktasının tam karşılığıdır.

Bu kötü işler yüzünden, çeşitli bir çokluk âlemi zuhur etti... İnsan da ilk âlem olan birlik âlemiyle tam karşı karşıya geldi; zuhurun sonu oldu.

Eğer bu tuzağa tutulup kalırsa, bu hayvan sıfatlarından kurtulamazsa, azgınlık ve sapıklıkta hayvandan da aşağı olur.

Yok... eğer can âleminden bir nura kavuşur, cezbe feyzine nail olur, yahut da cezbenin aksi olarak bir kati delil elde eder de

Gönlü, Hak sırrına sırdaş olursa, geldiği yoldan geri dönebilir, aslına ulaşır...

Cezbeyle, yahut kati delille yakine erer, gerçek imana yol bulur;

Kötü kişilerin düştükleri Siccîn'den çıkar, iyi kişilerin makamı olan İlliyyî'ne yüz tutar;

Hemencecik tövbe eder, seçilmiş Âdemoğulları arasına katılır, insan olur.

Kötü işlerden arınır, İdris Peygamber gibi göklere ağar.

Pis huylardan kurtulur, Nuh gibi hakikatte ayak direr.

Cüzî kudreti, küllî kudrette yok olur da Halil gibi Tanrı'ya dayanır.

Dileğine Tanrı razılığı da uyar, Musa gibi o ulu kapıya gider.

Kendi bilgisinden kurtulur, İsa Peygamber gibi gök ehlinden olur.

Bir uğurdan bütün varlığını yağmalar, Ahmed'in ardına düşüp miraca çıkar.

Dairenin bitim noktası olan insanlık, ilk ve başlangıç noktası olan Mutlak Varlığa, birlik âlemine erişti mi, artık o makama ne bir melek sığar, ne şeriat sahibi bir peygamber.

Peygamber güneş gibidir, veli ay gibi. Bunlar, "Benim bir zamanım olur ki o vakit Tanrı'yla beraber kalırım" makamında birbiriyle karşı karşıya gelirler.

Peygamberlik, kemali bakımından her şeyden arıdır. Velilik, peygamberlikle zuhur eder, peygamberin veliliği gizlenmez.

Velilik velide gizlidir, fakat peygamberde apaşikâr görünür durur.

Veli peygambere uyar da adeta ona hemdem olur ve velilik âleminde peygambere mahrem kesilir.

Bu suretle "Tanrı'yı seviyorsanız" makamından "Bana uyun da Tanrı da sizi sevsin" makamına yol bulur.

O halvet makamında Tanrı sevgilisi olur, tamamiyle Tanrı cezbesine tutulur.

Veli mana bakımından peygambere uyar; mana bucağında ibadet ehlidir.

Veli seyrinde geri döndü, tekrar başladığı yere vardı mı, işi tamamlanır, kemale erer.

Tam ve kâmil insan, o adama derler ki sultan iken kulluk eder.

Yolları aştıktan, makamına eriştikten sonra onun başına halifelik tacını koyar.

Yok olduktan sonra tekrar var olur. Yolun sonuna kadar varır da sonra tekrar başladığı yere döner.

Şeriatı kendisine iç elbisesi yapar, ona bürünür. Tarikatı da dış elbisesi yapar, onunla süslenir.

Hakikatse onun zatına duraktır. Artık o küfürle imanı zatında cem eder.

Güzel huylarla huylanır... bilgiyle, temizlikle arılıkla tanınır.

Bütün bu söylediğimiz şeyler ondadır da o hepsinden de uzaktır, hepsinden de münezzehtir. Tanrı'nın kubbeleri altına girmiş, örtünmüş, gizlenmiştir.

Badem hamken kabuğunu kırarsan bozulur gider...

Fakat oldu mu kabuğunu kırar, içini çıkarırsan bozulmaz, elbette kabuksuz daha iyidir.

Şeriat kabuktur, hakikat iç... bu ikisinin arası da tarikattir.

Yolcu da yolda şeriata riayet etmezse bozulur. Fakat erişti, oldu mu, kabuksuz daha âlâdır, daha güzeldir.

Kişi, hakikate erişti mi, oldu demektir, artık onun kabuğu yarılır, kırılır.

Varlığı bu âlemde karar edemez... bu âlemden çıkar gider, bir daha geri gelmez.

Fakat bir kere daha kabuğa bürünür de güneş gibi parlar; âlemi parlatırsa bu sefer bir devir daha yapar.

Tohum gibi... Tohum da suyla, toprakla öyle bir ağaç kesilir ki dalı yedinci kat göğü de aşar;

Aynı tohum bir kere daha belirir... Tanrının takdiriyle bire yüz verir.

Bir noktaya benzeyen tohum kemale erişince çizgiye benzer bir ağaç olur.

Bu suretle noktayken çizgi şekline bürünür, çizgiyken yine nokta olarak ikinci bir devre başlar.

Yolcu, bu dairede kemal sahibi olunca yine son noktaya varır...

Bir kere daha pergel gibi evvelki devrine başlar, ilk aştığı yolu aşar.

Gene o yolu aşıp bitirdi mi, Tanrı başına halifelik tacını koyar.

Bu, mana bakımından tenasuh değildir; bunlar tecelliye ait zuhurlardır.

Birisine nihayet nedir diye sormuşlar da insanın başladığı yere dönmesidir demiş!

Peygamberlik Âdem'le zuhur etti; kemali, peygamberlerin sonuncusu olan Muhammed'de göründü.

Noktanın ikinci bir defa devretmesi gibi Peygamber de bu âlemden sefer edince velilik zahir oldu.

Veliliğin tam zuhuru da velilerin sonuncusuyla olacak... iki âlem de onunla tamamlanacak, onunla kemal bulacak.

Bütün velilerin varlıkları, son velinin âzasına benzer... o küldür, öbürleri cüz.

Onun peygamberlerin sonuncusuyla tam bir münasebeti vardır. Bu yüzden umumî rahmet de onunla zuhur eder.

İki âlem de ona uyar, Âdemoğulları içinde Tanrı halifesi odur.

Güneşin nuru geceden ayrıldı mı, sabah çağına erişirsin; gün doğar, en yüce noktaya çıkar.

Sonra yine bu dönüp duran gökyüzü döner... güneş zeval noktasına gelir, ikindi olur, akşam çağı gelip çatar.

Peygamberin nuru, ulu ve yüce bir güneştir. O güneş, kâh Musa'dan göründü, kâh Âdem'den.

Cihan tarihini okuduysan bu mertebeleri birer birer bilirsin.

Her an güneşten bir gölgedir zuhur etmiş, dinin derece derece yücelmesi için merdivenlik vazifesini görmüştür.

Muhammed zamanı, güneşin en yücede bulunduğu zamandı. Bundan dolayı Peygamber'in gölgesi yoktu; o her türlü gölgeden, her çeşit karanlıktan arınmıştı.

Güneşin en yüce noktada bulunduğu zaman yere dikilen şeyin ne önde gölgesi olur, ne artta, ne sağda, ne solda!

Muhammed yeryüzünde dümdüz, dosdoğru durdu, "Emredildiğin gibi doğru ol, doğrulukla hareket et" emrine uydu, o emre göre hareket etti.

Onun hiçbir karanlık gölgesi yoku... o ne aydın Tanrı nuruydu, ne güzel bir Tanrı gölgesiydi.

Kıblesi doğu ile batı arasıydı. O yüzden de nurlara gark olmuştu.

Şeytan bile onun elinde Müslüman olmuştu... gölge onun ayağının altına girmiş, gizlenmişti.

Mertebeler ayağının altındaydı, bu topraktakilerin varlığı hep onun gölgesiydi;

Sonra velilik onun nuruyla gölge saldı, doğularla batıları kapladı.

Ondan sonra aynen onun zuhurundan evvelki gölgelere uygun gölgeler meydana çıktı.

Şimdi ümmetten yetişen her bilgi sahibi, Peygamber'in zamanından önceki bir peygambere karşılıktır, o peygamberin sırrına mazhardır.

Peygamber, peygamberlikte kemal bulunca çaresiz bütün velilerden üstün olur.

Velilik de velilerin sonuncusuyla kemal bulur ve bu suretle ilk nokta son nokta olur.

Âlem onun yüzünden emniyete kavuşur, imana ulaşır. Cansızlarla canavarlar bile onun feyziyle canlanır, kemal bulur.

Âlemde tek bir kâfir bile kalmaz, gerçek adalet zuhur eder.

O, vahdet sırrına mazhar olarak Tanrı'yı hakkıyla tanır... Tanrı'nın hakikati onda görünür.

***

B309-325. Yolcu, manevî yolcudur; tasavvufta terim olarak bu yolcuya "salik", yol aşmasına da "sülûk" denir. Sülûkte mücahede, yani kendindeki kötü huylarla ve bütün kötülüklerle savaşmak şarttır. En büyük savaş, insanın nefsiyle savaşmasıdır (Câmi; II, s. 72). Doğruyu buyurmak, kötülüğü gidermeye çalışmak, direnip doğru hareket etmek, kötüye ve kötülüğe karşı durmak savaş olduğu gibi (aynı; I, s. 123) en üstün savaş da zulmeden buyruk sahibine karşı doğru sözü söylemektir (aynı; c. I, s. 123).

Sülûk, şu maddî surete gelişin aksine, kesretten vahdete gitmek, benlikten, bencilikten vazgeçmek, kendi için değil, halk için, insanlar ve insanlık için yaşamak yüceliğine ulaşmaktır.

B326. Siccîn, zindan ve hapishane demektir; İlliyyîn yücelikler manasını verir. Siccîn ve İlliyyîn, LXXXIII. surenin (Mutaffifîn) 7. ve 18-20. ayetlerinde geçer ve iyi kişilerin defterlerinin İlliyyîn'de, kâfirlerin amel defterlerinin Siccîn'de olduğu bildirilir. Siccîn cehennemdir, cehennemin en alt tabakasıdır; kâfirlerin amel defterleri oradadır denmiştir (Sefîne; II, s. 256). İlliyyîn de yüce mertebeler, cennet, cennetin en yüce derecesidir. Siccîn kâfirlerin, İlliyyîn müminlerin amel defterleridir de denmiştir (aynı c. ve aynı s.).

B237. Lâhicî, tövbeyi dört kısma ayırıyor; 1) Kâfirlerin tövbesi, yani inanmak, 2) Kötü kişilerin kötülükten geçmeleri, 3) İyi kişilerin kötü huylardan arınmaları, 4) Olgunların Hak'tan başka her şeyin yokluğunu bilmeleri.

B238. Kur'ân-ı Kerîm'in XIX. suresinin 56-57. ayetlerinde İdris Peygamber'in yüce durağa yüceltildiği bildirilir. Bu peygamberin terziliği icat ettiği, hesap ve heyet bilgisi-

nin mucize olarak ona verildiği, dördüncü kat göğe sağ olarak yüceltildiği söylenmiştir. Ruhunun dördüncü kat gökle beşinci kat arasında kabzedildiğini ve bu ayetteki yüceltmenin peygamberlik verilmek suretiyle yüceltmek olduğunu söyleyenler de olmuştur (Mecma, VI, s. 518-519).

B329. Nuh Peygamber'in, kavminin arasında dokuz yüz elli yıl bulunduğu, kavmini gece, gündüz davet ettiği XXIX. surenin (Ankebût) 14., LXXI. surenin (Nuh) 5. ayetlerinde bildirilir.

B330. Halil, İbrahim Peygamber'dir. Tanrı sevgisine mazhar olduğu için Allah dostu anlamına "Halilullah" diye anılır. Hz. Muhammed'in ceddidir; cömertlikle anılagelmiştir. Konukları ağırladığı gibi Tanrı buyruğuyla oğlu İsmail'i de Tanrı uğruna kurban etmeye kalkmış, onun yerine bir koç gönderilmiş, o kurban edilmiştir. Bu yüzden İsmail de, Tanrı uğruna kurban edilen manasına gelen "Zebihullah" lakabiyle anılmıştır. Nümrûd, İbrahim'i putları kırdığı ve kendisini Tanrı tanımadığı için, yaktırdığı büyük bir ateşe attırmış, fakat ateş güllük-gülistanlık olmuştur. Ateşe atılacağı zaman Cebrail'in gelip, bir dileğin var mı diye sorduğu, onun da, var ama senden değil dediği, Cebrail'in, rabbinden iste sözüne de, bilgisi istememe hacet bırakmaz ki karşılığını verdiği rivayet edilmiştir. Beyitte, Tanrı'ya bu dayanışı da hatırlatılıyor.

B331. XX. surenin 82-83. ayetlerinde, Musa Peygamber'in, Tanrı rızasını bir an önce kazanmak için Tur dağına tezce vardığı bildirilmektedir ki beyitte bu ayetlere işaret edilmektedir.

B332. Hıristiyanlar, eldeki İncillere dayanarak İsa Peygamber'in çarmıha gerilip öldüğüne, üç gün sonra dirilip

göğe ağdığına inanırlar. Kur'ân-ı Kerîm'in IV. suresinin 157. ayetinin hükmüne göreyse o öldürülmemiş, asılmamış, diri olarak göğe ağdırılmıştır.

B336. Vilayet, dost olmak, yardım etmek, sahip olmak, korumak, saltanat ve tedbir, tasarruf, amir ve hâkim olmak, vâris ve vekil olmak, efendilik ve kulluk manalarına gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de II. surenin 107 ve 120., III. surenin 28, 122. ve 150., IV. surenin 45, 47, 89, 123 ve 173., VI. surenin 127., VII. surenin 196., VIII. surenin 76., IX. surenin 76 ve 116., XII. surenin 101., XVI. surenin 63., XXIX. surenin 22., XXXIII. surenin 17 ve 65., XLVIII. surenin 22. ve LXII. surenin 28 ve 31. ayetlerinde yardımcı sözüyle beraber anılır. VI. surenin 51 ve 70., XXXII. surenin 40. ayetlerinde şefaatçi anlamına gelen "Şefî" sözüyle geçer. XIII. surenin 37. ayetinde, koruyan anlamına "Vaak", XVIII. surenin 17 ayetinde doğru yolu gösteren anlamına "Mürşid" sözleriyle anılır. Ayrıca, müfret olarak "Veli" ve cem olarak "Evliya" şeklinde ve dost, yardımcı, koruyan, sahip anlamlarında birçok ayetlerde bu söze rastlanır. "Mevlâ" sözü de, sahip, yardımcı anlamlarında birçok ayetlerde vardır. "Veli, evliya'", II. surenin 282., VIII. surenin 72., XVII. surenin 33., XIX. surenin 5, XXVII. surenin 49. ve XXXII. surenin 6 ayetlerinde, mirasta veli oluş, oğul, vâris, birisinin yerine geçen, kalan anlamlarına gelmiştir. XVI. surenin 76. ve XXIII. surenin 5. ayetlerinde köle manasını ifade eder. V. surenin 55., VI. surenin 62., X. surenin 30., XVII. surenin 111., XVIII. surenin 26., XXXIII. surenin 6. ve LXVI. surenin 4. ayetlerinde saltanat, tedbir, tasarruf anlamlarını verir. "Vilaye", XVIII. surenin 44. ayetinde kudret, tasarruf, tedbir, hüküm sürmek manasına, aynı surenin 72. ayetinde miras almak anlamına gelir.

V. surenin 55. ayetinin meali şudur:

"Sizin dostunuz, sahibiniz ancak Allah'tır ve Peygamberdir ve inananlar, namaz kılanlar ve rükû ederken zekât verenlerdir." Bundan sonraki ayetteyse, "Ve kim Allah'tan, Peygamberinden ve inananlardan yüz çevirirse, bilsin ki hiç şüphesiz Allah'a mensup olanlar üst olacak kişilerdir" buyurulmaktadır. Bu ayetin mescide gelen, bir şey isteyen bir fakire namazda olmaları dolayısıyla sahabenin bir şey vermemesi, Hz. Ali'nin elini uzatarak parmağındaki yüzüğü bağışlaması üzerine indiğini, bu suretle, ayetteki "inananlar, namaz kılanlar ve rükû ederken zekât (sadaka) verenler"den maksadın Hz. Ali olduğu, Keşşaf'ta, Râzî'nin, İbn Cerîr-i Tabarî'nin, Süyûtî'nin tefsirlerinde, Vâhidî'nin "Esbâb'ün-Nüzûl"ünde "Kenz'ül-Ummâl", "Mecma'uz-Zevâid", Zahâir'üî-Ukbâ" gibi hadis kitaplarında kayıtlıdır; hatta Beyzâvî ve Ebu's-Suûd, Zamahşarî'yi okşayan bir tefsirden sonra nafile olarak verilen sadakaya da zekât denebileceğini bu ayetle istidlal etmişlerdir (Fadâil'ül-Hamse; c. II, s. 13-19). Bu ayette vilayet, Allah'a, Resûlüne ve inandığı halde namaz kılarken rükûda zekât verene ait gösterildiğinden dost, yardımcı gibi manalar vermeye imkân yoktur; çünkü XVIII. surenin 26. ayetinde "Veli" kelimesi, ayetin sonundaki "hükmüne hiç kimseyi ortak etmez" sözünden anlaşılacağı veçhile kudret, tasarruf ve tedbir manasına gelir ve Allah'ın tasarruf ve tedbiri anlatılır; XXXIII. surenin 6. ayetindeyse "Peygamber, inananlar üzerinde, kendilerinden daha ziyade tasarruf ve vilayet sahibidir" denerek inananlara Hz. Peygamberin emrinin nafiz olduğu bildirilir; XXVIII. suredeki "Ve rabbin, dilediğini yaratır ve seçer; seçmek, onlara ait bir şey değil" hükmüyle (68) gene XXXIII. surenin 36. ayetindeki "Allah ve Resûlü, bir işe hükmetti mi, erkek olsun, kadın olsun, hiçbir inananın o işi istediği gibi yapmakta ihtiyâr sahibi olmasına imkân yok ve kim Allah'a ve peygamberine isyan ederse gerçekten de

apaçık bir sapıklığa düşmüş, sapıtıp gitmiştir" hükmü, Peygamber'in tasarruf, tedbir salahiyetini ve vilayetini bildirir. Bu ayetteyse Ali'nin vilayeti, Allah ve Peygamber'in vilayetiyle anılmaktadır. Veda haccında da, Mekke'den dönülürken Gadîru Humm'da Hz. Peygamber, "Ben inananlara nefislerinden evlâ değil miyim ve her inanan erkek ve kadına nefsinden evlâ değil miyim?", yani inananlar üzerinde kendilerinden ziyade benim vilayetim yok mu diye sorup XXXIII. surenin 6. ayetini hatırlattıktan ve sahabenin tasdikine Allah'ı şahit tuttuktan sonra, Ali'nin elini tutup kaldırarak ve herkese göstererek "Ben kimin mevlâsıysam, Ali onun mevlâsıdır" buyurmuştur (aynı; I, s. 349-406; Abd'ül-Huseyn Şerefüddin: El-Müracaat, VI. basım; s. 50-52, 171-184 ve bilhassa 201-230).

X. surenin 62. ayetinde Allah dostlarına ne korku, ne de hüzün olmadığı bildirilir. Allah dostları, Kur'ân-ı Kerîm'de "Evliyaullah" diye geçer. "Benim için bir veliyi aşağılayan, hor gören, horlayan kişi, benimle savaşa girişmiştir; benimle savaşanla ben de savaşırım" hadis-i kudsîsi (Sefîne; II, s. 690) ve Malik oğlu Enes'in yukarıdaki ayette anılan Allah dostlarının kimler olduğu sorusuna Hz. Resûl'ün, "Onlar, dünyanın içyüzüne bakarlar; dışını görürlerken de içini, özünü görürler, insanlar tezce kendilerine gereken şeyleri yapmaya koyuldukları halde, onlar ilerisi için çalışır, uğraşırlar; ellerinden çıkaracakları şeyi ölmeden çıkarırlar; bırakacakları şeyleri şimdiden terk ederler..." buyurduğu rivayet edilmiştir (aynı; s. 690-691).

B339. "De ki: Allah'ı seviyorsanız bana uyun da Allah da sizi sevsin ve suçlarınızı bağışlasın. Allah bağışlayıcıdır ve rahimdir." (III, 31).

B341. Gerçeğe ulaşanların, erenlerin ibadetleri, Allah'a sevgilerindendir; lütuflarına şükür yönündendir. Hz. Ali, "Bir

bölük halk bir karşılık umarak kullukta bulunur, bu tacirlerin ibadetidir; bir bölük halk korktuğundan ibadet eder, bu da kölelerin ibadetidir. Bir bölükse, Allah'a şükür yoluyla ibadette bulunur, işte bu hür kişilerin ibadetidir" buyurur (Nehc'ül-Belâga; II, s. 197).

B342-345. Zarurî bir seyirle bu âleme geldikten sonra bir kâmili kılavuz edinip, benlikten, bencilikten kurtulmak, var olan şeylerin varlıklarını Tanrı kudretinden bilip nisbî, izafî, mecazî saymak, yokluk âlemine ulaşmak, "Cem" denen ve Tanrı varlığından başka bir var ve varlık görmemek makamına varmak, fakat bu yoklukta da kalmayıp tekrar geri dönmek, "Fark" denen âleme gelmek gerektir. Bu sülûk, ahlaki bakımdan ferdiyetten geçmek, topluma yayılmak, âleme rahmet kesilmek, insanların ve âlemin hayrı için yaşamakla sonuçlanır. Kılavuzu karga olmayan, bilgisini görüş, görüşünü oluş haline getiren kişi, bu sülûkün sonunda ibahaya düşmez, sefahete saplanmaz, sultanken kulluk eder; "Kavmin efendisi, onların hizmetçisidir" hadisi (Câmi; II, 39) onda tahakkuk etmiş olur; Tanrı halifesi olduğunu bilip sözünde, özünde, hareketinde adaletten ve şeriattan dışarıya bir adım bile atmaz (Kur'ân, II, 30, XXXVIII, 26).

B346-385. Beyitte, "Artık o küfürle imanı kendinde birleştirmiştir" deniyor. Küfür, lügatte örtmek manasına gelir. Şeriatta Allah'ı, birliğini inkâr etmek, ona şirk koşmak, peygamberliği, peygamberlerden birini kabul etmemek, kitap ve sünnetle inanılması gereken şeylerden birini inkâr etmek, helale haram, harama helal demek, bu sonuçlara varan tevillerde bulunmak, Hz. Muhammed'den sonra birini peygamber tanımak küfürdür. Sûfîler, "küfür"ün lügat manasından faydalanarak, kâinata, kâinattaki varlıklara dalmaya, yahut onların mecazî varlıklar olduklarını

anlayıp hepsinin de yokluğunu söylemeye de "küfür" demişlerdir. Onları görmek, varlıklarını tanımak, adeta Tanrı'nın onlarla zahir olan kudret ve hikmetini örtmek görmemektir; varlıklarını inkâr etmekse Hakk'ı ikrar etmek demektir; bu bakımdan bu ikinci inkâra "gerçek küfür" de derler. Yalnız şunu da söylemek gerektir ki bu çeşit sözler, anlamayanları şaşırtacağı için temkin erbabınca hoş görülmemiştir.

B349. Beyitteki "Tanrı kubbelerinin altına girmiş, gizlenmiştir" sözüyle, "Benim velilerim, kubbelerimin altındadır; onları benden başkası bilmez" mealindeki hadis-i kudsîye işaret edilmektedir (Ahâdîs-i Mesnevî; s. 52). Sultan Veled, bir gün Mevlânâ'ya, bu kubbelerden maksat, onların cesetleri midir, yoksa kötü görünen huyları mı diye sordum diyor. Babam, o da olur buyurdu; fakat asıl kubbelerden maksat onların huylarıdır. Çünkü velilerin bazısında görünüşte bir şeylere düşkünlük vardır. Kimisi gezmekten, seyretmekten hoşlanır, kimisi güzel sever; kimisine alışveriş hoş gelir, kimisi bilgi elde etmeye düşer, kimisi sebeplere sarılır, onları kazanmaya uğraşır... O kubbelerin altında gizli kalırlar; insanî şöhret afetinden böylece kaçarlar. Halk, hatta irfan ehli bile o topluluğu anlayamaz; hallerini duyamaz. Çünkü gerçekten de yüce Allah'ın gizli dostları vardır; Allah doğru buyurmuştur (Manâkıb'ul-Ârifîn; T. Yazıcı bas. Ankara, 1959; c. I, s. 192).

B365-385. Bu beyitlerde iç ve kabukla hakikat ve şeriat temsil edilmektedir. Şeriat hakikati olgunlaştırır ve korur; hakikat şeriatsız olamaz. Her şeye Hak demek zındıklıktır; her şeye batıl demek de olamaz. Salikin bilişi, görüşü değişir, her varlıkta Tanrı kudret ve hikmetini görürse, hele bu hali kendisine hal edinirse nazarından sorumluluk bile kalkar. Bu bir cezbedir ki hemen zail olması, salikin

oradan geriye dönmesi gerektir. Cüneyd'e (297 yahut 98, 99 H.- 909, 910) "son nedir" diye sorulunca "başlangıca dönüştür" demiştir ki, 369. beyitte buna işaret edilmektedir. Bundan önceki beyitte de bu gidiş ve gelişlerin, tenasuh olmadığına dokunulmaktadır ki, bu batıl inancı anlatmıştık.

B366. Beyitten itibaren peygamberliğin Âdem'le zuhur ettiğini, kemalini Hatem'de, yani Hz. Peygamber'de bulduğunu bildiriyor. XXXIII. surenin 40. ayetinde bildirildiği gibi Hz. Peygamber son peygamberdir. Buyurmuşlardır ki: "Ben benden önceki peygamberlere nazaran şuna benzerim: Bir adam bir yapı yapar, onu güzel bir tarza sokar, tezyin eder; ancak bir köşesinde bir taş eksiktir. Halk onu seyreder, fakat şaşar da şu kerpiç ne diye yerine konmamış der. İşte ben, o taşa, o kerpice benzerim ve ben peygamberlerin sonuncusuyum." Cabir, Hz. Peygamber'in, "Bir adam bir yapı yapar, bir ev kurar, tamamlar; fakat bir kerpici eksiktir; halk o eve girer, fakat, neden bu kerpiç noksan diye şaşar; ne olurdu der, bu kerpiç de yerine konsaydı. İşte ben geldim; o kerpiç yerine kondu ve peygamberler benimle son buldu" buyurduğunu rivayet eder (Fadâil; I, s. 49-90) Gene Hz. Peygamber "Peygamberlikten, müjde veren temiz ve doğru çıkar rüyalardan başka bir şey kalmamıştır" buyurmuştur (Câmi; II, s. 105). Hz. Peygamber'in, bütün peygamberlerin seyyidi olduğuna dair de birçok hadisler vardır (Fadâil; I, s. 42-49).

Her peygamberde bir sıfat üstündür; Âdem'de safvet ve safa, Nuh'ta azim, İbrahim'de sevgiye mazhar oluş ve cömertlik, Musa'da şiddet ve kudret, İsa'da zahitlik gibi. Hz. Muhammed, bütün bu sıfatları zatında toplamıştır. Bütün kâinat nasıl bir cesede benzerse ve ruhu insansa, bütün insanlar da Hz. Muhammed'e nispetle bir ceset gibidir; o ruhtur. Her peygamber onu tasdik etmiş, müjdelemiştir.

Peygamberlik bitince velilik kalmıştır. Hz. Peygamber'in, kendisinden sonra on iki halife geleceğini, hepsinin de Kureyş'ten, Haşimoğulları'ndan olacağını söylediği, Buharî'de, Müslim'de, Tirmizî'de, Ahmed b. Hanbel'in "Müsned"inde, Hâkim'in "Müstedrek"inde, İbn Hacer'in "Savâık"ında, "Kenz'ül-Ummâl"de, "Mecma'üz-Zevâid"de ve daha birçok hadis kitaplarında ve tefsirlerde kayıtlıdır (Fadâil; II, s. 23-26). Ehlibeyt'ten gelen hadislerdeyse bu on iki halifenin ilkinin Ali, sonuncusunun Mehdi olacağı bildirilmiştir. Selman, Hz. Peygamber'in İmam Huseyn'i dizine oturtup ağzını öperek "Sen seyyidsin, seyyid oğlusun, seyyid kardeşisin; imamsın, imam oğlusun, imam kardeşisin, imamların babasısın; Allah hüccetisin, Allah hüccetinin oğlusun ve senin neslinden gelecek dokuz hüccetin babasısın; dokuzuncuları kaimleridir" buyurduğunu rivayet eder (El-Müracaat; s. 225).

İmamiyyeye göre Mehdi, Onikinci İmam'dır; şimdi "gaybet-i kübra" devrindeyiz (Fadâil; III, s. 324-343). Mahmûd-ı Şebüsterî, onu şerh eden Lâhicî ve Kürbâlî, İmamiyye mezhebindendir; bu itibarla Onikinci İmam'ı Mehdi olarak kabul etmektedirler. Şebüsterî'ye göre insan, nasıl kâinattan süzülüp bu surete geliyorsa ve bu devir, dairenin yarısı sayılır, manevî seyir ve sülûk de öbür yarısı farz olunursa, peygamberlik de bir daireye benzer. Âdem'den Hz. Peygamber'e kadar gelip geçen peygamberler bu dairenin yarısıdır. Öbür yarısı ise vilayettir ve bu kısım Mehdi ile başladığı noktaya gelir ve daire tamamlanır.

Şebüsterî, 379. beyitte XI. surenin (Hûd) 112. ve XLII. surenin (Şûrâ) 15. ayetlerine işaret etmektedir. İlk ayetin meali şudur: "Artık sen, sana nasıl emredildiyse öylece dosdoğru hareket et ve seninle bulunan ve tevbe etmiş olanlar da dosdoğru hareket etsinler ve taşkınlıkta bulunmayın; çünkü şüphe yok ki o ne yapıyorsanız hepsini de görür." İkinci ayetin meali de şudur: "Ve işte bunun için artık onları

çağır ve doğru hareket et emredildiğin gibi ve uyma onların dileklerine ve de ki: Ben kitaptan ne indirdiyse Allah, inandım ona ve bana, aranızda adaletle hükmetmem emredildi; Allah rabbimdir ve rabbiniz; bizim yaptıklarımız bize aittir; sizin yaptıklarınız size; düşmanlık yok bizimle sizin aranızda; Allah bir yerde toplayacak bizi ve sonunda dönüp onun tapısına varılacak." Hz. Peygamber birinci ayeti işaret ederek "Beni Hûd suresi ve benzerleri ihtiyârlattı" buyurmuştur (Câmi; II, s. 34). 381. beyitte, XXIV. surenin 35. ayetindeki "doğuda da olmayan, batıda da olmayan zeytin ağacı" ile ifrat ve tefritten arınmış İslam dinine işaret edilmektedir ki buna dair tafsilat önceden geçti. 382. beyitte Şeytan'ın Hz. Peygamber'in elinde Müslüman olduğundan bahsediliyor. Bu beyitte şu hadise işaret edilmektedir: "İçinizde hiçbiri yoktur ki cinlerden biri ona eş olmasın. Sana da mı ey Allah'ın elçisi dediler; bana da buyurdu; ancak Allah bana yardım etti, ona üst oldum; Müslüman oldu, bana yalnız hayrı söyler." (Müslim; İst. Mat. Âmire-1334 H., c. VIII, s. 139) Şu hadis de aynı mealdedir: "Bir gece Âişe'nin yanındayken dışarı çıkmış, biraz sonra Aîşe de çıkıp Hz. Muhammed'in bulunduğu yere gitmişti. Peygamber, şeytanınla beraber mi geldin dedi. Aîşe, benim yanımda bir şeytan mı var diye sorunca Peygamber, her insanın yanında bir şeytan vardır buyurmuş, Aîşe, senin yanında da var mı diye sorunca, Peygamber, evet, yalnız benim şeytanım, rabbim bana yardım etti de Müslüman oldu buyurmuştur." (aynı c. aynı s.) Bu mealde "Müsned" de de hadisler vardır (Ahâdîs-i Mesnevî; s. 148).

Bundan sonraki beyitler, Hz. Muhammed'in vilayetine mazhar olanları, bilgi sahiplerini övmededir. (Bu hadisler için Câmi'nin II. cildinde 57-58. sayfalara bkz.).

B386. Bu beyitte Hz. Muhammed'in ümmetinden her bilgi sahibinin, adeta önceki ümmetlerin peygamberlerin-

den birine eşit olduğu söylenmektedir. Bu eşitlik, peygamberlikte, derecede olamaz. Bunu şu hadis açıklar:

"Âlimler, Allah halkına Allah eminleridir. Âlimler, buyruk sahipleriyle düşüp kalkmadıkça peygamberlerin eminleridir; fakat buyruk sahipleriyle düşüp kalkarlar, dünyaya dalarlarsa, peygamberlere hıyanet etmiş olurlar; o vakit çekinin onlardan. Âlimler, ümmetimin eminleri, peygamberlerin halifeleri, yeryüzünün ışıklarıdır; benim vârislerim, peygamberlerin vârisleridir..." (Câmi; II, s. 57-58) Bir hadiste de âlimleri, ilimleriyle halkı yaşatan, kendileri de yaşayan; kendileri yaşayan, başkalarını yaşatamayan; insanları yaşatan, fakat kendileri helak olanlar diye üç sınıfa ayırmıştır (aynı s.). Ilmin şerefi, nafile ibadetten üstün oluşu, ilim bellemenin Müslüman için borç bulunuşu vs. hakkındaki hadisler sayfaları dolduracak kadar çoktur.

Ancak burada "Ben âlimim diyen cahildir" (Künûz; II, s. 174-175) hadisine dayanarak en büyük bilginin, bilmediğini bilmek olduğunu, Kur'ân-ı hâkimde de "her bilenin üstünde bir bilen bulunduğunun" bildirilmiş bulunduğunu (XII, 76) bildirmek gerektir sanıyoruz.

Bir de şunu söylemek gerek:

Ümmette, gönülleri Rahman'ın dostu İbrahim'in gönlüne benzeyen otuz kişinin bulunduğu, bunlardan biri ölürse, yerine bir başkasının bedel konacağı, Abdal'ın kırk kişi olduğu, kırk erkek, kırk kadın bulunduğu gibi bazı hadisler de vardır ki (Câmi; I, s. 102) Aliyy'ül-Kaarî, bunların hepsinin ile zaîf ve mevzu olduğunu bildirir (Mevzuat; s. 17-18). İmam Cafer'us-Sadık'ın, Imam Hasan'ın oğlu Hasan'ül-Müsenna'nın oğlu Davud'un anası Habîbe'ye, oğlunun hapisten kurtulması için Receb'in on beşinci günü okumasını tavsiye ettiği duada, "Allahım abdala, evtade, seyahat edenlere, ibadette bulunanlara rahmet et" fıkrası vardır (Mefâtîh'ul-Cinân; s. 145. Davud için Cemâleddin Ahmed b. Ali b. Huseyn b. Ali b. Muhenna'nın "Umdet'üt-Tâlib fi

Ensabı Ali Ebu Talib'ine bkz. Necef, 1537 (1918); s. 87 ve bu sayfanın notu), İmamiyye'ye göre "abdal", Hz. Muhammed'in vasileri olan imamlardır. İmam Rıza (203 H.- 818), peygamberliğin Hz. Muhammed'le son buluşundan sonra (vilayet bakımından) vasilerin peygamberlere bedel olduklarını, bu yüzden bu adla anıldıklarını bildirmiştir. Meclisî (1110 H.- 1699), yukarıda zikredilen duada, "abdal"ın, imamlardan ayrı olarak anılışının tekid için olduğunu, yahut bunların imamların yakınları bulunduğunu söylemiştir (Sefine; I, s. 64. Bunlar hakkında daha fazla bilgi için aynı kitabın II. cildinde, 428-429. sayfalara bkz.).

İmamiyye mezhebinden olan sûfilere göre kutb, Onikinci İmam'dır; irşad onun niyabeti ve izni yoluyla olabilir.

Ehlisünnete göreyse her zamanın kutbu vardır; Mehdi doğacaktır (Nefehat terc. s. 26 ve devamı; bilhassa s. 29).

İbn Arabî, vilayetin zahirinin, bâtının birer hatemi olduğunu, yani sonuncusu ve bütün velilik sıfatlarını kendinde toplayanı bulunduğunu, kendisinin Hz. Muhammed'in vilayetine mazhar olup, bâtın bakımından evliyanın hatemi bulunduğunu iddia etmiş, Mehdi'ninse zaman bakımından hatem olacağını bildirmiştir (Abdullah'ı Bos-nevî'nin Fusûs Şerhi; İst. Mat. Âmire, 1290; Mukaddime; s. 7-20). İbn Arabî'nin fikirlerini yayan Sadreddin-i Kunavî (673 H.- 1274) gibi, Mehdi'nin doğduğunu, yakında çıkacağını söyleyenler, kendisinin Mehdi olduğunu iddia edenler bile olmuştur (Mevlânâ Celâleddin, III. basım; s. 18-19 ve 235-236; aynı sayfalardaki 87. not).

***

(METİN)

Soru 5. "Vahdet sırrına kim vâkıf olur... arif olan neyi bilir, anlar?"

Vahdet sırrını da yoldaki duraklarda duraklamayan, yürüyüp hakikate ulaşan kişi anlar.

Ârifin gönlü varlık sırrını bilir. Mutlak Varlığı görür.

Gerçek varlıktan başka bir varlık tanımaz. Mukayyet ve mevhûm varlığı tamamiyle oynar, elinden çıkarır.

Senin varlığın dikenden, çerden çöpten ibarettir. Bunların hepsini gönlünden at.

Yürü, gönül evini süpür... sevgiliye hazırla, güzel bir konak haline getir!

O evden sen çıktın mı o gelir... sana yüzünü sensiz gösterir.

Nafilelere devam ede ede Tanrı sevgisini kazanan kişi, gönül evini "Lâilâhe illallah - Tanrı'dan başka yoktur tapacak" sözünün "lâ-yoktur" süpürgesiyle siler, süpürür.

Bu suretle Makam-ı Mahmud'da yurt tutar; "Benimle duyar, benimle görür" sırrının nişanesini bulur.

Fakat arifte varlıktan bir miktar kir bile kalsa bilgisi hakikat derecesine varamaz.

Vahdete mani olan şeyleri kendinden uzaklaştırmadıkça gönül evinin içine nur vurmaz.

Bu âlemde vahdete dört mani vardır, onların da dört arınması var.

İlk mani, bedenin ve elbisenin kirli oluşudur, onları arıtmak gerek. İkincisi gönüldeki günah ve vesvesedir, gönlü de onlardan arıtmak gerek.

Üçüncü temizlik, pis huyları terk etmektir. İnsan kötü huylarla hayvana döner.

405 Dördüncü temizlik de şu: Sırrı Tanrı'dan başka her şeyden arıtmak gerek... yolcu bu temizlikle yol alır, erişilecek makama erişir.

Kim bu temizliğe sahip olursa Tanrı ile konuşmaya layık olur.

Varlığını elden çıkarmadıkça namazın nasıl olur da namaz sayılır ki?

Fakat içini ayıplardan, kirlerden arıttın mı, namazın göz nuru kesilir.

Arada hiçbir fark kalmaz da bilinenle bilen birleşiverir.

***

B398. "Artık bil ki Allah'tan başka yoktur tapacak..." XLVII, Muhammed s. m, 19).

B399. "Makam-ı Mahmûd", övülmüş durak manasınadır. XVII. surenin (İsrâ) 79. ayetinde. "Gecenin bir kısmında uyanıp namaz kıl, bu namaz sana mahsustur ve farz namazlardan fazla bir namazdır, umulur ki rabbin seni Makam-ı Mahmûd'a sahip kılar" denmektedir. Bu makam çoğunluğa göre şefaat makamıdır. Buharî, "Kitabu Tefsir'il-Kur'ân" babında, haşredilince insanların peygamberlere başvuracakları, fakat hiçbirinin şefaat edemeyeceği, Hz. Muhammed'in şefaat edeceği ve şefaatinin kabul edileceği hakkında hadisler vardır (Tecrid'us-Sarihli Ahâdîs'il-Câmi'us-Sahîh; Mısır, 1322; II. s. 103-104). Bu makamın, Liva'ül-Hamd denen sancağın Hz. Muhammed'e verilmesi olduğunu söyleyenler de vardır ki bütün peygamberlerle melekler bu sancağın altında toplanacaklardır (Mecma; VI. s 435). "Makam-ı Mahmûd, şefaattir" mealinde bir hadis de vardır (Câmi; II, s. 173; Künûz; II, s. 183).

B405. Sırr, gönüldür; insanın manevîyatıdır. Maddî yaşayışa bağlı kaldıkça "Nefs", manevî hayata dönmeye başlayınca "Kalp", manaya taalluk edince "Ruh", Hakk'a yönelince "Sırr" adını alır.

B406. Bu takdirde insan, namazda huzur bulur. Hadiste, namazda Fatiha suresi okunurken ve kul, "Hamd âlemlerin rabbi Allah'a," deyince Allah'ın, "Kulum bana hamdetti" dediği; "Rahman ve rahimdir" ayetini okuyunca Allah'ın, "Kulum beni övdü" buyurduğu; kul, "Din gününün sahibidir" deyince Allah'ın, "Bu, benimle kulum arasındadır ve kulum dilediğini elde eder" buyurduğu, böylece Fa-

tiha'nın kulla Allah arasında bir münacat olduğu söylenmiştir (Müslim'den naklen Mecma; I, s. 17).

B408-409. Hz. Peygamber'in, "Bana dünyadan üç şey sevdirildi: Kadınlar, güzel koku ve namaz. Fakat namaz, gözümün ışığıdır; gözüm namazda ışıklanır" buyurduğu rivayet edilmiştir (Câmi; I, s. 123).

(METİN)

Soru 6. "Peki... bilinenle bilen o tek ve temiz Tanrı'dan ibaretse, bu bir avuç toprağın başındaki sevda nedir?"

***

Hamdet, Tanrı nimetlerine karşı küfranda bulunma. Sen Hakk'ı ancak Hakk'ın nuruyla idrak edebilirsin.

Ondan başka bilinen de yok, bilen de. Bunu anla, fakat toprağın kızışması ve verimli olması için güneşin ziyası, güneşin harareti lazım.

Zerre, güneşin ziyasıyla güneşin hararetini elde etmek isterse, o ışığı, o harareti umarsa şaşılmaz ki!

Yaratıldığın zamanı bir hatırla... hatırla da bu düşüncenin aslını oradan anla.

Tanrı "Ben Rabbiniz değil miyim" dedi, kime dedi bu sözü? O anda "Evet Rabbimizsin" diyen kimdi ki?

Balçıkları yoğurdukları gün gönüle de iman kıssasını yazdılar.

O yazıyı bir okusan dilediğini hemen anlar, bilirsin.

Dün kulluk etmeye ahdeden sendin... fakat bugün cahilliğinden unuttun gitti.

Tanrı kelâmı, o ilk ahdi sana hatırlamak için indi.

Eğer o zaman Tann'yı görmüşsen, öbür dünyada da yine görürsün.

Bugün burada sıfatlarını gör de yarın zatını da görürsün.

Yok... eğer orada görmemişsen beyhude çabalayıp emeğini zayi etme... yürü de Kur'ân'dan "Sen sevdiğini doğru yola getiremezsin ki" ayetini duy.

Yüz yıl renklere dair delil getirsen, yine anadan doğma kör inanmaz.

Ak, kızıl, sarı, yeşil... bütün renkler, ona ancak kara görünür.

Hele bak, bir zavallı ve anadan doğma kör, göz doktorunun ilacıyla nasıl iyileşebilir?

Akıl da ahiret hallerini görmede dünyadaki anadan doğma köre benzer.

Insanda aklın ötesinde bir hal var ki gizli sırları onunla bilir, anlar.

Tanrı bu canla teni, taşla demir mesabesinde yaratmıştır. Taşla demirden nasıl ateş çıkarsa, canla tenden de hakikat nuru doğar.

Tanrı bu sırrı canla tenden meydana çıkarır... bunu duydun ya, haydi şimdi yürü, canınla tenini arıtmaya savaş!

O taşla demir birbirine vuruldu mu, nurundan iki âlem de aydınlanır.

Tanrı nakşının nüshası sensin, sen... dilediğini kendinde ara.

B410. Şükür, nimetin tasavvuru ve izharıdır; nimeti unutmak olan küfrün zıddıdır ki bu nimeti örtmek, izhar etmemektir. Şükür gönülle, dille, bedenle olur. Gönülle şükür nimeti düşünmektir, dille şükür nimet vereni övmektir, bedenle şükür nimet verene hizmette bulunmaktır. XIV. surenin (İbrahim) 7. ayetinde şükrün nimeti artıracağı bildirilmekte, XXVII. surenin (Neml) 40. ayetinde şükredenin kendisini faydalandıracağı, nankörlük edene gelince, Allah'ın kullarından müstağni olduğu anlatılmaktadır. Hadiste, "İnsanlara şükretmeyen, Allah'a da şükretmez" buyurulmuştur (Cami; II, s. 167). Hz. Muhammed'in teheccüd namazında ayaklarının altı şişinceye dek durduğu, kendisine, "Kur'ân'ı zahmet çekmen için indirmedik" diye ihtarda bulunulduğu (XX, 1-2) Hz. Ali'den rivayet edilmiş, İmam Zeyn'ül-Âbidîn, "Allah'a en fazla şükredeniniz, insanlara en fazla teşekkür edeninizdir" demiştir (Sefine; I, s. 709-711).

B415-420. VII. surenin (A'râf) 172-173. ayetlerinde, Âdemoğullarının zürriyetlerinin, sırtlarından izhar edilerek kendilerinin kendilerine tanık tutulduğu ve rabbiniz değil miyim diye sorulduğu, onlarında evet, tanığız diye cevap verdikleri, bunun da kıyamet gününde, bizim bundan haberimiz yoktu; atalarımız şirk koşmuş; biz onlardan sonra gelen bir soyuz; bizi de o boş asılsız işlerde bulunanların yaptıkları şeyler yüzünden helak mi edeceksin, dememeleri için yapıldığı bildirilmektedir.

Bazı müfessirlere göre Allah, Âdem'in soyundan gelecek bütün insanları zerreler halinde izhar etmiş, onlara akıl ve anlayış vermiş, "Rabbiniz değil miyim" diye hitap etmiş, onlar da "Evet, Rabbimizsin" demişler, bu ahde melekleri tanık tutmuş, sonra gene hepsini Âdem'in sulbüne reddetmiştir. Mukadder olan zamanda dünyaya gelen, Müs-

lüman olursa yaratılışa uymuş olur, ahdinde durur. Kâfir olansa yaratılışa uymamış, ahdi bozmuş olur. Bazılarıysa ayette Âdem'in denmedi, Âdemoğullarının dendi; zürriyetini denmedi, zürriyetlerini dendi; sırtından denmedi, sırtlarından dendi. Aynı zamanda, "Bizim bundan haberimiz yoktu dememeniz..." buyuruldu. Ahid, unutturmak için olmaz demişlerdir. Bunlarca, Âdemoğullarını babalarının bellerinden, analarının rahimlerinden çıkarmış, onları varlık âlemine zerreler halinde getirmiş, yaratışının eserlerini göstermiş, kendilerini, kendilerine tanık tutarak rabbiniz değil miyim buyurmuştur; bu da kıyamet gününde özür getirmemeleri içindir (Mecma; IV, s. 497-498).

Sûfîlere göreyse Âdemoğulları, babaları sayılan akıllar âlemindeyken, yani mücerredat âleminde Tanrı kendilerine kudret tecellilerini göstermiş, onlar da o âlemde Tanrı'yı tasdik etmişlerdir. Yahut her zerrenin melekûtî bir dili vardır; her var olan, mazhariyetine uymakla kendini istidadına göre kemale ileten rabbini her an tasdik edip durmaktadır, zaman olmadığına göre bu soru-cevap her an sürüp gitmektedir (Şeyh Munlâ Muhsin Feyz: E's Safî fi Tefsiri Kelâmullah'il-Vâfî; İran, 1286; s. 174).

Ayetteki "değil miyim" sözünün Arapçası, "Elestu" olduğundan, ezel yerine, edebiyata "Elest bezmi, Elest meclisi, Elest demi" gibi sözlerle girmiş ve tasavvufî edebiyatın aslî unsurlarından biri olmuştur.

B415. Beyitte; "Balçıkları yoğurdukları gün" diye başlayan söz, XXXVIII. surenin (Sâd) 74. ayetine işarettir. O ayette İblis'e, "İki elimle yarattığım Âdem'e neden secde etmedin, ululuk mu satıyorsun, yoksa yücelerden misin" dendiği zaman İblis'in, "Ben ondan hayırlıyım; beni ateşten yarattın, onuysa topraktan" dediği ve lanetlendiği bildirilir, "iki elimle" sözünün, "vasıtasız olarak, bizzat yarattım" manasını ifade ettiği, XXXVI. surenin (Yâ Sîn) 71. ayetinde

de bu tarzda geçtiği, elle, kuvvet ve kudretin kastedildiği müfessirler tarafından bildirilmiştir; esasen Arapçada, hatta Türkçede el kudreti ifade eder (Mecma; VIII, s. 485-486). "Âdem'in balçığını kırk sabah eliyle yoğurdu" mealinde bir hadisle "Ben Âdem'in çamurunu iki elimle kırk sabah yoğurdum" mealinde bir kudsî hadis rivayet edilmiştir (Ahâdîs-i Mesnevî; s. 198). iki el, cemal ve celâl kudretidir. Allah, diriltmek, acımak, esirgemek, lütfetmek, vermek, bağışlamak gibi lütuf sıfatlarıyla, öldürmek, gazap etmek, kahreylemek, almak, azapta bulunmak gibi kahır sıfatlarının sahibidir ve adlarında tekabül (birbirine karşı oluş) vardır. İnsan, bütün adlara ve sıfatlara mazhar olduğundan "iki elimle" buyurulmuştur. Kırk sayısıysa kemale işarettir, yoksa Allah katında ne zaman vardır, ne mekân ve zatı her şeyden münezzehtir.

B420-426. Bu beyitlerdeki görmek, eserlerini, kemalini, kudret ve hikmetini, olduğu gibi değil, haddince görmektir.

B421. "Gerçekten de sen sevdiğini doğru yola sevk edemezsin, fakat Allah, dilediğini doğru yola sevk eder ve odur hidayete erecekleri daha iyi bilici" mealindeki ayete işarettir (XXVIII, Kasas, 56). Bu ayetin Hz. Muhammed'in amcaları Ebu Talib hakkında indiğini söyleyenler vardır. Fakat Hz. Muhammed'in Allah'ın dilemediğini istediği kabul edilse, onu gönderen Allah'ın dileğine aykırı bu dilekte bulunduğu kabul edilir ki bu ismete aykırıdır. Esasen bu ayetten önceki ayetlerin müşriklerin, kâfirlerin umumuna ait oluşu da, manaya böyle bir hususiyet vermeye engeldir. Ehlibeyt İmamları, Ebu Talib'in Müslümanlığında ittifak etmişler, sûfiyyenin çoğu da bunu kabul etmiştir (Mecma; VII, s. 259-260). VI. surenin (En'âm) 26. ayetinde, "Onlar hem insanları uzaklaştırırlar ondan, hem kendileri uzaklaşırlar;

onlar anlamadan kendilerini helak ederler" buyurulmaktadır. Bu ayetin insanları Kur'ân dinlemekten men eden ve kendileri de dinlemeyen müşrikler hakkında indiği İbn Abbas, Hasan, Muhammed b. Hanefiyye... gibi birçok kişiler tarafından söylenmesine, mananın böyle kabul edilmesine rağmen, ayetten Ebu Talib'in kastedildiğini söyleyenler de olmuştur (IV; s. 287-288).

***

(METİN)

Soru 7. "Hangi noktada Ene'l-Hakk – Ben Hakk'ım sözü söylenir? Ne dersin, o parlatılmış kalp akça mıydı, sözü saçma söz müydü?"

Ene'l-Hakk, mutlak olarak sırları açmaktır; Hak'tan başka kimdir ki Ene'l-Hak diyebilsin?

Âlemin bütün yerleri, sen ister sarhoş say, ister mahmur; Mansûr gibi

Boyuna bu tespihi çeker; Hakk'ı bu sözle tenzih eder; hepsi de bu mana ile durmadadır.

Bunu kolayca anlamak istiyorsan "Hiçbir şey yoktur ki onu tespih etmesin" ayetini oku.

435 Sen de Hallac gibi varlık pamuğunu atarsan, onun gibi bu sözü söylemeye koyulursun.

Zan pamuğunu kulağından çıkar da "kahreden bir tek Allah"ın sesini duy.

Boyuna sana Hak'tan bu ses geliyor, ne diye kıyameti bekliyorsun?

Eymen Vadisi'ne gir de ansızın o ağaçtan sana da "Gerçekten ben Allah'ım" sesi gelsin.

Bir ağaçtan "Ben Allah'ım" sesi geliyor ve bu yerinde görülüyor da, neden bir iyi bahtlıdan bu söz çıkarsa yerinde görülmüyor?*

---

* Bu beyit, Kürbâlî şerhinde yoktur.

Gönlünde şüphesi olmayan kişi, iyiden iyiye bilir ki varlık ancak birdir; birden fazla değil.

Benlik Hakk'a yaraşır; Hû gaybe aittir; vehme, zanna sığmaz.

Hak'ta ikilik yoktur; o tapıda ben, sen, siz sözleri olamaz.

Ben, biz, sen, o, hep birden ibarettir; çünkü birlikte ayırt ediliş yoktur.

Boşluk gibi kendi varlığından yok olan kişide-Ene'l-Hak sözü, bir sesten başka bir şey değildir.

Burada ancak var olarak kalan Tanrı'nın zatıdır; yol, yolculuk ve yolcu bir olur gider.

Böyle bir durakta hulûl ve ittihada da imkân yoktur; çünkü birlikte ikilik sapıklığın ta kendisidir.

Hulûl ve ittihad, bir başka varlığın bulunmasıyla mümkündür; birlikte manevî yolculuktan doğar.

Vehimden doğan bir varlık var; o kalkar ortadan; yoksa ne Hak kul olur, ne kul Hak olur.

Halkın varlığı ve çokluk görünüştedir, yoksa görünenler zaten onun mazharlarıdır.

Önüne bir ayna koy da bak, aynada ayrı birisi gibi görünen aksi seyret.

Bir kere daha bak hele, nedir o akis? Ne budur, ne o; peki, kimdir orada görünen?

Ben kendi varlığımla varsam, bilmem ki gölgem ne oluyor?

Yokluk varlıkla nasıl birleşebilir? Işıkla karanlık, her ikisi de beraber bulunamaz ki.

Değil mi ki geçmiş yoktur; gelecek aylar, yıllar da gelmemiştir; şu halde içinde bulunduğumuz andan başka ne var?

Gördüğün, bir noktadan ibaret, fakat vehim kaplamış seni, o yüzden de sen gördüğün suya, akan nehir adını takıyorsun; hep aynı suyu gördüğünü sanıyorsun.

Bu ovada benden başka kimse yok; peki, söyle öyleyse bana: Bu ses nedir?

Araz geçip gidicidir, cevherde arazlardan meydana gelmede; o halde nasıl oluyor da var oluyor araz, yahut nasıl oluyor da geçip giden cevherle birleşiyor?

Cisimler uzunluktan, genişlikten, derinlikten meydana gelmede; iyi ama bunlar zaten cisim olmadıkça yok; peki, var olan, yok olan şeylerden nasıl var olur?

İşte âlemin aslı da bu cinsten, bildinse inan ve inanca yapış.

460 Gerçekten de Hak'tan başka var olan yok; artık sen istersen odur Hak de, istersen benim Hak de.

Vehimden doğan şu gördüğün varlığı gerçek varlıktan ayır; yabancı değilsin sen; kendini bildik haline getir.

***

B431-440. "Ben Hakk'ım" mealinde sözler söyleyen, şiirler düzen, evvelce de söylediğimiz gibi Huseyn b. Mansûr'dur. Mevlânâ, "Fîhi mâ-fîh"te, "Halk ben Hakk'ım demeyi büyük bir dava sanır, oysaki ben kulum demek büyük bir davadır. Ben Hakk'ım demek, büyük bir gönül alçaklığıdır. Çünkü ben Tanrı kuluyum diyen, iki varlık ispat eder; bir kendisini, bir de Tanrı'yı ispata kalkışır. Fakat ben Hakk'ım diyen, kendisini yok etmiştir; yele vermiştir: ben Hakk'ım der, yani ben yokum, hep odur, Tanrı'dan başka bir varlık yoktur; ben salt yokluğum, hiçim der. Gönül alçaklığı bunda daha fazladır; bundan dolayı da halk anlamaz. İşte buracıkta bir kişi Tanrı rızası için Tanrı'ya kulluk eder; kulluğu meydandadır; Tanrı için kullukta bulunur; ama kendisini de görür, yaptığını da görür, Tanrı'yı da görür. O suya batmamıştır, suda boğulmamıştır. Suda boğulan o kişidir ki onda hiçbir hareket, hiçbir iş kalmaz; hareketi suyun hareketinden ibarettir," buyurur (Bölüm, 11; s. 37). Mevlânâ, bu sözlerle ben Hakk'ım demenin, eğer benlikle, taklitle denmemişse Tanrı'da yok olan, varlığını yitiren kişinin ihtiyârsız olarak söylediği bir söz olduğunu, fakat ben kulum demenin, bundan daha üstün bulunduğunu bildiriyor. Kendi varlığından geçen, başlangıca dönen kişi şeriata uyar; temkine erer; edeb-i Muhammedî'ye riayet eder; Hz. Muhammed'in, "Gerçekten de ben kulum; kul gibi yerim, kul gibi içerim" buyurduğu gibi (Câmi; I, s. 86) kulluğunu söyler.

Huseyn b. Mansûr hakkında, 23-32. beyitlerin şerhinde gereken bilgi verilmişti.

B434. XVII. surenin 44. ayetinde, "Yedi gök ve yerle onlarda ne varsa hepsi, onu noksan sıfatlardan tenzih eder ve hiçbir şey yoktur ki ona hamdederek onu noksan sıfat-

lardan tenzih etmesin; yalnız siz onların tespih edişlerini anlayamazsınız. Şüphe yok ki o azap etmekte acele etmez, halimdir ve suçları örter" denmektedir ki beyitte bu ayete işaret vardır.

B436. XL. surenin (Mümin) 16. ayetinde, "O kavuşma günü onlar kabirlerinden çıkarlar, Allah'a karşı hiçbir şeyleri gizli kalmaz; o gün saltanat ve tedbir kimindir? Bir ve her şeye üstün Allah'ın" denmektedir. Her an bir önceki ana göre kıyamettir; çünkü bütün zerrelere varıncaya dek kâinat yeniden yaratılmaktadır. Bu bakımdan, Kıyamet-i Kübra'dan önce de içinde bulunduğumuz her an kıyamet anı sayılabilir.

B441. Hû, o demektir ve zata işarettir; zat ise ne vehme sığar, ne hayale. XXVIII. surenin (Kasas) 88. ayetinde, "Ondan başka yoktur tapacak; her şey helak olur, ancak onun zatı kalır" buyurulur; bu ayete işaret olunmaktadır.

B453-454. Hulûl ve ittihad hakkında 102. beytin şerhinde bilgi verilmişti.

B448. Kâinatın varlığı, vehimden doğan, gerçekte olmayan bir varlıktır; nitekim bundan sonraki beyitlerde aynadaki akis ve gölge ile izah ediliyor. Burada şunu tekrar edelim ki kâinatı Allah tanımak, kâinata varlık izafe etmek "Vücudiyye" mezhebidir; panteizmin bir nevidir ve bu gerçek sûfiler katında batıldır. Bu bakımdan ne kul Hak olur, ne Hak kul olur.

B461. Araz ve cevher 201. beytin izahında anlatılmıştı. Akıllar ve nefisler gibi mücerret cevherlerin varlığını kabul etmeyen ve cisimlerin arazlardan, yani başlı başına kendi varlığıyla var olan şeylerden meydana geldiğini söyleyen

filozoflar vardır ki bunlara göre aslolan cisimlerdir. Cevheri başlı başına var olan şey olarak kabul edenlere göreyse, arazlar, yani cevherle var olabilen şeyler, cevherlerle mevcut olurlar. Birinci kısımdan olan filozoflara göre renk, uzunluk, en, derinlik gibi cevherler arazlarla, cisimlerle var olabilir; ikinci kısımdan olanlara göreyse, cisimler cevherlerden meydana gelir. Fakat kâinat, daima yok olup gittiği cihetle arazlar da yok olmadadır; arazlar cevherlerle var oluyorsa, zaten yok olup giden şey, nasıl olur da kendiliğinden var olanla birleşir; o da yok olup gitmez mi? Cisimler uzunluktan, genişlikten, derinlikten, yani üç buuttan meydana gelmede; fakat bunlar da cisim olmadıkça yok. Peki, var olan şey, yok olan şeyden nasıl vücut buluyor?

Bütün bu felsefî tahlilin sonucu olarak Şebüsterî, kâinatı Tanrı varlığına nispetle yok saymakta, gerçek varlığı Tanrı'ya vermektedir.

(METİN)

Soru 8. "Yaratılmış olan hakikat yolcusuna neden vasıl olmuş derler... onun bu yol alması, bu erişmesi nasıl olur?"

***

Tanrı vuslatı, halktan ayrılmaktır... kendine yabancı olmak, Hakk'a aşina olmaktır.

Mümkün, üstündeki imkân tozunu silkti mi, vacipten başka bir şey kalmaz.

İki âlemin varlığı da bir hayale benzer. Tanrı varlığıyla var olduğundan iki cihan da yok mesabesindedir.

Tanrı'ya ulaşan da mahlûk değildir. Kâmil adam böyle bir söz söylemez.

Yokluk bu makama nasıl yol bulabilir? Rablerin rabbi olan ulu Tanrıyla toprağın ne münasebeti var?

Yokluk da ne oluyor ki Hakk'a vasıl olsun, manevî yolculukla bu makama erişsin!

Bunu bir anlasan, yok mu, hemencecik tövbeler olsun der, dediğine pişman olursun.

Sen yoksun, yokluk da daima hareketsizdir. Yok olan mümkün nasıl olur da vacibe ulaşabilir?

Hiçbir cevher, araz olmadıkça var olamaz... araz da nedir? Bir an için varlık sahasında görünen, iki zaman içinde bâki kalamayan bir şey!

Bu hususta kitaplar düzen hakîmler, cismi uzunluk, enlilik ve derinliği olan şeydir diye tarif ettiler.

Heyula nedir? Ancak ve ancak yokluktan ibaret olan, yok olan bir şey. Sonra da suret onunla var oluyor ha?

Suretin evveline evvel yoktur, fakat heyulasız olmaz... heyula da zaten yok olan bir şey!

Âlemdeki cisimler işte bu iki yoktan meydana gelmiş... onlara ait bilinen şey, ancak yokluk.

Mahiyetini bir bak da gör... esas itibariyle ne var, ne de yok!

İmkân âlemine hakikat gözüyle bak... Tanrı varlığı olmadıkça yoktan, yokluktan ibaret.

Varlık, kendi kemaliyle bütün imkân âlemine yayılmış... bu görünen suretler itibarî, görünüşe tabi.

Görünüşe tabi olan şeyler de var olamaz... sayı çok ama sayılan bir şey.

Cihanın varlığı ancak mecazî bir varlık, gerçek değil... şu âlemin işi baştan başa oyundan, düzenden ibaret.

Denizden bir buğudur çıkar. Tanrı emriyle yağmur olup ovaya yağar.

Güneşin ışığı, ta dördüncü kat gökten o ıslak toprağa vurur;

Isıtır, yine su buğu olur, tekrar yücelere çıkar, aslına erişir.

Isıya, suya toprakla hava da karıştı mı yeşil, taze, güzelim nebatlar biter.

Nebat da canlı mahlûklara gıda olur, hayvan şekline girer... derken hayvanı insan yer, tekrar bir değişikliğe düşer, hayvanken insan olur.

Şekilden şekle girerek bir nokta olur, o noktadan da yine insan meydana gelir.

Çocuk olur, gençleşir, olgunluk çağına gelir, kocar... akıl, fikir, bilgi ve tedbir sahibi olur.

Sonra pak Tanrı katından eceli takdir edilir, ölür... Temiz olan ruh temizlik âlemine, topraktan meydana gelen beden toprağa gider.

Âlemin bütün cüzleri nebata benzer... hepsi de dirilik denizinden bir katredir.

Zaman geçince yine o denize ulaşır... hepsi bu suretle aslına dönüp gider.

Bütün zahirî varlıklar asılları olan yokluğa gider... tabiat onları bu eğreti varlıkta bırakmaz.

Birlik bir denizdir ki kanlarla dolu... o denizden binlerce dalga delicesine coşup durmakta.

Bir bak hele... denizden kopan bir katre nasıl oldu da bunca şekillere büründü, bunca adla adlandı.

Buğu, bulut, yağmur, toprağın ıslaklığı... nebat, canlı mahlûkat, kâmil insan...

Hepsi de önce bir katreydi... bütün bu varlıklar, o bir katreden meydana geldi.

Akıl, nefis, gök, yıldızlar... bütün dünya, önünde de bir katreden ibarettir, sonunda da... Bunu böyle bil!

Göklerin, yıldızların da ecelleri geldi mi, bütün varlık yoklukta kaybolur gider.

Bir dalga koptu mu, bütün âlem mahvoluverir de "Sanki dün bunlar yokmuş" hakikati meydana çıkar.

İşte sana da o vakit yakınlık hasıl olur... kendini terk edersin de sevgiliye kavuşursun.

Burada kavuşmak, hayali terk etmekten ibarettir, gözünün önünden hayal kalktı mı kavuştun gitti.

Fakat mümkün, mümkün oluştan çıktı, vacipleşti deme. Ne mümkün vacip olur, ne vacip mümkün.

Manaları adam akıllı bilen, hakikati iyice anlayan kişi, böyle bir şey söylemez. Çünkü bu, hakikatlerin değişmesi demektir ki buna imkân yoktur.

Önünde binlerce oluş, binlerce surete bürünüş var... yürü, gelişini gidişini bir düşün de bak.*

İnsanın cüzî ve küllî oluşuna ait bahsi, gizli, aşikâr birer birer söyleyeceğim.

Bu beyit Kürbâlî şerhinde yoktur.

B462-500. Tanrı vuslatı, halktan ayrılmak, varlıktan benlikten, bencilikten geçmek, mümkünde vacibin eserini, kudretini... görmek, bu görüşü de oluş haline getirmektir. Gerçekte, mümkünün varlığı, iki yokluk arasında izafî bir varlıktır. İki âlemden maksat dünya-ahiret, maddemana, cisim-can, halk-emir diye anılan iki âlemdir ki ikisi de Tanrı'ya nispetle yok demektir. Çünkü madde, mananın zuhurudur: mana, yani ruh, emr, kuvvet âlemiyse, Tanrı sıfatlarının mazharıdır; bu varlık, bu mazhariyet, kendi varlığı değildir; bu bakımdan gerçekte yoktur. 466. beyitte, "rablerin rabbi" sözü, âlemlerin rabbi Allah'a racidir. Rab, her şeyi istidadına göre geliştiren, besleyen, olgunluğa götüren manasına gelir: bu bakımdan muallim ve mürebbiye de denebilir: fakat iltibası ortadan kaldırmak için İslam'da "rab" vasfı ancak Tanrı'ya verilir. 470-471. beyitlerde arazın, yani cevherle kaim olanın iki zaman içinde var olarak kalamayacağı, cisimlerin de uzunluk, enlilik ve derinlikten, yani bu üç arazdan meydana geldiği, bu yüzden de her an, bütün varlığın yokluğa aktığı anlatılmaktadır. 472-474. beyitlerde heyuladan, yani maddenin, her şekil ve sureti kabul ediş kabiliyetinden bahsedilirken, heyulanın suretsiz olamayacağı, suretsiz olarak düşünülemeyeceği, bu bakımdan suretle kaim olacağı, fakat suret olmadıkça heyulanın bir yoktan başka bir şey olmadığı, sonra da esasen yok olan şeyin sureti meydana getirdiği belirtilmekte, âlemdeki cisimlerin esasen yok olan bu iki şeyden meydana geldiğine göre hepsinin de yoktan, yokluktan ibaret olduğu anlatılmaktadır. Şebüsterî'ye göre âlemdeki varlık itibarîdir ve çokluk bir tek varlığın görünüşüdür. Bunu bir teşbihle canlandırır Şebüsterî:

Denizden bir buğudur, çıkar; derken yağmur olur, yağar. Güneşin ışığı toprağa vurur, gene buğu olur, yücelere

ağar; hararet gene onu buğu halinde göğe ağdırır; yağmur olur, yere yağar; hararetle, toprakla, havayla karışınca nebatlar biter; canlılara gıda olur. İnsan nebatı, canlıları yer; onlar insan varlığına bürünür; nutfe olur; insandan başka bir insan meydana gelir; doğar, akıl-fikir sahibi olur; eceli gelince ölür; beden gene toprağa gider; ruh berzah âlemine yücelir. Her şey aslına koşar; yokluktan gelmiştir, yokluğa gider ve bu her an böylece yürür durur.

B491-503. Bütün âlem bir vahdet manzumesidir; adeta bir denizdir; o denizden sayısız dalgalar coşar köpürür; denizse birdir. Denizden buğu olup havaya ağan katre, bulut olur; yağmur olur; nem olur; nebatın varlığına girer; canlı mahlûk olur; insan olur. Fakat bu, tekrar edelim ki "tenasuh" değildir. Tenasuhta insan ruhu ölümden sonra devre düşer ve bu batıldır; verilen örnekse insana kadar olan devirdir; insanın ölümünden sonra ruhu tekrar devre düşmez ve ahiret vardır, inkârı küfürdür.

Kâinat, örnekteki katreye benzer; bütün âlem her an gayb âleminden zahir olur, gene gayb âlemine gider. 497. beyitteki "Sanki dün yokmuş" sözü, X. surenin (Yunus) 24. ayetinden iktibastır.

Yalnız, bu izafî varlıklar vacibin mümkün oluşu değildir; yani bu suretlere bürünen Tanrı değildir; gerçekler değişemez; vacip daima vaciptir, mümkünlerse vacibin mazharlarıdır; güneşin aynaya aksedişi nasıl aynanın güneş olmasını sağlamazsa, bu mümkün olan mazharlarda vacip olan Tanrı'nın hükmünün, kudretinin... zuhuru da onların vacip olmasını icap etmez. Şebüsterî, bu sorunun cevabına ait son beyitlerde bilhassa bunu belirterek "Vahdet-i Mevcud" inancının batıl olduğunu bildirmektedir.

* * *

(METİN)

Soru 9. "Mümkünün vacibe ulaşması ne demek... yakınlık, uzaklık, bu yakınlıkta, bu kavuşmada ileri gidiş, geri kalış nedir?"

Bunları artıksız, eksiksiz benden duy... sen ona yakınlığından dolayı ondan uzak düşmüşsün, çok yakınsın, adeta osun da onu göremiyor, kendini ondan uzak sanıyorsun.

505 Varlık yokluk âleminde zuhur etti de yakınlık, uzaklık, ileride bulunuş, geri kalış o yüzden meydana geldi.

Yakın ona derler ki ona varlık nuru saçıldı... uzak da varlıktan uzak kalan yokluktur.

Tanrı sana nuruyla tecelli etse, seni mevhûm varlığından kurtarırdı.

Bu vardan, yoktan eline ne geçti ki? Bundan kâh korkuya düşmektesin, kâh ricaya.

Tanrı'yı tanıyan ondan korkmaz ki... çocuk ancak kendi gölgesinden korkup durur.

510 Yola koyuldunsa korku kalmadı; zaten arabaya binmiş olan kamçı istemez.

Bedenin de varlıktan tertemiz, canın da... artık cehennem ateşinden ne korkun var?

Halis altın ateşten büsbütün parlar... içinde başka bir şey, bir pislik olmadıktan sonra neyi yakacak ki*

Bu beyit Kürbâlî şerhinde yok.

Önünde senden başka bir şey yok, ama mevhûm varlığından kork, çekin!

Kendine, kendi varlığına tutuldun mu, bütün âlem baştan başa sana hicap kesilir.

Sen varlık dairesinin en aşağısındaki cüzüsün... sen birlik noktasının tam karşısındasın.

Âlemdeki bütün varlıklar sende zuhur etmiştir de onun için şeytana dönmüşsün, "Benim gibi kim var ki?" dersin.

Onun için "Ben dilediğimi yaparım... bedenim bir binek atı, ben de üstündeki atlıyım...

Bedenin dizginini canımın eline verdiler de o yüzden bana bütün teklifleri yüklediler" demektesin.

Bilmezsin ki bu yol ateşe tapanların yoludur... bütün bu afet, bütün bu uğursuzluk, varlıktan meydana gelir.

A bilgisiz adam, esasen yok olan kişide hangi ihtiyâr olabilir?

Varlığın tamamiyle yoktan, yokluktan ibaretken ihtiyârım nerde diye düşünmüyorsun bile.

Birisinin varlığı kendinden olmazsa, o adam kendiliğinden iyi, yahut kendiliğinden kötü de olmaz.

Bütün âlemde kimi gördün ki bir an olsun dertsiz, kedersiz zevke, neşeye sahip olsun?

Kimin bütün umdukları çıktı... kim ebedî olarak kemale sahip oldu, zevale erişmedi?

Mertebeler bâkidir ama o mertebelere ehil olanlar Tanrı emrindedir, galip olan da yalnız Tanrı'dır.

Her yerde tesir eden bil ki Tanrı'dır. Haddinden dışarıya ayak atma.

Bu kader nedir, ihtiyârım var mı ki diye bir kendine danış, bir haline bak da, ihtiyâr davasına girişen kimdir, anla.

Peygamber, cebirden başka bir yola gidene, Mecûsîye benzer buyurdu.

Mecûsîler, nasıl bir Yezdan, bir de Ehremen vardır derlerse, o ahmak bilgisiz de biz ve ben der; benlik, varlık davasına kalkışır.

İşleri biz yapıyoruz demek mecazîdir; esasen bu nispetler oyuncaktan, asılsız şeylerden ibaret.

Sen yokken yapacağın şeyleri yarattılar da seni bir iş için seçtiler, bu dünyaya getirdiler.

Her şeyi yerli yerinde yaratan Hak, kudretiyle ve sebepsiz olarak her şeyi takdir etti; bilgisiyle, dilediği gibi takdir eyledi.

Canı, bedeni yaratmadan önce herkesin gideceği yolu çizdi, yapacağı işi düzdü.

Birisi yedi yüz bin yıl kullukta bulundu; sonunda onun boynuna lanet halkasını geçirdi.

Öbürü suç işlemek yüzünden ışıklandı, arındı; tevbe edince de seçilme ışığını gördü.

Bundan daha şaşılacak şey de şu: Bu, buyruğu terk ediş yüzünden Hakk'ın lütuflarını elde etti; rahmete nail oldu; suçu örtüldü, bağışlandı;

Öbürüyse, yapmaması buyurulan şey yüzünden lanetlik oldu. Senin işin ne de hoştur; ne de sebebe bağlanmaz, soruya gelmez, hikmeti anlaşılmaz iştir.

Ululuk tapısı nelikle, nitelikle anlatılacak işlerin tapısı değildir; ilahî işler kıyaslara sığmaz, akılla bilinmez.

A ehil olmayan, ezelde ne oldu da bu Muhammed oldu, öbürü Ebu Cehil kesildi?

Tanrı'ya karşı neden, niçin diyen kişi, ona karşı müşrik gibi, layık olmayan, söylenmesi gerekmeyen sözü söylemiştir.

Neden, niçin diye sormak, ancak Tanrı'ya yaraşır; kulun itirazı kulluk ölçüsüne sığmaz.

Tanrılık tümden ululuktur; sebep Tanrı işlerine eklenemez; bundan yücedir o.

Tanrılığa yakışan, lütufta bulunmaktır; kahretmektir; ama kulluk yokluktur, her şeyi ondan bilmektir.

İnsanın keramet göstermesi kendi elinde değildir; bu, insanın nasibi olamaz; dileğiyle meydana gelemez.

İnsanın hiçbir şeyi, hiçbir işi kendinden olmadığı halde, yine de Tanrı ondan iyi, kötü yaptığı şeyleri sorar.

İnsanın hiçbir ihtiyârı, hiçbir iradesi yoktur, emredileni yapmaya memurdur. Ne de yoksul kuldur insan... ancak Tanrı takdirini yapmaya mecbur bir ihtiyâr sahibi.

Bu zulüm değildir... bilginin, adaletin ta kendisidir. Bu cevir değildir... lütfun, ihsanın ta kendisidir.

Seni kendi zatınla tarif ettiler (sana mecazî bir varlık verdiler de) o sebeple şeriat hükümlerini yapmaya memur oldun.

(Yokluğunu bilip) Tanrı teklifinden aciz oldun mu, tamamiyle ortadan kalkarsın.

Tamamiyle kendinden kurtulur, Hak'la gani olur, Hak'la Hak olursun a derviş.

Canım yavrum, yürü... tenini Tanrı kazasına teslim et. Tanrı takdirlerine razı ol.

B504-505. Uzaklık, yakınlık, ileriye gidiş, geride kalış, hep bedene ait nisbî, itibarî vasıflardır. Kur'ân-ı Kerîm'de, L. surenin (Kâf) 16. ayetinde, "Biz ona, şahdamarından yakınız" buyurulmakta, LVII. surenin (Hadîd) 4. ayetinde "Siz nerde olursanız olun. O sizinledir..." denmekte, daha birçok ayetlerde bu meal geçmektedir. Mekân ve zamandan münezzeh olan bu yakınlık, bu beraberlik ilmîdir; fakat vahdetin kesrette zuhuru, bizde bir azlık, çokluk, yakınlık, uzaklık mefhumu belirtmiştir.

B507-508. Hadiste, "Hikmetin başı Allah korkusudur" denmiştir (Câmi; II, s. 17). Gerçekten inanan kişi, yaradanının her halde, her kârda yaptığını, hatta düşüncesinden geçeni bildiğine inanmışsa, bütün kötülüklerden çekinmek lüzumunu duyar; insana bu inançtan daha yakın bir murakabeci bulunamaz, inananın korkuyla ümit arasında bulunmasına dair birçok kaberler vardır. Fakat aynı zamanda II. surenin 38. ve 112. ayetlerinde inanan ve Tanrı'ya tertemiz bir halde yönelen kişilere korku ve hüzün olmadığı, 262. ayetinde mallarını Allah yolunda harcayanların, ihsanda bulunduklarına minnet yüklemeyenlerin korku ve hüzünden emin oldukları bildirilmekte, 277. ayette inanan, iyi işler işleyenlere, namaz kılanlara, zekât verenlere aynı müjde var; daha birçok ayetlerde Allah dostlarına korku ve hüzün olmadığı bildirilmektedir. Bütün bu ayetlerden inanan için böyle bir makam ve mertebenin bulunduğu da anlaşılıyor.

B509. XIX. surenin (Meryem) 71. ayetinde, "Sizden bir kişi bile yoktur ki oraya uğramasın" buyurularak herkesin cehennemi göreceği, oraya uğrayacağı bildirilmekte, bundan sonraki ayette de, "Sonra çekinenleri kurtarı-

rız; zalimleriyse diz çökmüş bir halde bırakırız orada" denmektedir. Bu ayetten herkesin bir kere cehenneme uğrayacağını, fakat müminlere zarar vermeyeceğini, kâfirlerin orada kalacaklarını söyleyenler, müminlerin cehenneme uğrayacaklarını, fakat girmeyeceklerini söyleyenler ve ayeti bu tarzda manalandıranlar da vardır (Mecma; VI, s. 524-526). Sıratın cehennem üstünde bulunduğunu ve cennete bu köprü geçilerek girileceğini, ayetin buna delalet ettiğini söyleyenler de olmuştur. Hadiste inanan Sırat'tan geçerken, cehennemin, geç ey mümin, nurun ateşimi söndürdü diyeceği bildirilmiştir ki Mevlânâ "Mesnevî"nin II. cildinde "Hz. Resûl'ün hastaya dua öğretmesi" bölümünde, "İnananlar, haşir günü ey melek derler, cehennem hepimizin geçeceği bir yol değil miydi? Mümin olsun, kâfir olsun, herkesin oradan geçmesi gerekmiyor muydu? Oysa biz bu yolda ne duman gördük, ne ateş. İşte buracıkta cennet, o esenlik yurdu; peki, o aşağılık uğrak nerdeydi? Bunun üzerine melek, filan yerde der, geçerken yemyeşil bir bahçe görmüştünüz ya; işte cehennem, o çetin azap yeri orasıydı; fakat size bağ-bahçe oldu; ağaçlık bir yer kesildi. Değil mi ki siz, bu cehennem huylu nefsi, fitneler koparan bu ululuk ateşini çalışıp çabaladınız, arıttınız; Tanrı uğruna o ateşi söndürdünüz; bilgisizlik karanlığı sizin yüzünüzden bilgi haline geldi..." beyitleriyle anlatır (c. II; s. 388-389; beyit 259 ve devamı. Yukarıdaki hadis için Câmi; I, s. 111'e bkz.).

B517-520. İrade ve ihtiyâr için 107. beytin izahına bakınız. Yalnız burada bir şeye dokunmak lüzumunu duyuyoruz:

Şebüsterî, irade ve ihtiyâr davasında bulunanların yolunu ateşe tapanların yolu olarak bildiriyor. "Kaderiyye bu ümmetin Mecûsîleridir; hastalanırlarsa hal-hatır sormak için ziyaretlerine, ölürlerse cenazelerine gitmeyin" mealindeki

hadis ve Kaderiyye hakkındaki diğer hadisler, hem Ehlibeyt, hem Sahabe yoluyla gelmiştir (Câmi; II, s. 74; Sefîne; II, s. 409-410). Ehlisünnet, kadere inanmayanlara, yani kulda mutlak bir irade ve ihtiyâr olduğuna, emir ve nehiylerin tahyirî bulunduğuna inananlara Kaderî, yollarına "Kaderiyye" demiştir. Mutezile'yse, asıl kadere inananlar, yani hayır ve şerrin Allah'ın takdiriyle yapıldığı kanaatini güdenler Kaderîdirler; bir şeyi reddedenler, o şeye mensup sayılmazlar; kabul edenler o şeye nispet edilirler demişlerdir.

B534. Yedi yüz bin yıl kulluk eden Şeytan'dır; suç işlemek yüzünden lütuflar elde ettiğini söylediği zatsa Âdem Peygamber'dir. 17. beytin şerhinde anlatıldığı gibi peygamberler masumdurlar; ismet peygamberlerin vasıflarındandır. XX. surenin 121. ayetinde Âdem'le Havvâ'nın yememeleri buyurulan ağaçtan yedikleri anlatılırken, "İkisi de o ağacın meyvesinden yediler de edep yerlerini gördüler ve cennetteki ağaçların yapraklarıyla edep yerlerini örtmeye koyuldular ve Âdem rabbinin emrine karşı geldi de umduğundan mahrum oldu" buyurulmaktadır. Mahrum olduğu şey, bundan bir önceki ayette, "ebedîlik ve zeval bulmayacak devlet" diye geçmektedir. Bu bakımdan Âdem suç işlememiştir; esasen o cennette kalmak için değil, yeryüzünde Tanrı halifesi olmak üzere yaratılmıştır (II, 30). Sûfîyye, bu nehye nehy-i tergibî demişlerdir.

B536. Beyitte XXI. surenin (Enbiya) 23. ayetine işaret edilmektedir ki bu ayette "yaptığından sorulmaz, onlardır sorumlu olanlar" buyurulmaktadır.

B539. Ebu Cehl'in asıl adı, Ebu Hakem Amr b. Hişâm'dır. Hz. Muhammed'e şiddetle karşı durmuş, hicretin ikinci yılında Bedir savaşında öldürülmüştür. Hz. Peygamber tarafından hakkında, "Bu ümmetin Firavun'u" buyurulmuştu.

B544. Keramet. Yücelik, yükseklik anlamlarına gelen bu söz, terim olarak erenlerden zuhur eden olağanüstü şeylere denir. Peygamberden zuhur ederse "mucize", erenlerden zuhur ederse "keramet" dendiği gibi, bazı da hiç umulmadık, şeriata uymayan kişiden, yahut kâfirden zuhur ederse "istidrac" denir. Keramet sözü, XVII. surenin, "Velekad kerremna - Ant olsun ki biz Âdemoğullarını üstün ettik" diye başlayan ayetten alınmıştır. İstidrac, yavaş yavaş yaklaştırmak anlamına gelir ve VII. surenin "Delillerimizi yalanlayanlara gelince: Biz onları yavaş yavaş, hiç anlamayacakları noktalardan helake yaklaştırır dururuz" mealindeki 182. ayetiyle, LXVIII. surenin (Kalem), "Artık sen bu sözü yalanlayanı bırak bana; biz onları yavaş yavaş, hiç bilmedikleri yerden cehenneme çeker dururuz" ayetinden alınmadır (44). Bu adın verilmesinin sebebi de kendilerinden zuhur eden şeylere, kendilerine verilen fırsata, her hususta başarı sağlamalarına dayanarak tuttukları yolun doğru olduğunu sanmaları, kendilerini büyük görmeleri, azgınlıklarını artırmaları, halkı kandırıp azdırmaları yüzünden gittikçe kötülüklerinin çoğalması, azaba hak kazanmalarının gittikçe fazlalaşmasıdır.

Sûfîler, kerameti ikiye ayırırlar: Kevnî, ilmî. Kevnî keramet, yukarda söylediğimiz olağanüstü şeylerdir; bir an içinde olur, geçer. İlmî keramet, bilgisiyle birisini yola getirmek, yazdığı bir kitapla müşkülleri halletmektir. Doğru yola getirdiği kişiden irşad teselsül eder; yazdığı kitaptan zaman geçtikçe herkes faydalanır durur. Şeriatta buna "Sadaka-i cariyye", yani devam eden sadaka denir. Hz. Muhammed, "Biriniz öldü mü, ameli kesilir, biter; ancak üç ameli kalır; onlarla boyuna ecre, mükâfata nail olur: Devam edip duran sadaka, yahut faydalanılan bilgi, yahut da onun için dua eden temiz evlat" buyurmuştur (Câmi; I, s. 29). Carî sadaka, köprü, çeşme, mektep, hastahane, cami gibi insanların boyuna faydalandığı bir ha-

yırdır. Faydalanılan bilgi, "Bilgiyi yazın da yitirmeyin" hadisiyle (aynı; II, s. 73) bildirildiği gibi yazılan, tedvin edilen, bir kitap haline getirilen bilgidir; bununla da insanlar boyuna faydalanırlar. Temiz evlat da insanı hayırla andırır. İlmî keramet sonsuzdur, ebedîdir. Kevnî keramet bir zamana münhasırdır. Nitekim mucizelerden de bâki kalan Kur'ân-ı Kerîmdir.

Sûfîlerin gerçekleri, kevnî keramet insana varlık, benlik verdiği için "hayz-ı rical – erkeklerin hayız görmesi" demişlerdir.

B549. Bu beyitlerde, II. surenin 30. ayetine işaret edilmekte, tekliften aczini bilenin varlığından çıkacağı, Hak'la ganî olacağı anlatılmaktadır. Tekliften aciz, emir ve nehiyleri terk etmek değildir; her hususta aczini tanıyıp itaati Tanrı başarısı, lütfu saymaktır; yoksa kuldan teklif aklı başında oldukça kalkmaz. XV. surenin (Hicr) son ayeti olan 99. ayetinde, "Yakın gelip çatıncaya dek Rabbine ibadet et" buyurulmaktadır. Bu ayetteki "yakın", cumhurun ittifakıyla ölümdür (Mecma; VI, s. 347). Nitekim LXXIV. surenin (Müddessir) 40-49. ayetlerinde de "yakın" aynı manayadır.

(METİN)

Soru 10. "Hangi denizdir, nasıl denizdir o deniz ki kıyısı sözdür; dibinden nasıl bir inci çıkar?"

***

Varlık bir denizdir, söz de kıyısı. O denizin sedefi harf, incileri gönüldeki bilgi.

Her dalgası rivayetlerden, Tanrı buyruklarından, peygamber sözlerinden binlerce iri taneli ve değerli inciler çıkarır.

Her an o denizden binlerce dalga kopar da yine bir dalgası eksilmez.

555 Bilgi o ulu denizden meydana gelir, bilgi incisinin sedefi de sestir, harftir.

Manaların bu makama tenezzül edince birer surete bürünmeleri zaruridir.

Nisan ayında duydum ki sedef denizin dibinden denizin yüzüne çıkar;

Denizin dibinden çıkar da denizin üstünde ağzını açar durur.

Denizden de bir buğu çıkar, sonra yine Tanrı emriyle (su olup) denize yağar.

560 Sedefin ağzına o nisan yağmurunun birkaç katresi düşer. Sedef ağzına yüzlerce düğüm vurur, ağzını sımsıkı yumar;

Gönlü dolu olarak denizin dibine kadar dalar... içindeki yağmur katresi bir inci olur.

Dalgıç denizin dibine dalıp o sedefi çıkarır, içindeki değerli inciyi elde eder.

Senin bedenin de kıyıdır, varlık denize benzer; denizin buğusu feyizdir, yağmur da Tanrı adlarının bilgisi.

Akıl o çok büyük denizin dalgıcıdır, çıkınında yüzlerce inci var.

Gönül bilgiye bir kab mesabesindedir... gönüldeki bilginin sedefi de harfle sestir.

Nefes, çakıp parlayan şimşek gibi o harfleri sürüp götürür... o harfler dinleyen kişinin kulağına varır.

Sedefi kır da iri ve değerli inciyi çıkar... kabuğu at da o güzelim içi al.

Lügat, türemeyle, nahiv ve sarfla beraber hep harfin etrafında dönüp dolaşır.

Bütün ömrünü bunlar uğruna harceden, nazenin ömrünü hep saçma şeyler uğruna harcetmiş demektir.

Evet... kabuk olmadıkça iç, olmaz, kemale gelmez... din bilgisi zahir bilgisinin içidir.

Canım kardeşim, öğüdümü dinle de yürü, canla, gönülle din bilgisine çalış.

Bu bilgiyi bilen, iki dünyada da ululuk bulmuştur... küçük olsa bile o bilgi yüzünden ululuk, yücelik elde etmiştir.

Halle, zevkle edilen amel, dedikodudan ibaret olan zahir bilgisinden çok iyidir;

Fakat sudan, topraktan meydana gelmiş bir şey olan amel, gönül işi olan bilgiye benzemez ki.

Dikkat et de bak, cisimle can arasında ne fark var? Bunu batı saysan öbürü doğuya benzer.

Ibadetlerin zahir bilgisine nazaran ne derecede olduğuna bak da, hal bilgisinin zahir bilgisine nispetle ne derecede bulunduğunu anla.

Dünyaya meyleden bilgi, bilgi değildir... o bilginin sureti vardır ama manası yoktur ki.

Bilgi asla dünya hırsıyla bir araya gelmez. Melek istiyorsan kendinden köpeği uzaklaştır.

Din bilgileri melek huylarından meydana gelir... köpek tabiatlı gönüle gelmez.

Mustafa'nın sözü bundan ibaret... adamakıllı dinle; elbette böyledir ya.

Ev içinde resim varsa o eve çaresiz melek giremez.

Yürü... gönül levhini arıt da evine melek girsin, konak edinsin.

Ondan sonra da melekten miras bilgisini elde et, ahiret için ekin ek.

Tanrı kitabını kendi nefsinden ve âlemden oku... bütün güzel ve esaslı huylarla bezen.

Güzel ve iyi huyların aslı olan huylar adalet, sonra hikmet, iffet ve yiğitliktir.

Hakîm oluş, işte güçte ve sözde doğru olmaktan ibarettir. Bu dört huyla huylanan kişinin

Canı da hikmeti duymuş, bilmiştir, gönlü de. Bir şeyin ne üstüne düşüp uzun uzun düşünür; ne aldırış etmeyip boşlar.

Şehvetini namuslulukla örter... şehvete fazla düşkün oluş da şehvetten kesilme gibi kendisinden uzaklaşır.

Yiğit olur, alçaklanmadan da arıdır, ululanmadan da... kendisinde korku da yoktur, kızgınlık da.

Yolu, yordamı adalet oldu mu, zulmü yoktur, huyu güzelleşir.

Bütün iyi huyları ortadır... bir huyda ne ileri gider, ne geri kalır.

Her şeyde ortayı gözetme dosdoğru Sırat'a benzer... iki tarafı da sanki cehennemin ta dibi.

O yol incelikte kıla benzer... eğilerek geçilmesine imkân yok. Keskinlikte kılıca benzer, üstünde fazla durmaya gelmez.

Adaletin bir zıddı vardır, öbürlerinin iki. Bu suretle bu dört huyun yedi zıddı var.

Her sayıda bir sır gizlidir. Bu yüzden cehennem kapıları yedidir.

Şöyle ki zulüm ettin mi cehennem hazır... adaletin yeri de daima cennet.

Adaletin karşılığı nurdur, rahmettir... zulmün layığı da lanet ve zulmet!

İyilik adaletle zuhur eder... adalet, bedene en ileride, en üstün kemaldir.

Birçok şeyler bir araya geldi de bir şeye döndü, bir şey haline geldi mi, cüzlerin birbirlerinden ayrılma hassası da kalmaz;

Basit bir şeye benzerler. Bu cüz ile şu cüz birbirine ulaşır, birleşir.

Fakat ruhla bedenin birleşmesi, bedeni meydana getiren cüzlerin birleşmesine benzemez. Çünkü ruhta cisim vasıfları yoktur.

Su ve toprak, yani beden, tamamiyle temiz bir hale geldi, kabiliyet kazandı mı, Hak'tan ona izafî bir ruh geliverir.

Bedenin cüzleri (olan toprak, su, yel ve ateş) müsavi ve münasip bir halde birbirine karışınca, meydana gelen o bedene can âleminin ışığı vurur.

Can âlemi ışığının bu vuruşu, güneşin yeryüzüne vuruşuna benzer.

Güneş, dördüncü kat gökte olmakla beraber ışığı yeryüzünü tedbir eden, yeryüzüne hayat ve feyiz veren bir nurdur.

Unsurların tabiatları güneşte yoktur... yıldızlar, esas bakımından ne sıcaktır, ne soğuk, ne kurudur, ne yaş.

Unsurların kuru ve yaş oluşu... ak, kızıl, yeşil, al ve sarı renklerde bulunuşu, hep güneşin tesirindendir.

Unsurlar âleminde güneşin hükmü, adil bir padişahın hükmü gibi yürür. Fakat güneşin ışığı unsurlara girmiştir de denemez, onlardan hariçtir de denemez.

Unsurlar, münasip ve müsavi bir halde birleşince bir güzellik kazanır, "Nefs-i natıka" da bu güzelliğe âşık oldu.

Araya dinî bir nikâhtır düştü. Nefs-i küllî de insana bütün âlemi mehr olarak verdi.

Fesahat, bilgiler, söz söyleme, güzel huylar ve güzellik... hep bedenle Nefs-i natıkanın birleşmesinden meydana geldi.

Alım da eşsiz, örneksiz bir âlemden hiçbir şeye aldırış etmez bir rint gibi çıkageldi.

Güzellik şehrine bayrak dikti... bütün âlemin düzenini bozdu, cihanı birbirine kattı.

Kâh güzellik atına biner, salınır... kâh sözle keskin ve parlak bir kılıca benzer.

İnsanda oldu mu alım derler, sözde oldu mu fasihlik.

Veli olsun, padişah olsun... derviş olsun, peygamber olsun... herkes onun hükmü altında.

Güzelllerin yüzünde ne sır vardır... bu yalnız güzellik değil, söyle... nedir o sır?

Tanrı'dan başka kimsecikler gönül çekemez... Tanrılıkta Tanrı'ya ortaklık olamaz.

Şehvet nereden insanların gönlünü çekecek? Hak bazı bazı batıl suretinde de görünüp durur... işte o kadar.

Her yerde tesir edeni, iş başaranı Hak bil. Haddinden dışarıya ayak atma.

Hak, Hak libasıyla zuhur etti mi, o zuhuru Hak dini bil; batıl suretinde zuhur edince de Şeytan işi.

***

B562-569. Bu beyitlerde kıyısı söz olan denizden bahsetmektedir. Bu denizin kıyısı söz, sedefi harfler, incileri de gönüldeki bilgilerdir. Deniz dalgalandıkça o dalgalarla Tanrı buyrukları, hadisler, binlerce güzelim inciler kıyıya vurmada, bu manalar harflerin sedefleriyle dökülüp saçılmada. Her solukta binlerce dalga coşup kabarmakta, fakat gene de o denizden bir katre bile eksilmemekte.

Şebüsterî, varlığın bir zuhuru olan insan bedenini de deniz kıyısına benzetiyor. Varlık bir deniz, buğusu da feyiz. O buğu, Tanrı adlarının bilgisi yağmuru halinde gönüllere yağmada. Gönüllerdeki bilginin sedefi de harfler ve ses. Nefes, bir şimşek gibi çakıp o harfleri dinleyenlerin kulaklarına iletiyor. Sedefin içinde mana incileri var. Lügat, söz üretimi, nahiv ve sarf, hep harflerin çevresinde dönüp dolaşmada. Kabuk olmayınca meyve olmaz; meyveyi koruyan, olduran kabuktur. Dış bilgiler de iç bilgilerin kabuğu. İç bilgileri dış bilgileriyle, hakikat şeriatla korunuyor.

B570-579. Bu beyitlerde hal ile elde edilen bilgiyle sözle elde edilen bilgiyi, yani irfanla ilmi karşılaştırıyor. İrfan manevî âleme ait olup Tanrı vergisidir; ilim de anlayışa tabidir ve bu yüzden Tanrı lütfuyla elde edilir, fakat daha ziyade dünyaya aittir, irfan manaya, ilim maddeye yönelir; adeta canla beden gibi. Can doğuya benzer, ondan gerçeklik güneşi doğar ve bu güneş hiç batmaz. Bedense batıya benzer, orada mana güneşi batar. Dünyaya ait bilgi gerçek bilgi sayılmaz; sureti vardır da manası yoktur. Hz. Peygamber bu çeşit bilgi hakkında, "Allahım, sana sığınırım korkmayan, alçalmayan gönülden; duyulmayan, kabul edilmeyen duadan; doymayan nefisten; fayda vermeyen bilgiden. Bu dördünden de sana sığınırım" buyurmuştur (Câmi; I, s. 47).

B580-581. Hz. Peygamber "Melek, içinde köpek ve resim bulunan eve girmez buyurmuştur (aynı; s. 188). Köpek İmamiyye ve Şâfiiyyeye göre pistir, derisi de debagat kabul etmez. Resim hususunda ihtilaf vardır; haram olan, gölgesi düşen insan suretidir demişlerdir. Lâhicî, "Dünya leştir, onu dileyenler de köpeklerdir" hadisine dayanarak köpekten maksat dünya sevgisidir, resimden maksat da Tanrı'ya raci olmayan vesveseler, dileklerdir, evden maksat da gönüldür diyor. Dünya için 166-167. beyitlerin şerhine bkz.

B584. Beyitten itibaren hikmet üzerinde durmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de hikmet, on yerde kitapla beraber ve kitaptan sonra zikredilmiştir. Hikmet, sünnet, dini tanımak, fıkıh, yani din hukuku, Kur'ân bilgisi, sözde ve işte doğruyu buluş, anlayış olarak tefsir edilmiştir. IV. surenin (Nisâ) 54. ayetinde İbrahim soyuna kitap ve hikmet verildiği bildirilir; burada hikmet nübüvvet, yani peygamberlik olarak tefsir edilmiştir; 113. ayetinde Hz. Muhammed'e kitap ve hikmet verildiği bildirilir. Buradaki hikmet Kur'ân, peygamberlik ve sünnet olarak tefsir edilir. V. surenin (Mâide) 110. ayetinde İsa Peygamber'e kitap ve hikmet verildiği beyan buyurulmaktadır ki buradaki hikmet, bilgi, şeriat diye tefsir edilmiştir. LXII. surenin (Cum'a) 2. ayetinde, Hz. Muhammed'in, ümmetine kitap ve hikmet belletiği bildirilir ki burada da hikmet Kur'ân, sünnet, şeriat hükümleri ve bu hususlardaki bilgidir. İki yerde saltanat, tasarruf ve tedbirle geçer. II. surenin 269. ayetinde, Allah'ın dilediğine hikmet vereceği ve hikmet verilirse, birçok hayır verilmiş olacağı beyan edilir. Bu ayetteki hikmet Kur'ân bilgisi, sözde ve işte doğruyu buluş, din bilgisi, fıkıh, Tanrı korkusu anlamlarına gelmektedir. XVI. surenin (Nahl) 125. ayetinde, Hz. Peygamber'e halkı hikmetle, güzel öğütle çağırması, güzel bir tarzda münakaşa ve mübahasede bulunması buyurulmaktadır. Bu ayetteki hikmet, yapıla-

cak işlerin güzel ve çirkinini, düzgün ve bozgununu bilip tanımak, işlerde ve sözlerde gerçeği ve isabetli olanı yapmak anlamındadır. Ayrıca altı yerde daha hikmet geçer ki gene aynı manalara gelir.

Hz. Peygamber, "Hikmet, müminin yitik malıdır" (Künûz; II, s. 49), "Hangi kaptan çıkarsa çıksın, iyi-kötü, kimde bulunursa bulunsun hikmeti almaya bak" buyurmuştur (aynı; s. 51). "Hikmet şerefi artırır; hikmet sahibi, kul bile olsa padişahlarla oturur kalkar" (Câmi; I, s. 127) ve "Ben hikmetin şehriyim. Ali kapısıdır" hadisleri de Hz. Peygamber'den rivayet edilmiştir (Künûz; I, s. 112).

Şebüsterî hikmeti, bilgi, anlayış, sözde ve işte gerçeği buluş olarak tefsir etmekte, 591. beyitte de her işin ortasını seçmek tarzında anlatmaktadır. Lâhicî, Şebüsterî'nin yedi cehennemden bahsettiğini, sekiz cenneti bildirmediğini kaydederek tevillerde bulunuyor; fakat bizce bunlar indîdir; onun için bahsetmeye lüzum görmüyoruz.

B599. Beyitten itibaren ruhun birçok şeylerin birleşerek bir şey olması tarzında bedenle birleşmediği, fakat bedenden ayrı da sayılamayacağı bildirilmektedir. Ruhun bedene taalluku, güneş ışığının yere vurması gibidir. Bedene karışsaydı, bedenle birleşip bir şey olsaydı, bedenle beraber ruhun da yok olması icap ederdi. Bedene ruhun taalluku küllî ruhun aksidir. Unsurlardan su yaşlığa, yel soğukluğa, toprak kuruluğa, ateş sıcaklığa sahiptir; bu dört tabiat güneşte yoktur ama unsurlar bu tabiatları güneşin yüzünden kazanırlar; nitekim madde âlemindeki çeşitli renkler de güneşin tesiriyle meydana gelir. Unsurlar hayata kabiliyet kazanınca Nefs-i küllî denen Nefs-i natıka, yani ruh, bedene ışık verir. Bu adeta manevî bir nikâhtır, nikâh parası da bütün âlemdir; bütün âlemin tasarrufudur. Böylece madde bakımından unsurlara ait olan insanda bu mana yüzünden söz söylemek, bilgi sahibi ol-

mak, iyi huylar ve sonsuz kabiliyetler meydana gelir; derken alım (cazibe) da, hiçbir şeye aldırmaz bir rint gibi baş gösterir. Alım, insanda "güzellik" diye anılır, sözde "fasahat" adını alır. Bu da Tanrı güzelliğinin bir aksidir, ama bazı kere adamı sınırdan da çıkarabilir, ancak Tanrı'ya sığınan bundan kurtulur.

(METİN)

Soru 11. "Külden daha fazla olan cüz hangi cüzdür... o cüzü aramanın, bulmanın yolu nedir?"

***

Bil ki varlık külden daha fazla olan cüzdür, var olan küldür. Bu her şeyin aksinedir.

Var olanların çokluğu zahirîdir. Hakikatteyse hepsi birdir.

Küllün, yani var olan şeylerin varlığı çokluktan göründü. Kül cüzün, yani varlığın hakikatini çoklukla örter.

Kül, yani var olanlar, görünüşte çok olduğundan sayı ve miktar bakımından kendi cüzü olan varlıktan azdır.

Vacip olan Mutlak Varlık, var olan şeyin cüzü değil mi? Var olan şeyler ona tabi değil mi.

Küllün, yani var olanların hakikatte bir varlığı yok ki. Var olan varlığın hakikatine arız olan bir şey.

Küllün varlığı tek bir hakikatin çoklukla zuhurundan ibaret. Çok olan şey çokluktan görünmekte.

Kül, yani var olan, birçok şeylerin bir araya gelmesinden peyda olan bir arazdır. Arazsa zaten yokluğa koşuyor.

Küllün, yani var olan şeyin cüzleri yok oldu mu, kendisi de derhal imkân sahasından çekilir, yok olur.

Âlem bir küldür ve bir göz açıp yumuncaya kadar hemencecik yok olur, iki zaman içinde bâki kalmaz.

Yine göz açıp yumuncaya kadar tekrar bir âlem var olur. Her lahza bir yer, bir gök yok olmakta ve yokluktan varlığa gelmektedir.

Her an yeniden yaratılmaktadır, gençtir... her an yok olmaktadır, kocamıştır... âlemde her an bir haşir vardır, bir neşir vardır.

Âlemde hiçbir şey iki an içinde bâki değildir. Her şey, öldüğü anda yeniden doğmaktadır.

Fakat kopacak olan büyük kıyamet bu değildir. Çünkü bu amel bakımındandır, o ceza bakımından.

Onunla bunun arasında nice fark var... dikkat et de bilgisizliğe uğrama.

Gözünü aç da tafsil ile icmalin farkına bak... saat, gün, ay, yıl... hepsi zaman ama birbirinin aynı değil.

Burada söylenen sözlerle yapılan işlerin hepsi de mahşer gününde ortaya çıkar.

Orada hatıra gelen, gönülden geçen şeylerin hepsi görünür. "Yevme tübleserair"i okusana.

Bunu anlamak istersen bak bir kere... sende de dirilmek ve ölmek var.

Âlemde yüce, aşağı... ne varsa örneği senin bedeninde, senin canında.

Âlem de senin gibi muayyen bir şahıs. Sen ona can kesilmişsin, o sana ten kesilmiş.

Insanın üç türlü ölümü vardır: Birincisi zatı itibariyle her lahza ölüp durmasıdır.

İkinci ölümü, dileyerek, isteyerek ölmesi, üçüncüsü de eceli gelince ister istemez ölmesidir.

Ölümle dirim, birbirinin zıddı olduğundan üç ölüme karşılık üç de dirim vardır.

Âlem dileyerek isteyerek ölmez. Bu ölüm, bütün âlem içinde yalnız sana mahsustur.

Fakat cihan da her an değişip durur ve her yok oluştan sonra derhal evvelki gibi var olur.

Mahşerde neler olacaksa sende de onların örnekleri görünür, benzerleri olur.

Bedenin yere benzer, baş da göğe. Duyguların yıldızlardır, ruhun güneş.

Sert kemiklerin dağlara benzer, kılların nebatlarındır; ellerin, ayakların ağaç.

Kıyamette yeryüzü nasıl titrerse, senin bedenin de ölüm çağında nedametten tir tir titrer.

Beynin perişan olur, canın kararır, duyguların yıldızlar gibi nursuz, fersiz bir hale gelir.

Kıllarının dibindeki deliklerin her biri terden bir deniz kesilir... sen de o denizde elsiz, ayaksız gark olursun.

Ey yoksul adam, can çekişmeden kemiklerin boyanmış yüne döner, dağılır, perişan olur.

Ayakların dolaşır... bütün çiftler çiftinden ayrılır, tek kalır.

Can bedeninden tamamiyle çıktı mı, yeryüzüne benzeyen bedenin dümdüz kalakalır... Artık onda ne bir çıkıntı görürsün, ne bir girinti!

İşte âlemin hali de bu çeşit olur, ölüm çağında kendinde gördüğün haller onda da zuhur eder.

Varlık Hakk'ındır, ondan başka her şey fanidir. Kur'ân bunu anlatmaktadır.

"Küllü men aleyhâ fân" bunu bildirdiği gibi "Le fî halkın cedîd" ayeti de apaçık anlattı.

İki cihanın da yoktan var edilmesi ve varken yok edilmesi Âdemoğlunun yaratılması ve dirilmesi gibidir.

Halk, daima yepyeni bir yaratılıştadır, dilerse ömrü uzasın gitsin.

Tanrı ihsanının feyzi, daima sıfatlarla adlarda tecelli eder durur.

O taraftan daima yaratmak ve kemale getirmek... bu taraftan daima ve her an değişip durmak.

Fakat bu dünya zuhuru geçti mi, ahiret yurdunda her şey bâki kalır.

665 Çünkü her neyi görürsen çaresiz, mana ve suret bakımından o şeyde iki âlem de vardır.

İlk âlem (olan dünya) ile buluşmak, ayrılığın ta kendisidir. Öbür âlem ise şüphe yok, Tanrı'dandır, bâkidir.

Bâkilik, ebedîlik, varlığın adıdır ama var olan şeylerde zuhur eden varlık daimî ve ebedî olursa,

Varlığın zuhur ettiği suretler, o suretlerden zahir olan varlığa tamamiyle uygun olursa, ilk zuhuru olan şu dünyada, son zuhur olan ahiret âlemi görünüverir.

Bu âlemde kuvvet bakımından ne varsa o âlemde bir uğurdan fiil halinde tecelli eder.

670 Senden evvelce zuhur eden işler var ya... onları yapa yapa her defasında biraz daha alışır, onları yapmada bir kudret elde edersin...

Faydalı olsun, zararlı olsun... onları her yapışta nefsinde bir meleke hasıl olur.

Haller âdet edinince huy olur; meyveler zamanla güzel bir koku peyda eder.

İnsan sanatları o itiyatla öğrenir... düşüncelerini onunla terkip eder.

İşte bütün o meleke haline gelen sözlerle işler, mahşer günü meydana çıkar.

675 Ten elbisesinden soyundun mu, hemencecik ayıplar da apaydın bir halde meydana çıkar, hünerler de.

O vakit de bir tenin olur ama o tenin (unsurlarla) bulanıklığı yoktur. Her şeyin suya aksetmesi ve görünmesi gibi her suret o bedende görünür.

Orada hatıra gelen, gönülden geçen şeylerin hepsi görünür. "Yevme tüblesserair"i okusana.*

Bir de o hususî âleme uygun olarak huyların isim halinde görünür, teşahhus eder.

Bu âlemde unsurların kuvvetinden nasıl üç mevlit (cemat, nebat, hayvan) vücut buluyorsa,

---

* Bu beyit 639. beytin aynıdır (Lâhicî şerhi, s. 338, 352).

Senin bütün huyların da can âleminde kâh nurlar haline girer, kâh cehennemler haline.

Varlıktan taayyün kalkar... göz önünde ne yüksek kalır, ne alçak.

Ebediyet yurdunda bedene arız olan ölüm kalmaz, cisimle can bir renge girer.

Ayağın, başın, gözün, gönül kesilir... toprak sureti karanlıklardan arınır, saf olur.

Hak nuru da sana tecelli eder, ulu Tanrı'yı cihetsiz olarak görürsün.

İki âlemi de birbirine vurursun... bilmem artık daha ne sarhoşluklar edersin.

"Rableri onları suvarır" ne demek? Bir düşün... temizlik nedir? Kendinden arınmak, varlıksız, benliksiz saf bir hale gelmek.

Ne şerbettir o şerbet, ne lezzettir o lezzet, ne zevktir o zevk... ne hayranlıktır o hayranlık. Ne devlettir o devlet, ne şevktir o şevk!

Ne hoştur o dem ki kendiliğimizi terk edelim de mutlak bir zenginliğe erişelim, varlıktan yoksul olalım.

Ne din kalsın, ne akıl... ne takva kalsın, ne idrak... toprağa sarhoş ve hayran bir halde seriliverelim.

Cennetin, hurinin, ebediyetin burada ne değeri var? Yabancı o halvete giremez ki.

Yüzünü gördüm, şarabı içtim... bilmem bundan sonra ne olacak?

Her sarhoşluğun sonunda bir baş ağrısı. Bir sersemlik vardır... gönül bu düşünceyle kan kesildi gitti.

***

B622-630. Varlık bakımından bütün kâinatta, canlı, cansız, nebat, hava, su... hasılı her şeyde aynı vasıf vardır; var oluş her zerrede mevcuttur. Varlık birdir; fakat var olanların sayısı yoktur; bu bakımdan "küll - tüm" olan varlık tektir, onun cüzleri olan varlıklar, var olan şeyler sayısızdır ve varlığın cüzleri küllünden çoktur. Bizce bu soru, "tavuk mu yumurtadan çıktı, yumurta mı tavuktan çıktı" gibi bir sorudur. Zaten Şebüsterî de bu sorunun cevabı üzerinde durmuyor; 631. beyitten sonra âlemin her an yeniden yeniye yaratılmakta olduğuna geçiyor. 639. beyitte, LXXXVI. surenin (Târık) 9. ayetine işaret edilmektedir. Ayette, "O gün bütün gizli şeyler meydana vurulur" denmektedir.

B641-642. Görünüşte kâinat büyük âlemdir, ona nispetle insan küçük âlemdir; fakat gerçekte büyük âlem insandır, küçük âlemse kâinattır.

"Dermanın sende, fakat senin haberin yok; derdin de sende, fakat sen görmüyorsun.

Kendini küçücük bir beden sanıyorsun; oysa koskoca âlem dürülmüş, içinde senin.

Öyle apaçık bir kitapsın ki gizli şeyler, onun harfleriyle meydana çıkmada.

Dışarıya bir ihtiyacın yok senin; gönlünde yazılmış yazılar her şeyden haber verir sana." (A. Gölpınarlı: İmam-ı Ali Buyruğu; Dîvân'dan; Ankara, Emek Basım-Yayınevi; s. 240-241).

B643. Sûfîler, insanda iki ölüm kabul ederler; bunların biri ecel gelince ölmek, öbürü ölümden önce ihtiyârî olarak varlığından ölmektir. "Hesabınız görülmeden, hesabınızı görün, ölmeden önce ölüm" mealinde hadis olarak nakledilen söz, mevzu olmakla beraber (Mevzuat; s. 87), ben-

likten, bencilikten ölüm; kendi dileklerinize, başkalarının zararına olan isteklerinize uymaktan vazgeçin; ferdiyetinizden ölün, toplum için yaşayın anlamlarına alınırsa, meal bakımından hadistir ve Müslümanlığın toplumcu görüşünün özüdür, özetidir. Şebüsterî, aynı zamanda insanın gerek madde, gerek mana bakımından daima ölüp dirildiğini, bu oluşun daima bulunduğunu söyleyip bu ölümü de iki ölüme katarak insan için üç ölüm kabul ediyor, İsa Peygamber'in de yeniden doğmayan kişinin melekût âlemine giremeyeceğini söylediği rivayet edilmiştir (Yuhanna İncili; İst., 1908; III. bab; 1-8).

B655. Beyitte LXXV. surenin (Kıyâme) 29. ayetinden iktibas vardır. Ayette ölüm çağı anlatılmaktadır. 656. beyitte kıyamette dağların dağılıp yeryüzünün dümdüz olacağı bildirilen XX. surenin (Tâhâ) 105-107. ayetlerine işaret edilmektedir. 659. beyit, LV. surenin (Rahman) 26-27. ayetlerine işarettir. Aynı beyitte, "İlk yaratışta aciz mi kaldık ki? Hayır; ama onlar yeni bir yaratıştan şüphe içindeler" mealinde olan, L. surenin (Kâf) 15. ayetine işaret edilmede ve bundan önceki ayetten olduğu gibi bu ayetten de lafzî iktibasta bulunulmaktadır. 660. beyitte XXXI. surenin (Lokman), "Sizin yaratılışınız da, tekrar diriltilmeniz de bir kişinin yaratılması ve diriltilmesi gibidir ancak..." mealindeki 28. ayetine, 686. beyitte, LXXVI. surenin (Dehr), "Rableri onları tertemiz bir şarapla suvarır" mealindeki 21. ayetine işaret edilmektedir.

(METİN)

Soru 12. "Evveli olmayanla sonradan meydana gelen nasıl oldu da birbirinden ayrıldı... bu âlem oldu, öbürü Tanrı?"

Evveli olmayanla sonradan meydana gelen esasen birbirinden ayrı değildir ki. Sonradan meydana gelen, Mutlak Varlığın zuhurudur, ondandır; kendiliğinden bir varlığı yoktur.

Her şey ondan ibarettir, bu, yani sonradan meydana gelen şeyse Zümrüdüanka'ya benzer, ismi vardır, cismi yok, Hak'tan başka her şey vücudu olmayan bir addır.

695 Yokluğun var olması olmayacak bir şeydir. Varlık var olması bakımından daimîdir, hiç zeval bulmaz.

Ne o, bu olur... ne bu, o. Bunu bilir, anlarsan bütün müşküller sana kolaylaşır.

Âlem zaten itibarî bir şeydir. Dairede devreden, devrederek daireyi meydana getiren o tek noktadan başka bir şey değildir.

Yürü... bir ateş noktasını çevir... o nokta gayet hızlı dönmesi yüzünden sana bir daire halinde görünür.

Bir, sayıya gelirse birçok sayı meydana çıkar, ama sayılan bir sayıların çokluğuyla çoğalmaz ki.

700 Tanrı'dan başka her şeyin sözünü bırak da bunu ondan ayır... Mutlak Varlıkla onun zuhurunu fark et.

Bunda ne şüphen var? Mümkünat âlemi, hayale benzer. Birlikte ikiliğin bulunmasına imkân yoktur.

Yokluk da varlık gibi tekti. Bütün çokluk âlemi nispet ve itibardan meydana geldi.

Var olan şeylerin birbirlerine aykırılığı ve çokluğu hep bukalemuna benzeyen şu imkân âleminden meydana geldi.

Fakat her birinin varlığı bir ve tek ya; işte bu da Tanrı'nın bir ve tek oluşuna tanıktır.

***

B693-704. Tanrı'dan başka var olanların, bütün varlıkların varlıkları nisbî ve itibarîdir. Yokluk, varlığın zıddıdır; varlığı, nefiy bakımından düşünmekten doğan zihnî bir mefhum olup gerçekte yoktur. Varlık daimîdir, zevalî yoktur. Kâinat, zümrüdüanka gibi ismi var, cismi yok bir görünüştür ancak. Ucu ateşli bir sopayı hızla çevirsek, göze ateşten bir daire görünür; oysa bu ateş hiç durmamaktadır; her noktası da hem başlangıçtır, hem bitim. Kâinat da her an yokluktan nisbî varlığa, gaybden ayna gelmekte, her anda aynadan gayba gitmektedir.

Bukalemun, hareket ettikçe rengi değişen, renkten renge giren bir hayvandır. 703. beyitte değişip duran imkân âlemi, bu hayvanın renkten renge girmesine benzetiliyor.

* * *

(METİN)

Soru 13. "Mana eri, sözünde göze, dudağa işaret etmekle ne murat eder?"

Makamlara, hallere nail olan er, yüzden, saçtan, sakaldan, benden ne arar, ne ister?

Bu âlemde görünen her şey, o âlem güneşinin aksi gibidir.

Âlem saç, ben, sakal ve kaş gibidir; her şey kendi yerinde, kendi makamında iyidir, hoştur.

Tanrı'nın tecellisi kâh cemal yoluyla olur. Kâh celâl yoluyla olur... yüz ve saç da o manalara misaldir.

Ulu Tanrı'nın sıfatları lütuf ve kahırdır. Güzellerin yüzleriyle saçlarında da bu lütuf ve kahır var.

Bu duyulan sözler, duygularımızla duyup bildiğimiz şeylere delalet eder. Bu yüzden evvela duyup bildiğimiz şeylere delalet etmek üzere söylenmişlerdir.

Mana âleminin sonu yoktur. Söz, onun sonunu nerden görecek, nasıl ifade edecek?

Zevkten meydana gelen manayı söz nerden anlatacak?

Gönül ehli olanlar, manayı anlatırlarken bir benzeriyle söylerler, anlatırlar.

Çünkü duygularımızla anladığımız, bildiğimiz şeyler, mana âleminin gölgesi gibidir. Duygularımızla bilip anladığımız bu âlem, çocuğa benzer, mana âlemi de bu çocuğun dadısına.

Bence tevile sığan bu sözler, önce kastettiğimiz manaları anlatmak için söylenmiştir.

Bundan ayrı ve herkesin bildiği, anladığı manalarda kullanılmaları sonradan olmuştur. Fakat halk kastedilen mana hangisidir, nerden bilecek?

Mana erleri, akıl âlemine baktılar, oradan sözler naklettiler.

Akıllı kişi, söz ve manaya inince manaya en uygun olan sözü buldu.

Buldu ama sözü tamamiyle manaya benzetmenin imkânı mı var? Manaya tamamiyle uygun bir söz aramadan vazgeç, rahatça otur.

Söz, manaya uymuyor diye kimse seni sınayamaz. Burada Hak'tan başka bir mezhep sahibi yok.

Fakat kendinde oldukça sakın ha, sakın, şeriata aykırı söz söyleme... şeriata uy.

Gönül ehline yalnız üç halde gelişigüzel söz söylemeye ruhsat var: Tamamiyle kendinden geçip yok oluş, manevî sarhoşluk, şiddet ve zaruret.

Bu üç hali bilen, anlayan, sözlerin nasıl söylendiğini, manalara ne suretle delalet ettiğini de bilir, anlar.

Sende vecit ahvali yoksa, sakın bilgisizlikle taklide uyup kâfir olma.

Hakikat halleri mecazî değildir, herkes tarikat sırlarını anlayamaz.

Dostum, hakikat ehlinden saçma şey çıkmaz. Fakat bunu ya keşif yoluyla bilmek, yahut onların sözünü tasdik etmek gerek.

Sana sözlerin ne suretle söylendiğini, manalara nasıl delalet ettiğini kısaca söyledim... anlarsan bilirsin.

Manalarda ta sona bak... maksat nedir, onu gör; bu hususta nelere dikkat etmek lazımsa birer birer hepsini gör, incele.

Onların içinden asıl lazım olanını al, sözü o manaya uydur... öbür manalardan arıt.

Bu kaide esaslı bir surette yerleşti ve kabul edildi mi, buna dair birkaç örnek daha vereyim:

Bak hele... güzelin gözünden neler oluyor? Bu hususta neler lazımsa hepsine dikkat et.

Güzelin gözünden hastalıklar, sarhoşluklar meydana gelmekte... dudağından varlık içinde yokluk zuhur etmekte.

Gözünden gönüller sarhoş ve mahmur bir halde... dudağından canlar örtünüp gizlenmede.

Gözünden bütün gönüller, derde düşmüş, lâl dudakları hasta canlara şifa...

Gözüne âlem girmemekte ama dudağı her an bir lütufta bulunmakta.

Bir an erlik edip gönülleri okşamakta... bir an çaresizlere çare bulmakta...

Şuhlukla suya, toprağa can üfürmede... bu üfürüşle göklere ateş salmada.

Her göz açıp kapayışı bir tuzak ve tane olmuş... o bakış yüzünden her bucakta bir meyhane kurulmuş.

Bakışıyla varlık âlemini yağma etmekte... öpüşüyle tekrar o âlemi düzüp koşmakta.

Gözünden kanımız kaynayıp durmada... dudağından canımız hayran olup kalmada.

Bakışıyla gözü gönül kapmada... işveyle dudağı cana canlar katmada.

Gözüyle dudağından vuslat umdun mu, bu hayır demekte, öbürü peki demekte.

Bakışıyla âlemin işini bitiriyor, öpüşüyle her an can okşuyor.

Ondan bir bakış, bizden can verme... ondan bir öpüş sunma, bizden öpüp sorma.

Bir bakışta âlem haşroldu. Derlenip toplandı, düzülüp koşuldu... ruhundan ruh üfürmesiyle de Âdem zuhur etti.

Onun gözüyle dudağını düşündü, bu düşünceye daldı da bütün âlem şaraba tapmayı âdet edindi.

Gözüne dünya bile görünmezken nasıl olur da o göze uyku girer, nasıl olur da o göz sarhoş olur?

Bizim varlığımız, tamamiyle sarhoşluktan yahut uykudan ibaret... Rablerin Rabbi olan Tanrı ile uykunun ne münasebeti var?

Tanrı, neden "Seni göze aldım, gözettim" dedi? Akıl bundan hayretlere düştü.

Sevgilinin saçlarına ait olan bahisse pek uzun. Ondan bahsetmek layık mı? Orası zaten sır yeri.

Benden o büklüm büklüm saçları sorma... delilerin zincirini oynatma.

Dün gece boyunun uzunluğunu, güzelliğini söyledim de saçları dedi ki: Bırak bu bahsi, unut bu sözü.

O saçlar düz olmaktan ziyade eğri... o saçlar yüzünden hakikati arayanın yolu kıvrımlar içine düştü.

Bütün gönüller o saçlar yüzünden zincirlere giriftar oldu... bütün canlar onların yüzünden ıstıraplara uğradı.

Her yandan yüz binlerce gönül o saçlara takılmış... bir gönül bile o saçların halkasından kurtulmadı.

Ortadan ayrılmış saçlarını bir dağıtsa, dünyada tek bir kâfir bile kalmaz.

Onları hiç dağıtmasa, dalgalandırmasa âlemde bir tek mümin kalmaz.

Saçlarının çemberi fitne ve imtihan tuzağı olduğundan şuhlukla onun başını bedeninden ayırdı, kesti.

Fakat saçı kesilmişse ne gam... gece kısalırsa gündüz uzar.

O saçlarla akıl kervanının yolunu vurdu... kendi eliyle onları vurdu, düğümledi.

Zülfü bir lahza bile istirahat etmez... kâh sabahı getirir, kâh akşam eder.

Yüzüyle saçlarından yüzlerce gündüz, yüzlerce gece meydana gelmekte... o saçlar, ne acayip oyunlar oynamakta.

O güzel kokulu saçların kokusunu yaydı mı, derhal Âdem'in balçığını yoğurur.

Gönlümüz de o saçlara benzer... bir an bile sakin durmaz.

Onun yüzünden her an işe yeni baştan başlamaktayız... canımızdan ümidimizi kestik.

Yüzüne iştiyak çeken, iştiyak ateşiyle yanıp yakılan bir gönlü var da, gönül onun için saçlarından perişan olmada, halden hale girmede.

Burada yüz, Tanrı güzelliğinin mazharıdır... sakaldan murat da onun ululuk tapısıdır.

Yüzü güzellikte bir hat çekti de bizden başka güzel yok... bu çizgiden dışarda bir güzel bulunamaz dedi.

Sakalı can âleminin yeşilliği kesildi... ondan dolayı adına ebedîlik yurdu dediler.

Saçının karanlığıyla gündüzü gece et... sakalında da Ab-ı Hayat kaynağını ara.

Sakalı, bıyığı nasıl Ab-ı Hayat içiyorsa, sen de o nişanı olmayan makama var, Hızır gibi Ab-ı Hayat iç.

Sakalının, bıyığının yüzünü görsen şüphe yok, birlikten çokluğu birer birer bilir, anlarsın...

Saçından âlemin ahvalini anlar, sakalından, bıyığından gizli sırları okursun.

Yüzünde saçını sakalını gören gördü ama benim gönlüm yüzünü saçında, sakalında gördü.

Yüzü, "Seb'al-Mesanî" olmalı ki oradaki her harf manalar denizi.

O yüzdeki her kılın altında sır âleminden binlerce bilgi denizi gizli.

Sevgilinin letafette bir su gibi olan güzel yüzündeki tüylere bak da suya benzeyen kalbin üstündeki Tanrı arşını gör.

O yüzde zahir olan ve bir noktaya benzeyen tek beni bütün varlığı çeviren dairenin hem aslıdır, hem merkezi.

İki âlem dairesini meydana getiren çizgi ondan hasıl oldu... Âdem'in nefis ve kalp dairesi ondan meydana geldi.

Kara bir noktanın aksinden ibaret olan ve kanlarla dolu bulunan gönül, o ben yüzünden harap perişan bir hale düştü.

Beni yüzünden gönlün hali, ancak kanlara bulanmak... o dudaktan dışarıya çıkmaya bir yol yok ki.

Bilmem ki beni mi gönlümüzün aksi... gönlümüz mü o güzel yüzdeki benin aksi?

O beni aksetti de gönlümüz mü meydana geldi... yoksa gönlün aksi mi o yüzde göründü?

Gönül mü onun yüzünde, o mu gönülde? Şu müşkül iş bana örtülü kaldı vesselam!

Gönül kâh mahmur gözleri gibi harap... kâh saçları gibi ıstıraplar içinde.

Kâh o aya benzer yüzü gibi aydın... kâh siyah beni gibi karanlık.

Kâh mescit olmakta, kâh kilise... kâh cehennem kesilmekte, kâh cennet!

Kâh yedinci kat gökten daha üstün, daha yüce... kâh toprak yığınının altına düşmekte...

Zahitlikten, takvadan sonra dönüp yine şarabı, mumu, güzeli aramakta!

B704-705. Lâhicî şerhi bu iki beyti de sual olarak kaydediyor; yani 13. soru, bu iki beyitte soruluyor. Biz 705. beytin soruya dahil olmadığını ve verilen cevabın ilk beyti olduğunu kabul ediyoruz.

B706. Beyitten itibaren "Gülşen-i Râz", ilmî bir eser hüviyetini şiir ve heyecan perdesi altında gizlemeye başlıyor. Bu beyitten sonra oldukça kuru ve pek ilmî olan eser, tam şiir haline geliyor; esasen konu da bunu icap ettiriyor. Mana erleri diyor Şebüsterî, şiirlerinde sevgiliden, sevgilinin kaşından, gözünden, yüzünden, saçından, ağzından, dudağından, beninden bahsederler. Bunlar gerçekten muayyen hir sevgiliye mi aittir; yoksa bunlarda gizlenen manalar mı var? Ve Şebüsterî, adeta âşıkane terimlerin tasavvufi izahına başlıyor. Onca, güzelin saçı, yüzü... güzelliğin kemalini izhar etmede; Tanrı tecellisi kimi celâl, kimi cemal yüzünden görünmede. Güzelin yüzü de cemale, saçlarıysa o yüzü örttüğünden celâle işaret. Mutlak güzellik, birbirine zıt gibi görünen sıfatlarla belirir. Kahır, lütuf; gazap, merhameti ve bağışlamayı bildirir. İşte bunlar, kaşla, gözle, yüzle, anlatılır; çünkü manevî zevk, ancak maddî örneklerle belirir. Ama bu sözlerin manayı anlayışa yaklaştırmak için söylendiği de unutulmamalıdır. Hz. Peygamber "Yüce Allah buyurdu ki: Temiz kullarıma gözlerin görmediği, kulakların duymadığı, hiç kimsenin kalbine gelemeyeceği şeyleri hazırladım" demiştir (Câmi; II, s. 68). Manevî zevk, ne gözle görülebilir, ne kulakla duyulabilir, ne de gönüle gelir, düşünceye sığar. Fakat Kur'ân-ı Kerîm'de cennet nimetleri dünyadaki nimetlerle temsil edilmiş, II. surenin 25. ayetinde cennette rızıklananların, bundan önce de bunu tatmıştık deyip o nimeti, dünya nimetine benzetecekleri bildirilmiştir.

Şebüsterî, bütün bunlara temas ettikten sonra bu çeşit söz söyleyenleri sınıflandırıyor ve bu sözleri manevî zevkle sarhoş olup kendinden geçen, yahut da aklı başında olduğu halde ihtiyârını kaybeden kişinin söyleyebileceğini, bu hale gelmeyenlerin taklit yönünden söyledikleri sözlerle sınırı aşmış olacaklarını belirtip şeriata riayet etmeyi tavsiye ediyor.

Mevlânâ da "Mesnevî"nin I. cildinde, "Temiz kişilerin işini kendine göre kıyaslama; yazılışta arslan manasına gelen şîr sözüyle süt manasına gelen şîr aynıdır ama o nerde, bu nerde?" buyurur (c. I; s. 18, beyit. 263). Bir de, bir büyük kişiye, söylemediği, hatırından bile geçirmediği sözleri isnat edenler, sonradan da bunlara körü körüne inananlar vardır. Mesela Hz. Ali'ye atıf ve isnat edilen "Hutbet'ül-Beyan" bu çeşit sözlerdendir ve bu uydurma hutbeyi, gulüvv inancıyla, yani Hz. Ali ve imamlar hakkında aşırı ve şeriata uymaz kanaatler besleyenlerle bunlara uyanlardan ve sûfîlerden bu inançları besleyenlerden başkaları kabul etmemişlerdir (Sefîne, I, s. 118; "Beyn" mad. ve s. 400; Âkaa Bozorg-i Tehranî Muhammed Muhsin: Ez-Zerîa ilâ Tasânîf'iş-Şîa; VII, Necef, 1329 Ş. H., s. 200-202; XIII. 1478 H.- 1959, s. 210-212). Lâhicî de 724. beytin şerhinde bu uydurma hutbeden sözler almıştır.

Şebüsterî, göze, kaşa... ait ve erenlerin sözlerinde geçen benzetişlerde, bilhassa kasdedilen manaya dikkat edilmesini 732-733. beyitlerde bildirdikten sonra birkaç örnek veriyor; diyor ki: Güzelin gözleri insanı kendinden geçirir, ağzı o kadar küçüktür ki adeta varlık içinde yokluktur, bakışı canlar kapar, dudakları cana canlar katar... Tanrı da bir anda âlemi yok eder, derken ruhundan ruh üfürür, yaratır. Varlığımız tümden sarhoşluğa, yahut da uykuya benzer. Tanrı'ysa, II. surenin 255. ayetinde bildirildiği gibi uykudan da münezzehtir, gafletten de.

B749. Beyitte XX. surenin 29. ayetinden lafzî iktibasta bulunmaktadır. Musa Peygamber Firavun'a gönderilirken, kendisine daha çocukken lütuflarda bulunulduğu, Firavun tarafından yetiştirildiği hatırlatılmaktadır. Bundan sonra Şebüsterî saçlara, yüze, dudaklara dalar. Yüzden maksat, cemaldir, zattır, vahdettir. Saçlardan, kaşlardan, yüzdeki tüylerden maksat, celâldir, sıfatlardır, vahdette beliren kesrettir. Göz tecelliye remizdir; bakış o tecellinin aksidir. Ben, vahdet merkezidir, birlik sırrıdır. Ağız ve dudaklar, feyizdir, neşedir.

(METİN)

Soru 14. "Şarabın, mumun, güzelin manası ne... meyhaneye düşmek, sarhoş olmak da ne demek?"

***

Şarap, mum ve güzel, mananın ta kendisidir... o mananın her surette tecellisi var.

Şarapla mum, irfan nurunun zevkidir. Kimseden gizli olmayan güzeli de gör.

Burada şaraptan murat sırça kandildir, mumdan murat da ışık... güzelse ruhlar nurunun parıltısı.

Musa'nın gönlüne o güzelden bir kıvılcım sıçradı da şarabı ateş oldu, mumu ağaç.

Can şarabıyla can mumu, İsrâ gecesinin nurudur; güzel de (Muhammed'in gördüğü) o büyük deliller, alametler.

Şarap da hazır, mumla güzel de burada... artık güzel sevmekten gafil olma.

Seni kendinden alacak, mahvedecek şarabı bir zamancağız olsun çek... belki varlığının elinden aman bulursun.

Çek şarabı da seni senden kurtarsın... katre olan varlığını denize ulaştırsın.

Sürahisi sevgilinin yüzü, kadehi, sevgilinin şaraplar içen sarhoş gözleri olan şarabı iç.

Şarabı ve sakiyi içen şarabı... sürahisiz, kadehsiz iste, ara.

Bâki Tanrı'nın yüzünün kadehinden, sakisi "Onları Rableri suvarır" ayeti olan şarabı iç.

Tertemiz şarap, sarhoşluk zamanında seni varlık pisliğinden arıtan şaraptır.

Şarap iç de kendini bu soğukluktan kurtar. Çünkü kötü sarhoşluk, iyi adamlıktan yeğdir.

Tanrı tapısından uzak düşene karanlıklar hicabı, nurdan iyidir.

Çünkü Âdem'e karanlıklardan yüzlerce yardım geldi de, İblis nur yüzünden ebedî melun oldu.

İçinde kendini gördükten sonra gönül aynası cilalanmış, ne fayda?

Şaraba sevgilinin yüzünden bir ışık vurdu mu, şarapta nice habbeler meydana gelir.

Cihan da o şaraptaki habbelere benzer, can da. O hava kabarcıkları, Tanrı velilerine kubbelerdir.

Akl-ı kül, o şarapla hayran olmuş, kendisinden geçmiş; Nefs-i kül, ona kulağı küpeli bir köle olmuştur.

Bütün âlem o şarabın bir meyhanesine benzer... her zerrenin gönlü o şaraba kadeh kesilmiştir.

Akıl da sarhoştur, melek de sarhoş, can da sarhoş... hava da sarhoştur, yer de sarhoş, zaman da sarhoş.

Gök onun aşkıyla düşe kalka koşmakta, dönmekte... hava gönlünde onun bir kokusunu unmakta.

Melekler o şarabı pak bir testiden içmişler... bir yudumcağız tortusunu da şu toprağa saçmışlardır.

Unsurlar o bir yudumcuk şaraptan sarhoş olmuş... kâh suya düşmüş, kâh ateşe.

Toprağa düşen o bir yudum şarabın kokusundan insan baş göstermiş, ta göklere kadar yücelmiştir.

Onun aksiyle pörsümüş beden can kesilmiş, onun parlaklığıyla donmuş can ruh haline gelmiştir.

Bir cihan halkının o şarap yüzünden daima başı dönmekte... hepsi de yerinden yurdundan olmuş.

Birisi o şarabın tortusunun kokusuyla akıllanmış; birisi onun saf rengini söylemekte.

Birisi yarım yudumda sadık olmuş... birisi bir sürahiyle âşık olmuş.

Birisi küpü de, meyhaneyi de, sakiyi de, şarap içeni de bir uğurdan kırmış geçirmiş.*

Birisi de hepsini içmiş de ağzını açmış, "daha da var mı?" diyor... ne de mertebesi yüce deniz gönüllü rint ya!

Varlığı tamamiyle içmiş de ikrardan da geçmiş, inkârdan da!

Kuru zabitlikten de kurtulmuş, saçma sapan ve aslı olmaz sözlerden de... meyhane pirinin eteğine sarılmış!

Meyhaneye düşkünlük ve sarhoşluk, kendinden geçme, kurtulmadır, adam zahit bile olsa benlik küfürdür.

Sana meyhaneden bir nişan göstermişler de "Birlik izafî şeylerin hepsini terk etmektedir" demişlerdir.

Meyhane, eşi örneği olmayan âlemden bir numunedir; hiçbir şeye aldırış etmeyen âşıkların durağıdır.

Meyhane can kuşunun yuvasıdır... meyhane, lâ-mekân âleminin eşiğidir.

Meyhane eri olmak, tamamiyle harap olmak, mahvolmaktır. Âlem, böyle adamın ovasında bir seraptan ibarettir.

Bu öyle bir meyhanedir ki ne haddi var, ne nihayeti... ne başlangıcını gören var, ne sonunu;

Eğer içinde yüz yıl koşup tozsan ne kendini bulabilirsin, ne başka birisini!

Bir bölük halk orada elsiz, ayaksız koşup durmada... hepsi de ne mümin, ne kâfir!

Kendilerini unutturan şarabı içmişler, kendilerinden geçmişler... bütün hayırları da bırakmışlar, şerleri de.

Her biri dudaksız damaksız bir şaraptır içmiş de ardan da vazgeçmiş, namustan da!

---

* Bu beyit Lâhicî şerhinde yok.

Vecitten meydana gelen anlaşılmaz sözleri, halvet hayalini... nuru, kerametleri...

Hepsini, hepsini bir şarap kokusuyla elden çıkarmış, yokluk zevkiyle sarhoş bir halde yere yıkılmış...

Tacı, abayı, asayı, tespihi, misvakı şaraba rehnetmiş... hepsinden arınmış...

Balçık içinde düşe kalka koşmada... gözlerinden yaş yerine kan akmada.

Kâh sarhoşluktan naz âleminde çavuşlar gibi başını yüceltmede...

Kâh yüz karalığından yüzünü duvara dönmede... kâh kızıl bir yüzle dar üstünde görünmede...

Kâh sevgilisinin iştiyakıyla semâa girmede; gök gibi elsiz, ayaksız dönüp durmada.

Çalgıcıdan duyduğu her nağmeyle ona o âlemden bir vecit, bir hal gelmede.

Can semâı sesten, harften ibaret değil... her perdede bir sır gizli.

O şarabı içip bu semâa giren şu on katlı hırkayı başından sıyırıp atmış... her renkten, her kokudan soyunmuş, çıkmıştır.

O saf şarapla bütün kara, yeşil ve sarı renkleri yıkamış, arıtmıştır.

Sûfî, o saf şaraptan bir kadeh içmiştir de bütün vasıflardan saf olmuştur.

Cansa bu pislik yerlerini geçmiş, buraları tertemiz aşmış... gördüklerinin yüzde birini bile söylememiştir.

Şarap satan erlerin eteğine sarılmış, şeyhlikten de usanmıştır, dervişlikten de!

Şeyhlik nedir, dervişlik ne? Bu ne bağdır ki? Burası, züht ve takva yeri mi... bu ne delilik?

Eğer büyüğe, küçüğe yüz tutar, büyüklükle, küçüklükle mukayyet olursan puta tapman, zünnar kuşanman, gavur olman daha iyi!

B797. Sırça-kandil. 202-206. beyitlerin şerhine bkz.

B798. Musa-tecelli. 82-83 ve 193-197. beyitlerin şerhlerine bkz.

B794. İsrâ, 196. beytin şerhine bkz.

B799. Mevlânâ'nın, "Mesnevî"de, "Şarap coşup köpürmede bizim coşkunluğumuzun yoksuludur; gökyüzü dönüp durmada aklımızın yoksuludur. Şarap bizden sarhoş oldu, biz ondan sarhoş değiliz; ceset bizimle dirildi, biz onunla diri değiliz" der (I, s. 110; beyit 1811-1812). Şebüsterî'nin bu beyti ve müteakip beyitleri, meal bakımından Mevlânâ'nın bu beyitlerine çok benzer.

B800. LXXVI. surenin (Dehr) 21. ayetine işaret edilmektedir.

B810. Mevlânâ'nın, "A kervanbaşı, develere bak, katarı baştan başa sarhoş; bey de sarhoş, tacir de sarhoş. Dost da sarhoş, yabancı da sarhoş" mealindeki beyitle başlayan on dört beyitlik gazelini hatırlatıyor (Dîvân-ı Kebîr terc. III, s. 463). Esîrî mahlasıyla şiirleri de bulunan Lâhicî, şerhinde bu gazele söylediği nazireyi yazıyor.

B804. "Tevhid", yani Tanrı'yı bir bilmek bir tanımak, "'izafatı ıskattır", yani izafî olan şeyleri atmaktır; bu çeşit şeylerin hepsinden de kurtulmaktır mealinde Arapça cümle sûfîler arasında söylenegelmiştir.

B837. Çavuş diye çevirdiğimiz söz, metinde "şatır" diye geçer. Şatır, alay çavuşuna derlerdi. Bunlar alaylarda başları dik olarak hızlı hızlı yürürler, yol açarlardı.

B838. Yüzü kıpkırmızı dâra çekilen Huseyn b. Mansûr'il-Hallac'tır. 23-32. beyitlerin şerhine bkz.

B842. On katlı hırka, "görmek, işitmek, tatmak, koklamak, dokunmak"tan ibaret olan beş zahirî duyguyla "anlamak, vehmetmek, hayal kurmak, düşünmek ve bellemek", yani beş bâtınî duygudan meydana gelmiş olan bedendir.

Şebüsterî, şarapla mumun irfan nuruna, irfan nurunun zevkine remiz olduğunu, şaraptaki hava kabarcıklarının imkân âlemine, bu âlemdeki kesrete, mevhûm varlığa benzediğini söylüyor. Âlem onca bir meyhanedir, her zerrenin gönlü de peymane. Herkes, her şey istidadına, mazhariyetine göre bir şeyle sarhoş. Meyhaneye düşmek, varlıktan kurtulmak. Çünkü kesrette kalmak, varlığa dalmak, gerçekte küfür mesabesindedir; yokluğa ulaşmaksa iman. Aynı zamanda meyhane, insanı kendinden geçiren bir yer olmak bakımından mekândan, zamandan kurtulmaya vesiledir; mekânsızlık âleminin eşiğidir. Vahdet şarabıyla mest olanlar hırkadan da, kisveden de geçerler, melâmet âleminde mekânsızlık yurdunu yurt edinirler.

(METİN)

Soru 15. "Put, zünnar ve gavurluk, bu makamda hep haksa âlâ... değilse bunlardan maksat ne? Söyle!"

***

Bu makamda put, aşk ve birlik mazharıdır; zünnar kuşanmak da hizmete bağlanmaktır.

Küfür de varlıkla olur, din de... onun için birlik, puta tapmanın ta kendisidir.

Bütün var olan şeyler, varlığın mazharlarıdır; onların biri de puttur.

Ey akıllı kişi, iyi düşün... put, varlık bakımından batıl değildir ki.

Bil ki putu yaratan da ulu Tanrı... iyinin yaptığı her şey iyidir.

Varlık nerde varsa, neyle zuhur etmişse orası ve o şey, hayırdan ibarettir. Eğer o şeyde bir şer varsa o, varlıktan meydana gelmemiştir.

Müslüman, puta tapmak nedir, bilseydi, dinin puta tapmaktan ibaret olduğunu anlardı.

Müşrik de putun hakikatini bilseydi, hiç dininde yol azıtır, sapık olur muydu?

O, putu ancak görünen bir suretten ibaret gördü de o sebeple şeriatta kâfir oldu,

Sen de onda gizli olan hakikati, onda Hakk'ı görmezsen sana da şeriatta Müslüman demezler.

Gerçek küfür kime yüz gösterirse, o kimse mecazî Müslümanlıktan usanır.

Her putta gizli bir can var... küfürde bir iman gizli.

Küfür de daima Tanrı'yı anmakta, Tanrı'yı tespih etmekte... "Ve in min şey'in" ayetine bak, burada kınamanın ne lüzumu var?

Ne söylüyorum? Yoldan uzak düştüm ben... "Tanrı de de" ayetinden sonra "Bırak onları" denildi.

Putun yüzünü kim bezedi, ona o güzelliği kim verdi... Hak istemeseydi kim puta tapardı ki?

O yaptı, o dedi, oydu bu işleri yapan... iyi yaptı, iyi dedi, iyiydi ve iyidir zaten.

Bir gör, bir söyle, bir bil... imanın aslı da bununla kaimdir, fer'i de.

Bunu ben söylemiyorum... Kur'ân'dan duy... "Tanrı yaratışında aykırılık yoktur."

Dikkat ettim, her işin aslını gördüm... anladım ki zünnar hizmete bağlanmaya nişanedir.

İrfan sahibi olan kişi, her sözü ilk ne mana için konmuşsa o manada söyler, başka manaya almaz.

Ersen erler gibi belini bağla da "Ahdıma vefa edin" diye emredilenlere katıl.

Bilgi atına bin, ibadet çevganıyla meydandan kutluluk topunu kap.

Birçok mahlûkat yaratıldı, ama seni ancak bu iş için yarattılar.

Elde edilen manevî haller, göz nuru olan çocuğa benzer... bu çocuğa baba bilgidir, ana da ibadet!

Şüphe yok ki insan babasız dünyaya gelmez. Dünyada Mesih ancak tek bir kişidir.

Saçma sapan şeyleri, şeriata sığmayan sözleri, nur hayalini, keramet vesilelerini bırak.

Senin kerametlerin Tanrı'ya tapmadadır... bundan başka her şey riyadan, ululuktan, gururdan, varlık ve benlikten ibarettir.

Bu makamda yokluğa ait olmayan her şey, ululuk isteyiş sebeplerinden, Tanrı mekrinden başka bir şey değildir.

Lakin kör Şeytan'dan da binlerce keramet zuhur etmede...

Kâh duvardan gelir, kâh damdan... kâh gönlüne girer, oturur, kâh vücudunda gezer dolaşır!

Senin gizli hallerini hep bilir... seni küfre, günaha, isyana sokar.

İblis sana imam oldu, sen de ona uydun, uydun ama onun bu yaptıklarını nereden yapacaksın sen?

Kerametlerin kendini göstermek içinse sen Firavun'sun, bu dava da Tanrılık davası.

Tanrı'yı tanıyan kişi, kendini göstermeye kalkışmaz. Senin yüzün, hep halka... sakın, kendini bu illete giriftar etme.

Tanrı'yı bilmezlerle düşer kalkarsan meshe uğrar, hayvanlaşırsın... hatta meshin de yeri mi burası?

Büsbütün insanlıktan çıkar, hayvan ve nebat bile olmaz da unsurlar âlemine düşersin.

Sakın Tanrı'yı bilmezlerle düşüp kalkma... Yaratılışından mahrum kalır, insanlıktan baş aşağı düşersin.

Bu nazenin ömrü beyhude yere telef ettin de, böyle bir hayat ne işe yarar deyip düşünmedin bile.

Zahire kapılan adamlar dağınıklığa topluluk derler, bir eşeği de kendilerine şeyh yaparlar... ne şaşılacak şey.

Şimdi ululuk bilgisizlere düştü... onun için halkın hali kötüleşti.

Bak hele... kör Deccal âleme nasıl bir numune göndermiştir.

Ey duygusu olan akılsız adam, numune olarak Deccal'in Habbas adlı eşeğine bak.

Ardına düşen eşekleri gör; bilgisizlikten o eşek de onların önüne düşmüş.

Peygamber, ahir zamanı anlatırken bunu kaç kere söyledi.

Bak... şimdi körle sağır çoban kesildi... din bilgileri umumiyetle göğe çekildi.

Arada ne yumuşaklıkla muamele kaldı, ne hayâ... hiç kimse bilgisizlikten utanmıyor!

Âlemin bütün ahvali tersine... aklın başındaysa nasıl, bak da gör.

Tanrı kapısından kovulan, rahmetten uzaklaştırılan Tanrı düşmanı, babası iyi adam mı... vaktin şeyhi.

Babasıyla atası iyi olduğu için o kötü oğlanı Hızır öldürdü...

Halbuki sen, babası iyi adamdı diye eşeklikte senden de daha eşek olan birisini tuttun, kendine şeyh yaptın.

O iyiden kötüyü fark etmezken senin içini nasıl temizleyecek, arıtacak?

Fakat oğul babasının kemaline de vâris olursa ona ne diyeyim? Nur üstüne nurdur o?

Reyinde isabet, bahtında saadet olan oğul, meyve gibi ağacın sırrının hulasasıdır.

Fakat iyiden kötüyü, kötüden iyiyi ayırt edemeyen nasıl olur da din yolunda şeyh olur?

Müritlik din bilgisini öğrenmek, gönül mumunu nurla yakıp aydınlatmaktır.

Ölüden kim bilgi öğrendi; külden, gübürden kim mum yaktı?

Bu yüzden gönlüme şu gelmekte: Belime bir zünnar kuşanayım, vazgeçeyim şu işten.

Şöhretim yok da ondan değil ha... şöhretim var, var ama zaten şöhretten utanıyorum ya!

Bu işte nekes ve saçma adamlar bana ortak olduktan sonra, varıp bir bucağa sığınayım, kimse beni tanımasın... bu tanınmaktan daha iyi.

Bir de Tanrı'dan bir ilhamdır geliyor: Ahmaklıkla Tanrı hikmetini kınama.

Abdesthaneleri temizleyen adamlar olmasaydı, memleketlerde halk tehlikelere düşer, herkesin sıhhati bozulurdu.

Bir de her cinsin kendi cinsini çektiğini görüyorum... diyorum ki. Tanrı daha iyi bilir ya... dünya böyle gelmiş, böyle gider.

Fakat ehil olmayanların sohbetinden kaç... ibadet istiyorsan âdetten vazgeç.

İbadetle âdet bir araya gelmez... ibadet ediyorsan âdeti bırak.

Gavurluktan maksat da her şeyden ayrılmak, soyunmak... ben böyle gördüm... taklit boyunduruğundan kurtulmak.

Kutlu birlik tapısı, canın ibadet yeridir... beka Zümrüdüankasının yuvasıdır.

Bu iş, Ruhullah'tan zuhur etti. Ruh'ul-Kudüs'ten göründü.

Allah'ın verdiği bir can var sende; Ruh'ul-Kudüs'ten bir nişane var o canda.

Nâsût âlemine mensup olan nefisten kurtulursan Lâhut âleminin kutlu tapısına varır, girersin.

Melek gibi her şeyden mücerret olan kişi, Ruhullah gibi dördüncü kat göğe çıkar.

Süt emen çocuk, anasının yanında beşiğe mahpustur.

Fakat adam oldu da yürüyüp gezmeye kudret kazandı mı, erkekse babasına yoldaş olur.

Unsurlar senin aşağıdaki analarındır, babaların da yüce gökler... sense bir çocuksun.

Onun için İsa göğe ağarken "Ben, yücelere, babama gidiyorum" dedi.

Sen de babanın canısın, babana doğru yürü... yoldaşların yürüdüler, yüceldiler, sen de yücel.

Uçar kuş olmak istersen bu pis dünyayı akbabanın önüne at.

Bu gaddar dünyayı alçaklara ver... ölü eti köpekten başka bir hayvana verilmez.

Soy sop da nedir ki? Sen sana uygun olan adamı ara... Hakk'a yüz tut, soyu sopu bırak.

Yokluk denizine dalana "Onların arasında soy sop yoktur" sırrı tecelli eder.

Şehvetten meydana gelen nispet, ululuktan, gururdan başka meyve vermez.

Arada şehvet olmasaydı bütün soylar, soplar masaldan ibaret olurdu.

Fakat arada şehvet olduğundan bir adam baba oldu, öbürü ana.

Ana, baba dediğin de kim oluyor demiyorum ha... onları sayman, dünyada o suretle yaşayıp geçinmen lazım.

Söylemek istediğim şu: Bir aklı eksiğe kız kardeş demiş, bir hasetçiye kardeş adını takmışsın...

Düşmanına oğul, yabancılara akraba diyorsun.

Bana bir kere söyle bakayım; dayı, amca dediğin kim? Onlardan dertten, kederden başka ne elde ettin?

Yolda seninle beraber yürüyüp giden yoldaşların da seninle alay etmek için gidiyorlar kardeşim.

Bir an onlarla ciddi bir surette oturup kalksan, onlardan neler görürsün... ben ne söyleyeyim?

Bunların hepsi masaldan, afsundan, bağdan ibaret... canın için bunların hepsi de alaydan, oyundan başka bir şey değil.

Erlikte erler gibi kendini kurtar; ama kimsenin de hakkını zayi etme.

Şeriattan bir dakikacık olsun gafil oldun mu, iki âlemde de dinsiz kalırsın.

Sakın şeriat haklarını bırakma... fakat kendini de koru.

Altınla kadın, ancak dert ve kederden ibarettir... onları Meryem oğlu İsa gibi bırak.

(Anana, babana uyma da, İbrahim gibi) Hanif mezhebine uy, her mezhebin bağından kurtul... Rahip gibi din kilisesine gir.

Gözünde Hak'tan gayrısı varsa mescitte bile olsan kilisedesin demektir (müşriksin).

Yok... eğer ağyarı görmezsen o vakit mescit sana kilise kesilir, (mescitle kilise bir olur).

Artık ben bilmem... nerde olursan ol, nefsinin zıddına hareket ettin mi kurtuldun.

Put, zünnar, gavurluk, çan... hepsi de adını, sanını, varını, varlığını terk etmeye işarettir.

Has kul olmak istiyorsan doğruluğa, ihlasa hazırlan.

Yürü... kendini kendinden kurtar... her an başka bir imana bürün.

İçimizde nefsimiz kâfirken, görünüşte İslam dininden olmaya razı olma.

Her an yeni baştan imanını tazele... Müslüman ol, Müslüman ol, Müslüman.

Nice iman vardır ki küfürden doğar; iman meydana getiren küfür, küfür değildir.

Riyayı, büyük görünme kaygısını, ar ve namusu bırak... hırkayı çıkar, at; zünnar kuşan;

Pirimiz gibi küfürde tek ve eşsiz ol... ersen gönlünü bir ere ver!

İkrardan da mücerret ol, inkârdan da... gönlünü tamamiyle bir gavur oğluna teslim et.

Gavur oğlu, bir nurdur ki güzellerin yüzlerinden görünür; güzellerin yüzleri mazharlarıdır o nurun.*

O bütün gönülleri avlar, esir eder... kâh onlara şarkıcı olur, teganni eder, kâh saki olur, şarap sunar.

O ne güzel çalgıcıdır ki bir güzel nağmesiyle yüzlerce zahidin harmanına ateş salar!

O ne hoş sakidir ki bir kadehle yüz yetmiş yıllık ihtiyârı kendisinden geçirir, sarhoş eder!

Geceki sarhoşlukla harap bir halde tekkeye gider, sûfînin beyhude mücahedesini masal haline koyar.

Bu beyit Lâhicî'de yok; Hulvî şerhinde var; "metin" kaydıyla da işaret edilmiş.

Seher çağı mescide girse, orada bir tek kendini bilir adam kalmaz!

Kendinden geçmiş sarhoş bir halde medreseye girse, fakih onun huzuruyla çaresiz bir halete düşer, mahmur olur kalır!

Aşkından zahitler çaresiz kalırlar... evlerinden, barklarından avare olurlar!

Birisini mümin eden de o, öbürünü kâfir eden de o... bütün âleme fitneler salan da o, cihanı birbirine katan da o!

Meyhane, dudağından mamur olmuş; mescitler, yüzünden nurlanmış!

Her işim onunla kolaylaştı... kâfir nefisten onun sayesinde kurtuldum.

Gönlüm bilgi sahibi olduğundan dolayı gururdan, ululuktan, hileden, şüpheden yüzlerce perde ile örtülmüştü.

O put seher çağı ansızın kapımdan içeri girdi; beni gaflet uykusundan uyandırdı.

Can halveti yüzünün nuruyla aydınlandı. O aydınlık içinde kim olduğumu gördüm.

Güzel yüzüne bir baktım, canımdan bir ahtır çıktı.

Bana dedi ki: "Ey hilebaz mecnun, bütün ömrünü ad, san sahibi olmaya çalışmakla geçirdin.

Bak da gör; bilgi, ululuk, zabitlik ve zan, ey ham adam, seni kimden mahrum etti?

Yarım lahza yüzüme bakmak binlerce yıl ibadet yerine geçer."

Hulasa o âlemleri bezeyen yüz, baştan ayağa kadar beni bana gösterdi!

Ömrümü zayi ettiğimden, günlerimi boşa sarf eylediğimden utandım da, can yüzüm kapkara oldu.

O ay, güneş gibi yüzünü görünce canımdan ümidimi kestiğimi gördü de

Bir kadeh doldurup sundu... o şarabın suyundan bana bir ateştir düştü.

Sonra bana "Bu renksiz, kokusuz şarapla varlık levhindeki nakışları yıka" dedi.

O şarabı sonuna kadar içtim... sarhoş olup topraklara serildim.

Şimdi ne kendimdeyim, ne değilim... ne aklım başımda, ne mahmurum, ne sarhoş!

Kâh gözleri gibi başımda bir sarhoşluk var... Kâh zülfü gibi darmadağınık bir haldeyim!

Kâh kendi huyum yüzünden külhandayım. Kâh onun yüzünden gül bahçesinde.

***

(KİTABIN BİTİMİ)

O gül bahçesinden bir koku aldım da adını "Gülşen-i Râz" koydum.

Onda gönül sırlarından öyle güller açılmıştır ki şimdiye kadar onları başka bir kimse söylememiş, övmemiştir!

O gülşenin süsenleri hep söylerler... nergislerinin gözü daima görür!

Gönül gözüyle birer birer dikkat et, bak da şüphen kalmasın!

Şeriata ait nakledilen sözlerle aklî deliller ve hakikatler tamamiyle incelenmiş, arınıp hulasa edilmiştir.

İnkâr gözüyle hor bakma... yoksa güllerin hepsi gözüne diken kesilir!

Hak tanımazlığın alameti şükür etmeyiştir... Tanrı'yı tanımak, hakkı teslim etmekle belli olur.

Bütün bunları yazmaktan maksat da şu: Belki bir aziz beni anar da rahmet olsun der, rahmet okur.

Kitabı adımla bitirdim: İlahî, sen akıbetini Mahmûd et!

***

B849. Puttan maksat güzeldir; güzelse ancak Tanrı'dır; bütün güzellikler, onun güzelliğinin eseridir. İslamî edebiyatta "put", hemen daima güzel anlamını ifade eder. "Cemil" ismi Kur'ân-ı Kerîm'de geçmezse de Hz. Muhammed bir hadislerinde, "Gerçekten de Allah cemildir; cemali sever" buyurmuşlardır (Câmi; I, s. 58). Diğer bir hadislerinde de Allah'ın doksan dokuz adı bulunduğunu söylemişlerdir ki "cemil" ismi, bu hadiste altmış dördüncü addır (aynı, s. 79. İkinci hadis). Gene doksan dokuz adı sayarlarken bu adı otuzuncu ad olarak anmışlardır (aynı s. Üçüncü hadis).

Zünnar, Hıristiyanların, bilhassa rahiplerin bellerine bağladıkları ip. Bu gelenek Zerdüştîlikten geçmedir. Zerdüşt dininde mûbid, yani Zerdüşt dininin ruhanîlerinden biri tarafından on iki iplikten örülme altı ipin dokunmasından meydana gelen bir kuşak vardır ki buna "kustî" denir. Bu kuşak bele üç kere dolandıktan sonra uçları aşağı sarkacak kadar uzundur. Erkek çocuğa altı yaşından on iki yaşına girinceye kadar geçen müddet içinde, kız çocuğa altı yaşından dokuz yaşına kadar, merasimle kustî kuşatılması gerektir. Bir engel çıkarsa bu tören on beş yaşında da yapılabilir. Kustî'nin beyaz koyunun yününden olması şarttır. Keçi veya deve yününden, hatta pamuktan da olabilir; ancak ipekten olamaz. Çocuk törenden önce yıkanır. Törene akraba ve dostlar gelirler; bir ziyafet verilir ve çocuğa armağanlar sunulur. Çocuk, dinî esasları ikrar ettikten sonra mûbid çocuğa "sedre" denen kısa kollu gömleği giydirir; bunun üzerine de kustîyi beline üç kere dolayıp bağlar, ikinci dolamada öne iki, üçüncü dolamada arkaya iki düğüm vurur. Bu kuşağın yetmiş iki ipliği "Avesta"nın en mühim kısmı olan "Yasna"nın yetmiş iki faslına, on ikişer iplikten meydana gelen altı parçası yılın on iki ayına ve bu aylardaki altı bayrama, üç kere dolanması dinin esası olan "iyi düşünce, iyi

söz, iyi iş"e işarettir. Düğümler Tanrı'nın varlığına, Zerdüşt dinine, Zerdüşt'ün peygamberliğine, dinin esası olan üç asla işaret sayılır. Kustî bağlanırken dualar okunur ve çocuk bu kuşağı kuşandıktan sonra "Bih-dinler - İyi dinliler" zümresine katılmış ve yeniden doğmuş sayılır. Uykudan uyanınca, abdest ettikten ve yıkandıktan sonra, yemeklerden önce bu kuşağı çözüp bağlaması gerektir. Bağlarken, öğleye kadarki vakit esnasında doğuya, öğleden sonraysa batıya döner; Ehrimen'e lanet eder ve muayyen duayı okur (Dr. Muhammed Muîn: Mazdayasna; Tahran Üniv. Yayın. 1338 Ş. H., s. 376-385).

"Bend-i din", yani din bağı da denen kustî, eski Hint dininde de vardı ve brahmanlara sekiz askerlere on bir, reislere on iki yaşında bu kuşak kuşatılırdı. Yalnız Hintlilerde kızlara kustî kuşatılmazdı.

Sedre tasavvuf erbabına "hırka", kustî de kuşak, yahut kemer olarak girmiştir. Fütüvvet ehlinin "şedd" dedikleri kuşak, bizce bundan başka bir şey değildir (A. Gölpınarlı, İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları; İst. Üniv. İktisat Fakültesi Mec. cilt: XI, sayı: 1-4'ten ayrı basım; İst. İsmail Akgün Mat., 1952; s. 46-55). Şedd, Fütüvvet ehlinden Bektaşîlere geçmiş ve onlarda "Tığ-bend" yani kılıçbağı adını almıştır ki bu adda Fütüvvet erbabının Seyfi kulunun tesiri apaçık görülmektedir. "Tığ-bend"de mücerretlere, yani evlenmeyeceklere üç düğüm vurulur; evlilere üçüncü düğüm bağlanırken çözülecek tarzda vurulur ki bu üç düğüm "elini, dilini, belini" haramdan korumaya, evlilerde çözülen düğümse, belini harama bağlayıp helaline açmaya işarettir. Mevlânâ da, Muîneddin Pervane'ye yazdığı bir mektupta, Türkçe olarak "Beline, diline dindar" demektedir (Mektuplar; Abdülbâki Gölpınarlı terc., İst. İnkılâp K. 1963, Mek. XXXI; s. 49; satır. 8). Mevlevîlikteki "Elifî nemed" ve kemer, Bektaşîlikteki kemer ve palheng, diğer tarikatlardaki kemer, hep bu kustî geleneğiyle ilgilidir (A. Göl-

pınarlı, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik; İst. Inkılâp K., 1953, s. 430-432). Tarikat erbabı, kemere ve benzerlerine hizmete işaret olarak da bakmışlar ve "gayret kuşağı" adını da vermişlerdir ki bu son terimi halka da yayılmıştır.

Doğu-İslam klasik edebiyatında teslim olmak, hizmete bel bağlamak, nefsine hâkim olmak, gayret ve yiğitlik sembolü halinde kullanılan zünnar, Hıristiyanlıktan değil, Zerdüştîlikten girmiştir.

B854-855. Soruya verilen cevabın ilk beytinde puttan maksadın, güzel ve mutlak güzelliğin sahibi olan Tanrı olduğunu söylemekte, biraz daha ileri giderek elle yapılmış putun da, onun mazharlarından olduğunu, ona yönelenin de Hakk'a yöneleceğini bildirmektedir. Vacibin mümkün, mümkünün de vacip olamayacağını bildiren Şebüsterî, bu cevapta adeta o sözlerine karşı çıkmakta, mazharla zahiri bir görmekte, İbn Arabî'nin, "Saneme (puta) tapan, Samed'e (Tanrı'ya) tapar" sözünü kabul etmektedir. Heyecandan doğan bu çeşit sözlere, insanı şaşırttığı için "şath" demişlerdir. Şebüsterî, 13. soruya cevap verirken, şeriata uygun söz söylemenin lüzumundan bahsetmekte, şath sayılabilecek sözleri, ancak kendinden geçenin, sarhoş bir hale gelenin, yahut da aklı başında olduğu halde ihtiyârı, iradesi elinde olmayanın söyleyebileceğini bildirmektedir. "Gülşen-i Râz"ın son bölümlerinde akıl, ilim ve temkin yerine vecit, heyecan ve telvin hâkimdir. Hele güzele, güzelin vasıflarına dair söze başlayan Şebüsterî, birçok şair sûfî gibi ihtiyârını tamamiyle yitirmektedir.

B861. XII. surenin (Yusuf) 44. ayetinden iktibas-ı lafzî var.

B862. VI. surenin (En'âm), "Allah hiçbir şey indirmedi hiçbir kimseye dedikleri zaman, Allah'ı layıkıyla tanıma-

dılar, ululamadılar. De ki: Musa'nın insanlara bir ışık, onları doğru yola sevk eden bir vasıta olarak getirdiği kitabı kim indirdi? Hani siz onu kâğıtlara yazdınız da yayar, açıklarsınız; hükümlerinden çoğunu da gizlersiniz; hani siz de, atalarınız da, bilmediğiniz şeyleri onun sayesinde bildiniz, öğrendiniz. De ki: Allah indirdi; sonra da bırak onları, düştükleri boş iddialarla oyalanıp dursunlar" mealindeki ayetin son kısmından lafzî iktibas vardır.

B866. LXVII. surenin (Mülk) 3. ayetinde, "Öylesine birbiri üstünde olarak yedi kat göğü yaratmıştır ki, Rahman'ın yaratışında hiçbir uygunsuzluk, aykırılık göremezsin; artık çevir gözünü de bak; görebilir misin bir yarık, bir çatlak" denmektedir. Beyitte bu ayetin son kısmına işaret ediliyor.

B869. II. surenin 40. ayeti, "Vefa edin ahdıma da vefa edeyim ahdınıza ve ancak benden korkun artık" diye biter. Beyitte, bu ayetin, "Vefa edin ahdıma" kısmından lafzî iktibas vardır.

B872. XXV. surenin (Furkan) 74. ayetinde müminler anlatılırken, "Öyle kişilerdir onlar ki rabbimiz derler, eşlerimizden, soylarımızdan gözlerimizi aydınlatacak kişiler ihsan et bize ve bizi çekinenlere rehber kıl" buyurulur. Bu ayetteki "gözlerimizi aydınlatacak" sözü kısmen ve lafzan iktibas edilmiştir.

B873. Mesih. Kur'ân-ı Kerîm'in III. suresinin 45., IV. suresinin 157., 171. ve 172., V. suresinin 17, 72 ve 75., IX. suresinin 30 ve 31. ayetlerinde İsa Peygamber "Mesih" diye anılır. Mesh Arapçada elle bir şeye dokunup sıvazlamak, elini bir şeyin üstüne sürüp çekmek manalarına gelir. İsa Peygamber'e bereket ve kutluluklar manen meshedilmiş bulunduğundan, suçlardan temizlendiğinden, anasından yağla mes-

hedilmiş olarak doğduğundan, doğduğu vakit Şeytan'dan korunması için Cebrail'in kanadıyla meshedildiğinden, yetimlerin başlarını eliyle okşadığından, fazla gezdiğinden, hastaları eliyle meshedip iyileştirdiğinden, körlerin gözlerini eliyle meshedip açtığından "Mesih" dendiği, bu sözün Süryanice "meşîh", İbranice "meşûb" sözünün Arapçalaşmasından meydana geldiği rivayet edilmiştir (Mecma; II, s. 442-443; El-Müfredat; s. 467-468). Kur'ân'da daima "Meryemoğlu" diye geçtiği gibi, bilhassa XIX. surenin 6-35. ayetlerinde babasız doğduğu anlatılmakta, III. surenin 59 ayetinde Allah katında Âdem Peygamber'e benzediği, Tanrı'nın emriyle babasız olarak halkedildiği bildirilmektedir.

B881. Firavun, Kur'ân-ı Kerîm'in yirmi yedi suresinde yetmiş dört kere geçer. Ayetlerin bir kısmında Firavun, bir kısmındaysa "âli Firavun" diye geçer ki bu ikinci kısımda kendisi de dahildir. İlkçağdaki bütün Mısır hükümdarlarına bu ad verilirdi, fakat Kur'ân'da Musa Peygamber'le uğraşan hükümdar kastedilir. Firavun, gördüğü bir rüya ve yorumu sonucunda, Mısır'da esir olarak yaşayan İsrailoğullarından doğacak bir çocuğun, saltanatını yıkacağı inancıyla İsrailoğullarının o yıl doğan erkek çocuklarını öldürtmeye koyulmuş, fakat anası tarafından Tanrı ilhamıyla bir sandığa konarak Nil'e atılan Musa'yı hanımının evlat olarak kabulü üzerine, Musa Firavun'un sarayında ve sütnine olarak alınan anası tarafından yetiştirilmişti. Gençlik çağına gelen Musa, bir gün su almak için bir çeşme başında toplananlardan bir Mısırlının İsrailoğullarından birine hakaret ettiğini görüp adamı bir yumrukta öldürmüş, sonra kaçıp Medyen'e gitmiş, Şuayb Peygamber'in hizmetine girmişti. Muayyen bir müddet Şuayb'ın sürülerini güden Musa, Şuayb'ın kızıyla evlenmiş, bir yurt edinmek üzere yola çıkmıştı. Yolda Tanrı tecellisine mazhar olmuş, sopasının atılınca yılan olması, koynuna soktuğu elinin parlak bir hale

gelmesi (yed-i beyza) mucizeleriyle Firavun'a gidip İsrailoğullarını Mısır'dan çıkarmaya memur olmuş, kardeşi Harun'la Mısır'a gidip Firavun'la görüşmüş, fakat Tanrılık davasında bulunan Firavun bu mucizeleri büyü saymış, Musa'nın dileğini kabul etmemişti. Bunun üzerine Tanrı, Mısırlıların mahsullerine çekirge üşürmüş, kurbağalar her yanı kaplamış, öldürücü yeller esmiş, Nil'den aldıkları su kan olmuş, Mısırlıların ilk doğan çocukları ve hayvanları ölmüş, birbiri peşince gelip çatan bu belalardan sonra Firavun, İsrailoğullarına Mısır'dan çıkmaları için izin vermiş, Musa sopasıyla Kızıldeniz'e vurmuş, deniz yarılmış, İsrailoğullarının on iki bölüğünün geçmesi için on iki yol açılmıştı. Onları bıraktığına pişman olan Firavun, ordusuyla peşlerine düşmüş, İsrailoğulları geçtikten sonra denizin ortasına gelen Firavun, suların kavuşmasıyla, maiyetindekilerle boğulup ölmüştü. X. surenin (Yunus) 89-92. ayetlerinde Firavun'un ölürken iman ettiği, fakat iman-ı yeis olan bu imanının kabul edilmediği, ancak sonradan gelenlere ibret olmak üzere bedeninin kurtarıldığı bildirilir. Beyitte Firavun'un Tanrılık davasına işaret edilmektedir.

B881. Kendini göstermeye, gösteriş yapmaya riya denir. Riyayı, insanlara ulu görünmeyi, insanlar tarafından ululanmayı istemek, hayır yaptığını, ibadette bulunduğunu, Tanrı'dan çekindiğini göstererek halk tarafından büyük tanınmayı, bu yoldan bir mevki elde etmeyi istemek diye tarif etmişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'de CVII. surenin (Mâûn) 4-7. ayetlerinde namazlarını kılarken unutanlar, yaptıklarını gösteriş için yapanlar, zekâtı ve istenen şeyi men edenler kınanmaktadır. XVIII. surenin (Kehf) 110. ayetinde kulluğa hiçbir kimsenin katılmaması, ibadetin yalnız Allah'a hasredilmesi emrolunmaktadır (Sefine; Riya mad.'e de bkz. I, s. 499-500). Hz. Peygamber riyayı Allah'a şirk koşmakla bir tutmuş, "En fazla korktuğum şey, ümmetimin Allah'a şirk koş-

masıdır; ama ben güneşe taparlar, Ay'a taparlar demiyorum; Allah'tan başkası için yapılan ibadeti ve gizli şehveti kastediyorum" buyurmuşlardır (Câmi; I, s. 73).

B889-890. Hz. Peygamber, ahir zamanda bir zalimin Tanrılık davasıyla çıkacağını bildirmiştir ki adı hadislerde "Deccal" diye geçer. Deccal'in tek gözlü olduğu, o gözünün de gök renkli bulunduğu, alnında "Kâfir" yazısının yazılı olup müminlerin bu yazıyı okuyacakları, yanında cenneti, cehennemi olacağı, kendisine inanmayanları cehennemine atacağı, cehenneminin cennet haline geleceği, inananları cennetine atacağı, cennetinin cehennem kesileceği, doğu tarafından çıkacağı, Medine ve Mekke'ye giremeyeceği, Hz. Mehdi'nin zuhur edip onu öldüreceği, İsa Peygamber'in de inip namazda Mehdi'ye uyacağı hakkında hadisler vardır (Câmi; I, s. 14; Sefîne; I, s. 441-442; II, s. 700-706).

Deccal'in bir de eşeği olacağı rivayet edilmiştir. Şebüsterî, bundan sonraki beyitlerde bilgisizlerin Deccal'in eşeğine uyanlara benzediğini, onların önlerine geçen ve kendisine şeyh adını takan kişilerin de o eşeklerin önüne geçen Deccal'in eşeği olduklarını söylüyor. Mevlânâ, "Mesnevî"nin VI. cildinde şeyhlik davası güden bu şeyhleri, "Bu davullu, bayraklı ham kişiler gibi hani; yoklukta benim uluğ han diye davaya girişirler; şeyhlik lafını dünyaya atmışlar; kendilerini Bâyezîd göstermedeler. Kendi kendilerine yola düştüklerini, varıp eriştiklerini söylerler; davet yurdunu bezemişler, damadın evinde kıyametler kopuyor; gelinin hısımının, akrabasınınsa haberi bile yok" diye yerer (s. 417-418; beyit. 2547-2550). I. ciltte de bu çeşit şeyhler hakkında, "Onda Tanrı'ya ait ne bir koku vardır, ne bir haber; ama davası insanların atası Âdem'den de çoktur, üstündür, Şît Peygamber'den de. Şeytan, ona yüzünü göstermiş, onu kandırmış da biz diyor, abdaldanız; hatta onlardan da üstünüz. Çok kişiler, dervişlerin sözlerini, halk onları adam sansın

diye çalarlar, söylerler; sözde Bâyezîd'den de daha ince laflar ederler; oysa Yezîd bile onların varlığından utanır" der (s. 140; beyit. 2272-2275).

İlmin kalkmasının, bilgisizliğin artmasının, kıyamet alametlerinden olduğunu bildiren bir hadis olduğu gibi, "Bir iş ehlinden başkasına verildi mi kıyameti bekle" mealinde de bir hadis vardır (Câmi; I, s. 30, 83).

B912. İbadetlerin teşri-i hikmetlerini sormaya memur değiliz; fakat mesela namaz kılanın, kendisinin, üstündeki elbisenin, abdest aldığı yerin, suyun, su kabının, namaz kıldığı yerin temiz ve helal olması, namazda huzuru gözetmesi, gösterişten kaçınması, kendisini bir zaman olsun, Hakk'a vermesi gibi şartları düşünürsek, XXIX. surenin (Ankebût) 45. ayetindeki, namazın insanı kötülüklerden, fenalıklardan nehyettiğine, Allah'ı anmanın, yani namazın pek büyük bir şey olduğuna dair beyanın ne kadar doğru olduğunu anlarız. Oruç, bir irade temrini olduğu kadar açlığı tattırmak, açların hallerini anlatmak gayesini de güder sanırız. Hz. Ali'nin buyurduğu gibi her emirde, her nehiyde hem insanın kendine, hem de ammeye ait hikmetler mevcuttur (Nehc'ül Belaga; II, s. 199-200). Ancak ibadetin âdet olmaması gerektir. Âdet olursa, gaye elde edilemez. Bundan dolayıdır ki "İbadet, âdetleri bozmaktır" dendiği gibi "İbadetle âdet bir yerde olamaz" da denmiştir.

B915. Evlenmemek, âdetlerden kurtulmak demektir; İsa dininde olanlara göre vardır. LVII. surenin (Hadîd) 27. ayetinde bu âdetin Allah tarafından farz edilmediği, rahiplerin Allah rızasını kazanmak için icat ettikleri, ona hakkıyla riayet edenin mükâfatlarının verildiği, fakat bu yolu tutanların çoğunun halkın malını batıl olarak yediği bildirilerek, sonradan ve dinde olmadığı halde icat edildiği bildirilmektedir. Hz. Peygamber "Nikâh benim sünnetimdir; sünnetime uymayan benden değildir" buyurmuşlar (Künûz; II,

s. 186), "Evlenin, çoğalın; çünkü ben kıyamet günü sizinle övüneceğim" demişlerdir (Câmi; I; s. 110). İslam'da insan tabiatına, ilahî kanunlara aykırı bir şey yoktur; bu bakımdan rahiplik de yoktur. "Her peygamberin (ümmetine mahsus) bir rahipliği var; bu ümmetin rahipliği Allah yolunda savaştır" hadisi de vardır (Câmi; II, s. 105).

B916. Ruh'ul-Kudüs, Cebrail'dir; II. surenin 87 ve 255., V. surenin 110., XVI. surenin 102. ayetlerinde adı böyle geçer. XVI. surenin 2., XIX. surenin 17., LXIII. surenin 22., LXX. surenin 4., LXXVIII. surenin 83., XCVII. surenin 4. ayetlerinde "Ruh", XXVI. surenin 193. ayetinde "Ruh'ul-Emîn" diye anılır.

Hıristiyanlarca Ruh'ul-Kudüs, Tanrı kudretidir. Peygamberler ve erenler olağanüstü işleri bu kudretle yaparlar; onlarca bu kudret bazı kimselere hulûl eder ki bu İslam'da batıldır. Matyus İncil'inin son babı olan XXVIII. babın 19. sözünde "Baba, Oğul, Ruh" teslisine rastlanır. Yuhanna İncil'nde İsa Peygamber'in müjdelediği "teselli edici ruh"u da Hıristiyanlar Ruh'ul-Kudüs olarak kabul ederler. Bizce, Arapçaya Farkalit diye geçen bu sözle Hz. Muhammed kasdedilmiştir (Seyyid Hibetüddin-i Şehristanî: Râh-nümâ-yı Yahûd u Nasârâ Yâ Beybilhâ; Encümen-i Teblîgaat-ı İslamî Yayın. Tahran, 1323 Ş. H., s. 107-117).

B917. Nâsût madde âlemidir; Lâhut zat ve hakikat âlemi.

B918. İsa Peygamber'in asılmadığı, öldürülmediği, göğe yüceltildiği IV. surenin 158. ayetinde bildirilir.

B927. XXIII. surenin (Mü'minûn) 101. ayetinden iktibas vardır. Ayette sûr üfürülünce soy-sopun fayda etmeyeceği, kimsenin kimsenin halini soramayacağı bildirilir.

B931. II. surenin 83., IV. surenin 36., VI. surenin 151. ve XVII. surenin 23. ayetlerinde Allah'a şirk koşmamaktan sonra anaya, babaya iyilikte bulunmak emredilir. XVII. surenin 23. ayetinde onlara uf bile denmemesi, 24. ayetinde "Onlar beni nasıl büyütüp yetiştirdilerse sen de onlara acı" diye haklarında dua edilmesi, XXXI. surenin 14. ayetinde, XLVI. surenin 15. ayetinde haklarının gözetilmesi, onlara iyilikte bulunulması buyurulmaktadır; daha başka ayetlerde de ana-baba haklarının gözetilmesi buyurulur. Hz. Peygamber'in "Allah'tan ve Resûl'ünden sonra kime itaat edeyim" sorusuna üç kere, "anana" buyurduğu, dördüncü soruya, "babana" dediği ve "Ondan sonra yakınlığı derecesince yakından yakına" buyurduğu meşhurdur (Câmi; I, s. 55). "Cennet anaların ayakları altındadır" hadisi de meşhur hadislerdendir (Aynı; s. 122).

B932-933. Malların ve evladın, insanı doğru yoldan çıkarabileceği bakımından bir imtihan olduğu VIII. surenin 28., LXIV. surenin 15. ayetlerinde bildirilmiş, hatta kötü oldukları takdirde eşlerin ve evladın düşman olduğu, onlardan sakınmak gerektiği LXIV. surenin 14. ayetinde beyan buyurulmuş, kıyamet gününde soy-sopun ve evladın fayda vermeyeceği LX. surenin 3. ayetinde anlatılmıştır. Bu hususta daha başka ayetler de vardır.

B941. III. surenin 14. ayetinde kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altına, gümüşe, güzel ve cins atlara, hayvanlara, ekinlere karşı insanların aşırı bir sevgisi olduğu, bu sevginin insanlar için bezetilmiş bir sevgi olduğu, fakat bunların dünya yaşayışına ait matahlar bulunduğu, sonunda varılıp gidilecek yerin güzelliğininse Tanrı katında olduğu bildirilmektedir. Beyitte bu ayete işaret edilmektedir.

B942. Gerçek din, metinde "Hanif" diye geçiyor. II. surenin 135., III. surenin 67 ve 95., IV. surenin 125., VI. surenin 79 ve 161., X. surenin 105., XVI. surenin 120, 123., XXX. surenin 30. ayetlerinde İbrahim Peygamber'in dini "Hanif" diye anılmaktadır ki şirkten uzak ve temiz anlamına gelir. XXII. surenin 31. ayetiyle XCVIII. surenin 5. ayetinde "Hunefâ", yanı Hanifler sözü geçer ki bu da Allah'ı bir tanıyıp şirk koşmayanlar, özleri temiz bulunanlar manasına gelir (Kur'ân-ı Kerîm ve Meali; II, Açılama; s. XLII-XLIII).

B935. Lâhicî, bu beyitte anılan ve "pirimiz" denen zatın Şebüsterî'nin mürşidi ve piri olduğunu söyler. Fakat Attar'a çok düşkün olan Şebüsterî, "Gösterişi, şöhreti, halktan saygı dileğini bırak, hırkayı at, zünnar kuşan..." demekle, açıkça, Attar'ın "Mantık'ut-Tayr"ın IV. makalesinde, 1197-1607. beyitlerde anlattığı "Şeyh-i San'an" hikâyesine ve bu hikâyenin kahramanı olan Şeyh-i San'an'a işaret etmektedir (Tercümemiz; II. basım; Şark-İslam Kl. 6; İst., 1962; Millî Eğitim Basımevi; s. 94.123).

Şeyh-i San'an, dört yüz müridi olan bir şeyhtir. Bir gece rüyada Rum ülkesinde puta taptığını görüyor. Bu rüyanın neye delalet ettiğini anlamak için dervişleriyle yola düşüyor, Rum ülkesine geliyor. Bu ülkede bir Hıristiyan kızını görüp gönül veriyor; aklı başından gidiyor. Kızı isteyince kız, şeyhe puta tapmasını, zünnar kuşanmasını teklif ediyor. Şeyh-i San'an Hıristiyan olup zünnar kuşanıyor, puta tapıyor. Bunu gören dervişler, kendisini bırakıp hacca gidiyorlar. Mekke'de onlarla Rum ülkesine gitmemiş olan bir dervişine rastlıyorlar. Derviş şeyhi sorup halini anlayınca öbür dervişlere şeyhi bırakmalarının doğru olmadığını söylüyor. Beraberce dua ediyorlar. Bu sırada Şeyh, kızı elde etmek için onun teklifiyle domuz gütmektedir. Derviş, bir gece Hz. Muhammed'i rüyada görüyor; Hz. Muhammed şeyhe şefaat ettiğini, şeyhin tekrar imana geldiğini müjdeliyor. O dervişle öbür der-

vişler, beraberce Mekke'den Rum ülkesine gidiyorlar. Şeyhin tevbe ettiğini görüp aralarına alarak yola çıkıyorlar. Bu sefer kız da bir rüya görüp peşlerine düşüyor; onlarla buluşup Müslüman olarak ölüyor.

"Nefehat"ta, 525 Ramazanında ölen (1131) Şeyh Hammâd-ı Dabbâs'ın hal tercümesinde, İbn Sakka adlı birisinin Halife tarafından İstanbul'a elçi olarak gönderildiği, Hıristiyan bilginleriyle imparatorun huzurunda mübahasede bulunup hepsini alt eden bu adamın imparatorun kızına âşık olduğu, Hıristiyan olması şartıyla kızın kendisine verileceği söylenince Hıristiyanlığı kabul ettiği anlatılır (Lâmiî terc. s. 588-589).

Şeyh-i San'an'ın tasavvuf yoluna da intisabı olan bu İbn Sakka olması ve hikâyenin bu zatın aşkı ve Hıristiyanlığı kabulü üzerine düzülmesi ihtimali düşünülebilir. Rivayete göre Şeyh-i San'an Yemenlidir; adı Abdürrazzak'tır. Aşk ve cezbeye büyük bir ehemmiyet veren Yunus Emre de (720 H.-1320) Şeyh-i San'an'ı Abdürrazzak adıyla üç şiirinde anar:

Cübbe vü hırka tac u taht virse gerektir ışka baç
Dört yüz mürîd ü elli hac terkeyledi Abdürrazzak

Anın gibi din ulusu haç öptü çaldı nâkusu
Sen dahi bırak namusu gel beri bütün oda yak
(Tıpkı basım, s. 303; Türk harfleriyle, s. 74)

Abdürrazzak ol derviş yoldaş edindi beni
Hallac-ı Mansûrıla dâra asılan benem
(Tıpkı basım, s. 250; Türk harfleriyle, s. 91)

Leylî'le Mecnun işi acebdür (ür bu) halka
Abdürrazzak terk etti ışk için imanını
(Türk harfleriyle, s. 199)

Gürcistan'ın merkezi olan Tiflis şehrine üç kilometrelik bir mesafede bulunan bir tepedeki merkad Şeyh-i San'an'a ait olarak tanınmaktadır. Yanındaki mezar da mahallî rivayete göre sevgilisi olan Nina adlı Gürcü kızının mezarı imiş. Gene mahallî rivayete göre Nina'ya âşık olan ve kızı isteyen Şeyh-i San'an'a yedi yıl domuz çobanlığı etmesini ve şarap satmasını şart koşmuşlar. Şeyh yedi yıl bu işlerle uğraşmış, sonunda Nina ile evleneceği sırada bu işe kızan Müslümanlarla Hıristiyanlar her ikisini de öldürmüşler. Tepede bu iki mezardan başka Rusya'nın 1289'da Tahran sefiri olan, Tiflis'e gezmeye gidip Tamara adlı bir Gürcü kızına gönül kaptıran, Tahran'a dönünce, Müslüman olup bazı büyükler tarafından zevce olarak alınan Gürcü kızlarını cebren konaklarından alıp sefarete kapatan ve bu yüzden halkın galeyanı neticesinde öldürülen ve Rusya tarafından cesedi Tiflis'e naklettirilen Geribayduf'un mezarı da vardır. Sevgilisi Tamara, bu olaydan sonra o civardaki bir manastıra kapanmış, altmış iki yıl orada kalmış, ölünce sefirin yanına gömülmüştür. Cuma ve pazar geceleri Şeyh-i San'an'ın merkadini Müslümanlar ve Hıristiyanlar ziyaret ederler. Mezar civarında sefirle sevgilisinin heykelleri de vardır. Mezara bir rahip bakmaktadır (Ali Cevâhir - Kelâm, Mezâr-ı Şeyh-i San'an der Tiflis. Armağan Mecmuası; elli ikinci yıl, 42. devre; Sayı: 11-12; Tahran, Behmen ve İsfend Mah, 1349; s. 761.764).

B955. Bu beyitte ve sonraki beyitlerde "Gavuroğlu" diye çevirdiğimiz söz "tersâ-beçe"dir. Mahmûd-ı Şebüsterî'ye göre "tersâ-beçe", kâmil mürşidin yüzünde parlayan nurdur; onun nazarında öyle bir feyiz vardır ki insanı kendisinden geçirir, kayıtsız vahdet âlemine ulaştırır; o nur, o feyiz, vahdet şarabını sunar; benliği, varlığı yok eder.

887 Hicrî'de vefat eden (1482) ve "Gülzâr-Nâme" adıyla, "Gülşen-i Râz" vezninde ve onu takliden bir eser yazan İbrahim-i Tennûrî, bu eserindeki,

Şu nûru kim veli yüzünde parlar
Bu dilde âna tersâ-beççe derler

beyti, 955. beytin tercümesidir denebilir. Esasen bu eserde yer yer "Gülşen-i Râz"dan tercümeler vardır.

Bayrâmi Melâmîlerinden Pir Aliyy-i Aksarâyî'nin (945 H.- 1538) meclislerinde bulunduğunu bildiren, 1024'te vefat eden (1615) İdris-i Muhtefî'ye mensup olduğunu açıklayan Hakikî'nin "Risale"sindeki,

Eğer meclislere girse seher-gâh
Tecelliden olurlar cümle âgâh

Tecelliden kamû hayrân olurlar
Şarab-ı ışk ile sekrân olurlar

Eğer dâr'ül-fakihe girse ol nûr
Olur müftî müderris cümle mahmûr

Yüzünde nûr-ı tersâ-beççe derler
Bu yolda ıstılâhı böyle korlar

beyitleri, "Gülşen-i Râz"ın 955. ve 960-961. beyitlerinin tam bir tercümesidir. Aynı zat, mürşidi Pir Ali'nin ahvalini anlatan, yer yer şiirlerle bezenmiş mensur "Risale"sinde "Gülşen"den birçok iktibaslarda bulunmuştur. O cümleden olarak "Aziz, insan-ı kâmilin ve gerçek evliyanın vechinde bir nur-ı ilahi vardır; Ehllullah ana tersâ-beçe diyü ıstılah itmişlerdür; lâ munâkaşate fî'l ıstılah" sözleri geçer.

Hasılı "Gülşen-i Râz"ın bu son kısmı, tamamiyle mecazî terimlerin, tasavvuf ehli arasındaki gerçek sayılan manalarına hasredilmiştir.

B982-990. Klasik İslam edebiyatının geleneğinde, mesnevi tarzında eser yazan, başta Allah'a hamd ü senayi, Hz. Muhammed'e (s. m.), soyuna, sahabesine salât ü selamı ihtiva eden mensur, yahut manzum bir bölüm meydana getirir; bu kısma "tahmîd" ve "nat" denir. Sonra bazı eserlerde Hz. Muhammed'in miracına ait manzum bir kısım bulunur ki buna da "miraciye" adı verilir; fakat bunu yazmayan da bulunabilir. Bundan sonra kitabın neden ve kimin adına yazıldığını bildiren bölüm gelir; çok defa bu bölüm "Sebeb-i te'lîf-i kitab" başlığını taşır. Bunlara, bilhassa en baştaki tahmîd ve nate "dibace" adı verilir. Kitabın bir de bitim kısmı vardır ki bu kısma da "hatime" denir. Kitabın adı, dibacede geçmediyse bu kısımda geçer; telif tarihi de çok defa bu kısımda anılır.

Şebüsterî, bitim bölümünde gerçeklik ve vahdet gül bahçesinden bir koku alıp onu okuyuculara sunduğunu, bu yüzden de adını "Sır gülbahçesi – Gülşen-i Râz" koyduğunu, bu kitapta o zamana dek kimsenin göstermediği, söylemediği güllerin açıldığını, süsenlerinin dil kesilip söze geldiğini, nergislerinin açılıp âlemi gördüğünü söylüyor; hor bakılmamasını, inkâr gözüyle görülmemesini, o çeşit bakana, görene, güllerinin diken görüneceğini bildiriyor ve "Kitabı adımla bitirdim; İlahî, sen akıbetini Mahmûd et" beytiyle bitiriyor.

***

Kitabı yeniden gözden geçirdik, şerhleri karşılaştırdık, Hicrî 1386 Saferinin 14. günü bitti; 1390 yılında yeniden ve baştan sona dek okuduk, gereken yerleri gerektiği gibi düzelttik, Şaban'ın altıncı perşembe gecesi bitti (8 Ekim 1970). Biz de Şebüsterî'ye uyup diyoruz ki: İlahî, adımızı hayırla Bâki kıl.

BİBLİYOGRAFYA

Kur'ân-ı Kerîm

Abbas Kummî (Şeyh. Hâc.): Sefînet'ül-Bihâr ve Medînet'ül-Hikemi ve'l-Âsâr (Meclisî'nin bir ansiklopedi hüviyetini de taşıyan "Bihâr'ül-Envâr"inin alfabetik telhisi. 2 cilt. Arapça; Necef, 1355).

Abbas Kummî (Şeyh. Hâc): Mefâtîh'ul-Cinân (Her ayın amâline ve me'sûr dualara ait. Arapça. Tahran, 1359).

Abdullâh-ı Bosnavî: Fusûs'ul-Hikem Şerhi (İst. Mat. Âmire, 1320).

Abdülbâki Gölpınarlı: Melâmîlik ve Melâmîler (İst. Üniv. Türkiyat Enstitüsü, 1931).

Abdülbâki Gölpınarlı: Gülşen-i Râz Tercümesi (Milli Eğitim Bakanlığı; Şark-İslam Klasikleri; İst. Maarif Mat., 1944; ikinci basım.

Abdülbâki Gölpınarlı: İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları (İst. Üniv. İktisat Fakültesi Mecmuası; c. XI, sayı: 1-4, 1952).

Abdülbâki Gölpınarlı: Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik (İst. İnkılâp K. 1953).

Abdülbâki Gölpınarlı: Kur'ân-ı Kerîm ve Meâli (2 cilt, İst. Remzi K. 1378 H.- 1958).

Abdülbâki Gölpınarlı: Mevlânâ Celâleddin (III. basım. İst. İnkılâp K. 1959).

Abdülbâki Gölpınarlı: Fîhi mâ-fîh terc. (İst. Remzi K. 1959, Açılama ve Önsözle).

Abdülbâki Gölpınarlı: Dîvân-ı Kebîr terc. 5 cilt (İst. Remzi K. 1957-1960. Açılama ve Önsözle).

Abdülbâki Gölpınarlı: Mantık'al-Tayr terc. 2 cilt (II. basım; İst. Millî Eğitim Basımevi, 1962-1963).

Abdülbâki Gölpınarlı: Mektuplar (Mevlânâ Celâleddin'in mektuplarının terc. Önsöz ve Açılamayla, İst. İnkılâp K. 1963).

Abdülbâki Gölpınarlı: Yunus Emre Dîvânı ve Risalet'ün- Nushiyye (Önsöz ve Açılamayla. Dîvân ve Risale'nin en eski nüshasının tıpkı basımı ve Türk harflerine çevirisiyle. Eskişehir Turizm ve Tanıtma Derneği Yayın. İst. 1965).

Abdülbâki Gölpınarlı: İmam Ali Buyruğu (Nehc'ül-Belâga'dan ve Dîvân'dan seçmeler. Ankara-Emek Basım ve Yayımevi).

Abdülbâki Gölpınarlı: Oniki İmam (Ankara, Emek Basım ve Yayımevi).

Abd'ül-Huseyn Şerefüddin'il-Huseynî (Seyyid): El-Mürâcaât (6. Basım. Arapça; Necef-1348, 1963).

Abdürrazzak-ı Kâşânî: Tevilât (Arapça. Mısır-Meymeniyye Mat. 1317. İbn Arabî Tefsiri adıyla basılmıştır).

Abdürrazzak-ı Kâşânî: Lâtâif'ül-A'lâm fî İşârât'il-İlhâm (Arapça, İs. Selim Ağa K. Hüdayî kitapları, No. 519).

Ali Cevâhir-Kelâm: Mezâr-ı, Şeyh-i San'an der Tiflis (Armağan Mecmuası; 52. yıl, 42. devre; Sayı: 11-12, Tahran-Behmen ve İsfend Mah 1349, s. 761-764).

Aliyy'ül-Kaarî: Mevzûâtu Kebîr (Arapça. İst. Mat. Âmire-1289).

Bedî'uz-zamân Firûzan-fer: Ahâdîs-i Mesnevî (Arapça-Farsça. Tahran Üniv. Yayın. 1334 Ş. H.).

Brovne, E. G.: A. History of Persian Literature under tartar dominion (III. c; İngilizce; Londra, 1920; s. 146-150).

Cemâleddin Ahmed b. Aliyy b. Muhennâ: Umdet'ut-Tâlib fî Ensâbı Ali Ebu Talib (Arapça. Necef-1337 H.- 1918).

Charles Rieu: Persian Manuscripts British Museum (Volum. II, s. 608-609, İng.).

Eflâkî Ahmed Dede: Manâkıb'ul-Ârifîn (Farsça. 2 cilt. Prof. Tahsin Yazısı tashih ve haşiyeleriyle. Türk Tarih K., Ankara, 1959-1961).

Emrullâh: Muhît'ül-Maârif (İst. İkdam Mat. 1318).

Hakikî: İrşâd-Nâme (İstinsah tarihi ve istinsah edeni belli olmamakla beraber kâğıdından ve yazısından X., nihayet XI. yüzyılda yazılmış olan bizdeki nüsha (Müstakimzâde "Melâmîye-i Şuttâriyye"sinde Hakikî'yi Huseyn-i Lâmekânî'ye mensup göstermekte, hal tercümesini iyice bilmediğini söyleyip 1050'den sonra (1640) vefat ettiğini bildirmektedir. Hakikî, Risale'sini 1009 H.'de yazdığını açıklar; 1042 H.'de (1615) vefat eden İdris-i Muhtefî'den de "Hazreti Şeyh Azizim" diye bahseder. Hakikî'nin vefatı 1050'den hayli evvel olmalıdır. "Osmanlı Müellifleri, Hakikîzâde Osman'ın 1038'de (1623) vefat ettiğini yazar: I. s: 58-59. Bu zat, Hakikî'nin oğluysa Hakikî, bu tarihten önce vefat etmiştir).

Hakikî: Risale-i Müşkilât-ı Esrâr-ı Işk (356 beyitten meydana gelmiş olan, mesnevi tarzında yazılmış bulunan bu risalede Pir Aliyy-i Aksarâyî'den (945 H.- 1538) bahsetmekte, silsileden de söz açmaktadır. Bir nüshası Süleymaniye Husrev Paşa K.'de Mihrişah Sultan kitapları arasında, 203 No.'da mecmuada bulunan; V. 63-76: Sarı Abdullâh'ın "Semerât'ül-Fuâd"ına kaynaklık eden ve 1091'de yazılan bu risalenin de Hakikî'ye ait olduğu kanaatindeyiz.

? : Esrâr'ül-Ârifin İrşâd'ül Aşıkıyn Güftâr'ül-Vasitir. (Aynı mec. V. 76-88. Bu, manzumelerle de bezenen mensur Risale de Pir Ali'den bahseder ve Hakikî'ye aittir sanırız. "Semerât"ın kaynaklarındandır).

Hibet'üd din-i Şehristânî (Seyyid): Reh-numa-yı Yahûd u Nasârâ ya Baybilhâ. (Farsça. Encümen-i Tebligaat-ı İslamî Yayın. Tahran-1323 Ş. H.)

Hulvî (Cemâl'üd-din Şeyh): Câm-ı Dil-nüvâz (Lâhicî'nin "Gülşen-i Râz şerhi"nin telhis yollu terc. İst. Süleymaniye K. Şehit Ali Paşa kitapları; No. 1253. Sonunda ketebe olmamasına, 1045'te, yani Hulvî'nin ölümünden on dokuz yıl önce yazılmış bulunmasına, eserde bazı düzeltmelerin aynı yazıyla bulunmasına bakılırsa, müellifin elyazısı olması ihtimali çok kuvvetlidir).

Huseyn b. Mansûr'il-Hallac: Kitâb al Tavâsîn (Arapça. Louis Massignon basımı. Önsöz, izahat ve Fransızcaya terc. Paris. Librairies Paul Geuthner, 1913).

Huseyn b. Mansûr'il Hallac.: Le Dîwân d'al-Hallâj (L. Massignon basım izahat ve terc. Journal Asiatique; Janvier-Mars, 1931).

İbrahim-i Tennûrî: Gülzâr (Manzum, Gülşen-i Râz tarzında ve aynı vezinde mesnevî. İst. Üniv. K. Türkçe Yaz. No. 2283).

Kâtip Çelebi: Keşf el-Zunûn an Esâmi'l – Kütübi ve'l-Fünun (Arapça. İst. Maârif Mat., 1360-1362, 1941-1943).

Kasım-ı Envâr-ı Tebrîzî: Dîvân (Farsça. İst. Üniv. K., Fars. Yaz. No. 579).

Kürbâlî Şucâ'-ı Kemâl): Hadîkat'ül-Maârif (Gülşen-i Râz şerhi, Farsça. Süleymaniye K. Fatih, No. 2608).

Lâhicî (Şemseddin Muhammed b. Aliyy'ül-Gilânî): Mefâtîh'ul-İ'câz fî Şerhi Gülşen-i Râz (Farsça. Tahran, 1310. Taşbas.).

Lâmiî: Nefehat terc. (İst, 1289).

Lutf-ı Ali: Ateşkede (Farsça. Bombay, 1299).

Massignon: Akhbâr al-Hallâj (Paris; Librairie Philosophique J. Vrin, 1957. Fransızcaya tercümesiyle ve notlarla).

Mevlânâ (Celâleddin Muhammed): Mesnevî (Farsça. Reynold A. Nicholson basımı; Leiden, 1925-1933).

Muhammed Ali (Müderris): Reyhanet'ül-Edeb (Farsça. II. c. 1368 H., 1328 Ş. H.).

Muhammed Abduh (Şeyh): Şerhu Nehc'ül-Belâga (Arapça. 2 cilt. 3. basım. Mısır, 1321).

Muhammed'ül Medenî: El-İthafat'üs-Seniyye fi'l-Ahâdîs'il-Kudsiyye (Arapça. Haydarabad, 1323).

Muhammed b. Yakub Küleynî: Usül'ül-Kâfî (Arapça. İran; Taşbas. 1311).

Muîn Muhammed (Dr.): Mazdayasîna ve Edeb-i Parisî. (Farsça. Tahran Üniv. Yayın., 1338 Ş. H.).

Muhsin Feyz (Munlâ, Şeyh).: E's-Safî fi Tefsiri Kelâmullah'il-Vâfî (Arapça. İran, 1286).

Münâvî Abd'ür-Raûf: Künûz'ül-Hakaaık (Arapça. Câmi'us-Sagir haşiyesinde. Mısır, 1321).

Murtazâ'l-Huseyniyy'il-Fîrûzbâbâdî: Fadâil'ül-Hamse min Sıhâh'ıs-Sitte (Arapça. 3 cilt. Necef, 1384 H.).

Müslim b. Haccâc Nîşâbûrî: El-Câmi'us-Sahîh (Arapça. 8 cilt. İst. Mat. Âmire, 1334).

Nimetullah-ı Nahcuvânî (Baba): Şerh-i Gülşen-i Râz (Farsça, İst. Üniv. K. Fars. Yaz. No. 907, 906 Cumâdelahire gurresinde yazılmış nüs.).

Pertev Nâilî Boratav: Hızır mad. (İslam Ansiklopedisi. Cüz, 44; s. 457-471. İst., 1950).

Râgıb-ı Isfahânî: El-Müfredât fi Garîb'il-Kur'ân. (Arapça. Tehran-Miktebet'ul-Murtazaviyye. Muhammed Saîd-i Gîlânî basımı).

Suyûtî (Celâleddin Abd'ür-Rahmân): Câmi'us-Sagir li Ahâdis'il Beşîr'in-Nezir (Arapça, 2 cilt Mısır; Hayriyye Mat., 1321 H.)

Şerîf-i Cürcânî (Seyyid): Ta'rifat (Arapça; İst. Taşbas. Mat. Âmire, 1265).

Tabrasî (Ebu Aliyy'ül-Fadl b. Hasan): Mecma'ul-Beyân fi Tefsîr'il Kur'ân (Arapça. 10 cilt. Tahran, 1379 H.- 1339 Ş. H.).

Tâhir (Bursalı): Osmanlı Müellifleri (4 cilt, İst. Mat. Âmire, 1333-1342.

Zebîdî (Mübârek b. Abd'ül-Latif): Tecrîd'üs-Sarih li Ahâdîs'il-Câmi'us-Sahih (Arapça. Mısır, 1322).

Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedid: (İst., 1908 basımı).

ŞERHTE GEÇEN BAHİSLERE GÖRE FİHRİST

Abdal	B386
Âb-ı Hayât	B123
Âdem-Esmâ	B262
Âdem-İblis	B415
Âdem-Toprak	B2
Ahad-Ahmed	B19
Akl	B6
Akl-ı kül	B202-206
Ana-baba	B927
A'râf	B176
Arş	B205-213
Ayn-gayn	B303-308
Batanları sevmem	B190
Ben-Benlik	B287-296
Beş duygu	B842
Bilgi	B386, 570-579
Burçlar	B225-234
Büyük âlem-Küçük âlem	B641-642
Câbelkâ-Câbelsâ	B170
Cebrail	B118
Cehennem-Mümin	B507-508
Cevher-Araz	B201
Cezbe	B195
Cüzî-Küllî âlem	B8

Deccâl	B888-890
Devir	B2
Doğruluk	B379
Doğular-Batılar	B171
Dokuz gök-Yedi yıldız	B177
Dünya	B166-187
Düşünmek	B1, 112-117
Ebu Cehil	B539
Ebu Tâlib	B421
Elest	B415-420
Emanet-Ehil	B67
Emanet	B202
En büyük savaş	B309-325
Erkek-Kadın	B185
Ezel-Ebed	B155
Fakr	B126-127
Felsefe	B102
Firavun	B888
Gerçek-Yalancı Şeyh	B706
Gizli define	B138
Gün (Tanrı katında)	B168
Halk-Emr	B10
Halil-İbrahim Peygamber	B330
Hakikat-Şeriat	B365-385
Hanif-Hunefâ	B942
Hatm-i Vilayet	B386
Hazarât-ı Hams	B170
Hikmet	B384, 507-509
Hû	B441
Hulûl, İttihad	B102
Huseyn b. Mansûr'il-Hallac	B23-32
Huzûr-Namaz	B406
İbadet (Üç bölük)	B341
İbadet-Âdet	B912
İbrahim Peygamber	B185-192

İdris Peygamber	B238
İki ölüm	B643
İrâde-İhtiyâr	B107, 517-520
İsa Peygamber	B332
İtizal-Mutezile	B107
Kâf-Nûn	B3
Kalem	B4
Kerâmet	B544
Kesret-Vahdet	B9
Kıyâmet	B436
Kıyas	B82-83
Kocakarılar dini	B184
Kulluk	B431-440
Kurb-ı Nevâfil	B143
Küfür-İman	B346-385
Kül-Cüz	B622-630
Kürsî	B205-213
Makam-ı Mahmûd	B399
Mecazlar	B707-990
Mehdi	B366
Melek-Resim ve köpek	B580-581
Mesih	B873
Meşrep	B23-32
Mi'râc	B196
Musa-Tecelli	B82-83, 193-197
Musa-Hızır	B123
Nefis	B7, 405
Nefs-i küllî, Nefs-i natıka	B599
Nuh Peygamber	B329
Nur ayeti	B202-206
Peygamber (Nebî-Resûl)	B12-22
Rahiplik	B915
Riya	B881
Ruh'ul-Kudüs	B916

Seb'al-Mesanî	B202-206
Siccîn-İlliyyîn	B236
Simurg	B166
Söz	B562-569
Sülûk	B8, 309-325, 342-345
Şeyh-i San'an	B953
Şeytan	B60, 382, 534
Şükür	B410
Tanrı Kubbeleri	B349
Tanrı-Hû	B297-302
Tecelli-Tekerrür	B100
Teklif	B549
Tenâsuh	B106
Tersâ-beçe	B955
Teşbih, Tenzih, Tevhid	B105
Tevbe	B237
Tevhid	B381
Vacip-Mümkün	B90-99
Vahdet	B491-503
Var-Yok	B461
Varlık-Yokluk	B693-704
Vilayet-Veli	B336
Yaratılış	B462-500
Yedi Gök, Yedi Yer	B173, 240-249
Yıldız bilgisi	B177
Zünnar	B849

DİZİN
Hususî Adlar

A

Abdürrazzak (Şeyh-i San'an) 50, 188, 189, 190
Âdem Peygamber 5, 13, 14, 23, 38, 74, 82, 83, 92, 93, 103, 104, 105, 125, 153, 155, 156, 162, 182, 184
Âdemoğlu, Âdemoğulları 22, 52, 80, 83, 103, 104, 126, 141
Ahmed (Hz. Muhammed) 6, 22, 23, 80, 95
Ahmed b. Hanbel 93
Âişe 94
Ali (Emîr'ül-Müminîn) 18, 49, 63, 66, 88, 89, 93, 103, 158, 185
Aliyy'ül-Kaarî 48, 51, 95
Andreas 50
Attâr 10, 12, 188
Âzer 63

B

Bâki 192
Bâyezîd (-î Bıstâmî) 184, 185
Buhârî 93, 99

C

Câbir 92
Cafer'us-Sadık (İmam) 22, 95
Cebrail 21, 35, 47, 48, 66, 70, 86, 182, 186
Cibril, (Cebrail'e bkz.)
Cüneyd (-î Bağdadî) 92

D

Dahhâk 69
Davud 95
Davud Peygamber 52
Deccâl 169, 184

E

Ebu Âliye 69
Ebu Cehl 125
Ebu Hakem Amr b. Hişâm (Ebu Cehl'e bkz.)
Ebu Talib 105, 106
Efendimiz (Hz. Muhammed, Mustafa ve Peygamber'e de bkz.)
Ehlibeyt 49, 55, 67, 93, 105, 125

Ehlibeyt İmamları 55, 67, 105
Ehrimen 179
Enes (Mâlik oğlu) 89
Esîrî (Lâhicî'ye de bkz.) 165

F

Fahr-i Râzî 32
Firavun 30, 125, 159, 169, 182, 183
Farkalit 186

G

Geribayduf 190

H

Habîbe 95
Hakikî 191
Hâkim 27, 61, 87, 113, 180
Halil (İbrahim Peygamber ve Halilullah'a da bkz.) 40, 64, 80, 86
Hallac (Huseyn b. Mansûr'il-Hallac'a da bkz.)
Halilullah (İbrahim Peygamber)
Hammâd-ı Dabbâs (Şeyh) 189
Hârun (Peygamber) 183
Hasan (İmam) 24, 65, 69, 95, 106
Hasan-ı Bisrî 55
Hasan'ül-Müsennâ 95
Havâriyyûn 20
Havvâ 125
Hızır 48, 49, 50, 155, 170
Huseyn (İmam) 49, 93, 95
Huseyn b. Mansûr'il-Hallac 24, 25, 107, 110, 166, 189
Huseynî (Emîr. Seyyid) 30

I-İ

İblis (Şeytan'a da bkz.) 24, 74, 104, 169
İbn Abbas 49, 57, 58, 65, 67, 69, 71, 106
İbn Arabî (Muhyiddin) 96
İbn Hacer 93
İbrahim b. Muhammed-ı Nasrâbâdî 66
İbrahim Peygamber (Halil ve Halilullah'a da bkz.) 86
İbn Sakka 189
İbrahim soyu 135
İbrahim-i Tennûrî 190
İbn Teymiyye 51
İdris-i Muhtefî 191
İlyas Peygamber 50
İmamlar (Ehlibeyt İmamları'na bkz.)
İmran oğlu Musa (Musa Peygamber'e bkz.) 40
İsa Peygamber 21, 22, 38, 52, 55, 80, 86, 92, 135, 145, 171, 172, 181, 184, 185, 186
İskender 50
İsmail Paşa (Bağdadlı) 51
İsmail Peygamber 86

K

Kâ'b oğlu Ubeyy 69
Kürbâlî 64, 93, 107, 115, 119

L

Lâhicî (Esîrî) 57, 64, 85, 135, 136, 142, 157, 158, 163, 165, 173, 188

Leylî (Leylâ) 189
Louis Massignon 24

M

Mahmûd (-ı Şebüsterî. M. Ş.'ye ve Şebüsterî'ye de bkz.)
Mahmûd-ı Şebüsterî 4, 6, 10, 12, 14, 16, 18, 20, 22, 24, 26, 28, 30, 32, 34, 36, 38, 40, 42, 44, 46, 48, 50, 52, 54, 56, 58, 60, 62, 64, 66, 68, 69, 70, 72, 74, 76, 78, 80, 82, 84, 86, 88, 90, 92, 94, 96, 98, 100, 102, 104, 106, 108, 110, 112, 114, 116, 120, 122, 124, 126, 130, 132, 134, 136, 140, 142, 144, 148, 152, 154, 156, 158, 162, 164, 166, 168, 170, 172, 174, 178, 180, 182, 184, 186, 188, 190, 192
Mansûr (Huseyn b. Mansûr'-il-Hallac ve Hallac'a da bkz.) 24, 25, 107, 110, 166, 189
Matyus 186
Meclisi 96
Mecnun 189
Mehdi (İmam. b. İmam Hasan'ül-Askerî) 24, 93, 96
Meryem oğlu (İsa Peygamber'e bkz.) 172
Mesih (İsa Peygamber'e de bkz.) 168, 181
Mevlânâ (Celâleddin Muhammed) 12, 13, 17, 19, 20, 25, 53, 91, 96, 110, 124, 158, 165, 179, 180, 184
Muhammed (Hz. Peygamber ve Mustafa'ya da bkz.) 12, 14, 15, 16, 22, 23, 47, 48, 51, 53, 55, 62, 63, 66, 67, 69, 83, 86, 88, 89, 90, 92, 93, 94, 96, 99, 100, 103, 105, 106, 110, 121, 125, 126, 135, 136, 158, 161, 178, 179, 184, 186, 187, 188, 192
Muhammed b. Hanefiyye 106
Muîneddin Pervane 179
Mikail 47
Musa 20, 22, 28, 30, 48, 49, 50, 65, 66, 80, 83, 86, 92, 159, 161, 165, 181, 182, 183
Musa (Mişa oğlu) 49
Mustafa (Hz. Muhammed) 20, 131
Mücahit 55
Müslim 93, 94, 100

N

Nina 190
Nimetullah-ı Nahcuvânî (Baba) 64
Nuh Peygamber 22, 80, 86, 92
Nümrûd (Nemrud) 86
Nüvvâb-ı Erbaa (Süferâ-yı Erbaa) 24

O

Onikinci İmam (Mehdi) 24, 93, 96

P

Peygamber (Hz. Muhammed)
Peygamberlerin sonuncusu (Hz. Muhammed) 83
Pir Aliyy-i Aksarâyî 191

R

Resûl (Hz. Muhammed) 22, 89, 124, 187
Rıza (İmam Aliyy'ür-Rızâ) 96
Ruh (Cebrail) 15, 47, 99, 171, 186
Ruh'ul-Kudüs (Cebrail) 47, 171, 186
Ruh'ul-Emîn (Cebrail) 47, 186
Ruhullah (İsa Peygamber) 171
Rüstem 54

S

Sadreddîn-i Kunavî 96
Sahabe 54, 125
Sultan Veled 91
Süferâ-yı Erbaa 24

Ş

Şakir (Ayaşlı) 65
Şebüsterî (Mahmûd'a da bkz.) 19, 30, 34, 64, 65, 69, 71, 73, 93, 112, 116, 117, 124, 134, 136, 144, 145, 157, 158, 159, 165, 166, 180, 184, 188, 192
Şerîf-i Cürcânî (Seyyid) 51
Şeytanlar 37, 94, 133, 169, 184
Şeyh-i San'an 50, 188, 189, 190
Şît Peygamber 184
Şuayb Peygamber 182

T

Tamara 190
Tırmizî 23

Ü

Ümmühânî 66

V

Velilerin Sonuncusu (Mehdi)

Y

Yahya b. Mâaz-ı Râzî 18
Yakub Peygamber 49
Yaşua b. Levi (Haham) 50
Yunus Peygamber 15
Yezdan 120
Yezîd 185
Yunus Emre 25, 53, 189

Z

Zâl 54
Zebihullah (İsmail Peygamber'e bkz.) 86
Zü'n-Nûn (Yunus Peygamber) 15
Zekeriya Peygamber 20
Zeyn'ül-Âbidîn (Ali, İmam) 103

Mekân, Mezhep, Soy-Boy Adları

A

Anadolu 63
Araplar 56

B

Bağdad 24
Bayramî Melâmîleri 191
Bedir 125
Bektâşîlik, Bektâşîler 179
Beyzâ 88

C-Ç

Câbelkâ 56
Câbelsâ 56
Çin 33

E-F

Eymen Vadisi 28
Fütüvvet ehli 179

G

Gadîru Humm 89
Gürcistan, Gürcü 190

H

Hallaciyye 24
Hanif-Hunefâ 188
Hâşimoğulları 93
Hint 18, 33, 60, 63, 179
Horasan 9, 17, 24
Horasanlılar, Horasânîler 9, 17, 30
Horasan Erenleri 17
Hulûlî, Hulûliyye 32
Hıristiyanlık, Hıristiyanlar 4, 32, 86, 190

I-İ

Irak 17
Irakîler 17
İmamiyye (Şîa-i İmamiyye'ye de bkz.) 24, 93, 96, 135
İran, İranlılar 54, 59, 60, 63, 104
İsrailoğulları 182, 183
İstanbul 189

K

Kaderiyye, Kaderî 124, 125
Kafdağı 38, 54

Keldanistan 60, 63
Kızıldeniz 183
Kudüs 47, 66, 171, 186
Kureyş 93

M

Mecûsî, Mecûsîler 120, 124
Medine 184
Medyen 182
Mekke 66, 89, 184, 188, 189
Melâmetî 18
Merv 24
Mevlevî, Mevlevîlik 180
Mısır 50, 63, 99, 182, 183
Mısırlılar 182, 183
Musevîlik 32
Mutezile 33, 125

N

Nil 37, 183
Nişabur 24

R

Rey 24
Roma 58, 60, 63
Romalılar 61
Rum ülkesi (Anadolu) 188, 189
Rusya 190

Ş

Şâfiiyye 135
Şîa-i Imamiyye (İmamiyye'ye de bkz.)

T

Talkan 24
Tahran 179, 186, 190
Tiflis 190
Tuvâ Vadisi 65

Y

Yemen 189
Yunan 18, 32, 33, 48, 58, 63
Yunanlılar 59, 60, 61, 62

Z

Zerdüştîlik, Zerdüşt dini 178, 179, 180

Mahmud-ı Şebüsteri (y.1250-y.1325): Tebriz yakınlarında Şebüster'de doğdu. Şam, Hicaz ve Mısır'da yaşadı. Moğol istilası sırasında farklı dinlerden temsilcilerin Moğol imparatorunun desteğini kazanmak için giriştikleri mücadeleye tanık oldu, dini ve felsefi tartışmalardan etkilendi. 1311-1317 yılları arasında yazıldığı tahmin edilen Gülşen-i Râz'*ı Horasan Emiri Seyyid Huseynî'nin sorularına cevap olarak mesnevi biçiminde kaleme aldı.* Gülşen-i Râz *18. yüzyıldan başlayarak çeşitli Avrupa dillerine çevrildi, tasavvuf konusunda başlıca kaynaklar arasında yer aldı.*

Abdülbâki Gölpınarlı (1900-1982); 20. yüzyılda ülkemizin yetiştirdiği en önemli edebiyat tarihçilerinden ve (şarkiyat) doğubilimcilerindendir. Hasan Âli Yücel'in MEB Klasikleri'nden 1980'lere, dîvan, tasavvuf ve halk edebiyatımızdan yaptığı temel yapıt çevirileri ve incelemeleriyle de kültür hayatımızda unutulmaz bir iz bırakan Gölpınarlı'nın sayısız eseri arasında, Mevlâna Külliyatı, Fuzulî, Nedim *ve* Yunus Emre *dîvanları da vardır.*

9 786053 601050

KDV dahil fiyatı
14 TL